4(529) 2017

Kultuur ja Elu

HIND **3,50 €**

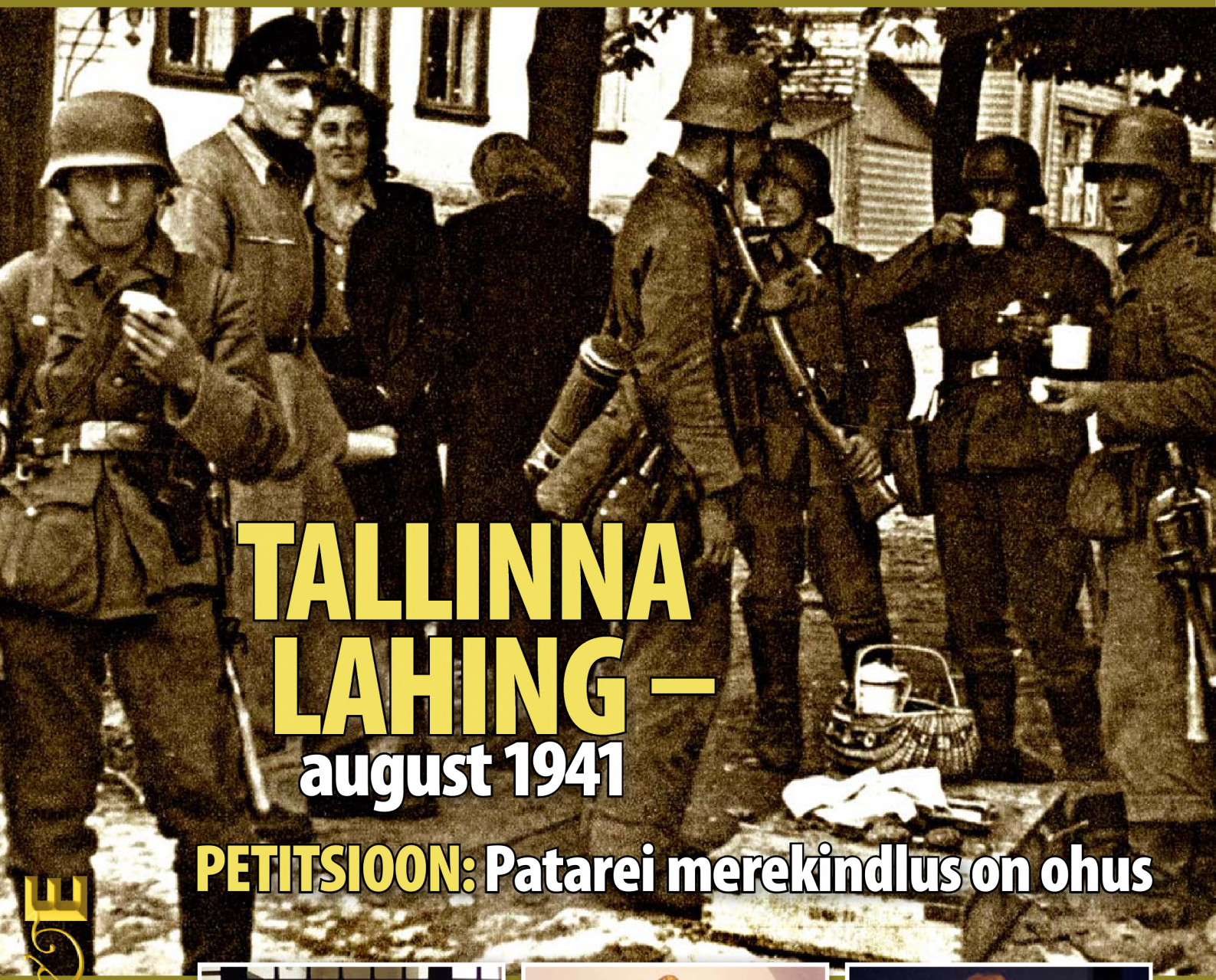

TALLINNA LAHING — august 1941

PETITSIOON: Patarei merekindlus on ohus

Ild Ratase meenutused elust Patarei vanglas

Harald Nugiseksi 96. sünniaastapäeva tähistamine

Lagle Parek: ajalugu ei tohi unustada

ISSN 0134-5605

Kafkalik aasta

Patarei merekindlus Tallinnas (1920–2005 Patarei vangla) on Eesti võimsaim klassitsistlik kaitserajatis. Kommunistide valitsemise ajal hoiti Patarei vanglas kinni väga palju süütuid eesti inimesi. Patareist kujunes seetõttu rahvusliku vabadusvõitluse sümbol.

Eesti Mälu Instituut on väljendanud, et Patareist võiks saada muuseumide keskus, neist suurim – kommunismikuritegude muuseum. Patarei korrastamine peaks olema Eesti järgmine suurprojekt, nii nagu seda on varem olnud Eesti Rahva Muuseum ja Lennusadam.

Patareisse mahuksid muuseumid, söögikohad, käsitööliste ja restauraatorite poed ja töökojad, bürood, kodanikeühenduste ruumid, hotell, näituste ja seminaride ruumid, mõni õppeasutus, väiksem teatrisaal jne. Peamine on aga, et avalikus kasutuses olev hoonekompleks hoiaks Tallinna mereääre vabana. Patarei osadeks jaotamine, uusehitiste rajamise lubamine ja müük pole õige. Aga just seda teed on otsustanud riik üleheli-kiirusel minna.

Patareist hoolivad kodanikud, seltsid ning ühendused, kes on hoones seni kõige hullema hävingu ära hoidnud ning kelle pealekäimisel on RKAS teinud mõningaid parendustöid, esitas riigile petitsiooni peatada Patarei müük ja renoveerida merekindlus riigi, linna, erasektori ning kodanikuühenduste koostöös kaasates Euroopa Liidu fonde. Valitsuse vastus oli – EI!

Valdur Mikita on öelnud: „See, mis kunagi oli riik, on paksude kardinate varjus muteerunud tülgastavaks koloniaalvõimuks." „Me kõik armastame oma riiki ja samal ajal peame justkui võitlema sellesama riigi vastu. Kuidas oleme jõudnud sellise kafkaliku olukorrani?"

Mina näen, et praegusele valitsusele on vastukarva eelkõige lubada sinna kommunismikuritegude uurimise keskust, kus venelaste, kommunistide, nõukogude käsilaste – meie mõrtsukate – kuritegusid pidevalt meeles peetakse? Parem, kui kõik unustushõlma vajuks, noortel pole vaja teada, kuidas kommunistid endale võimu ja meile õudu tõid. Aga Nürnberg 2 kommunistide kuritegude üle tuleb ükskord niikuinii.

Tea Kurvits

Tea Kurvits
peatoimetaja

SAJANDI KOKARAAMAT 1918–2018

tekstid Mart Laar
retseptid Angelica Udeküll

Ajalugu sünnib köögis. Sajandi kokaraamat annab selle jaoks hea retsepti: mundris küpsetatud kartulid, ahjuliha ja kõige selle juurde üks tubli Laar kesvamärjukest – ikka selleks, et kõik ausalt ära rääkida, mis viimase saja aasta jooksul tegelikult juhtus. Suur osa ajaloost on sündinud õhtusöögi käigus pähe turgatanud mõtetest. Sellest vaatenurgast ei saa hernesupi tähtsust ajaloo kujundajana kuidagi alahinnata.

Valdur Mikita

Raamatus esitatakse Eesti viimase saja aasta iseloomulikumad road retrohõngulistes nõudes koos valmistamise retseptiga. Mart Laar ühendab oma tuntud meisterliku keelekasutusega iga aasta tüüpilise toidu vastava ajaloolise kontekstiga. Lisatud on ajaloolised fotod.

Suureformaadiline kinkeraamat 240x290mm
kõva köide, 224 lk
Kirjastus Grenader

RAHVUSKULTUURI AJAKIRI
KULTUUR JA ELU
ILMUB AASTAST 1958

SISUJUHT

FOTO: ERAKOGU

4 **„Lahinguväljal, ka poliitilisel, austatakse tarka, kavalat ja tugevat vastast".** Arhitekt ja ühiskonnategelane Kuno Raude vaatab tagasi möödunule, annab ülevaate elust ja tegevusest.

10 **Endised sõjamehed ja aatekaaslased** kogunesid Vanaõuele, et tähistada Harald Nugiseksi 96. sünniaastapäeva.

12 **Hedna ja Kaljo Talussaar** on ühingu „Kodutütred" ja „Noored Kotkad" liikmed olnud juba peaaegu 80 aastat.

18 **Petitsioon: Patarei merekindlus on ohus.** Patarei merekindlus kuulub Euroopa seitsme enim hävimisohus oleva mälestise hulka.

21 **Ild Ratas meenutab elu Patarei vanglas**. Ei osanud aimatagi, kui palju alandusi ja üleelamisi meile osaks saab.

26 **Rahvusvaheline Inimõiguste Selts** korraldas Saksamaal Maini-äärses Frankfurdis konverentsi teemal „Vestlus kaasaegsetega: 100 aastat oktoobrirevolutsioonist – 100 aastat kommunismi".

29 **Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühing - 100.** Jätkame ülevaadet tänavu saja aasta möödumist tähistanud Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu tegevusest.

31 **In memoriam Jüri Teras.** Meie seast on lahkunud rahvusvahelise tuntusega meditsiinidoktor, emeriitprofessor ja Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu juhatuse liige.

32 **Põnevat lugemist Hanno Ojalo** värskelt ilmunud raamatust „Tallinn Teises maailmasõjas" 1939-1945.

48 **Raamatukogus kõmas kellade hääli.** Ajatuid muljeid Märjamaa raamatukogus toimunud kellade näituselt.

52 **Pühendunud muusikamees Anton Kasemets** – tegevusest Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledži muusikaõpetajana ning hilisemast eluteest.

56 **Hans-Werner Loeck. Verised taandumislahingud Balti katlas.** Jätkub mälestusteraamatu „Sild Väikesel Emajõel" tutvustamine.

66 **Sügis 1944. Nõukogude võim on tagasi Tallinnas.** Millised olid need tähtsamad otsused ja korraldused, mida linnavõimudel oli vaja lahendada 1944. aasta sügisel.

70 **Karl XII – kuningriigi esimene rüütel.** Kes oli see Rootsi üks tuntuimaid isikuid, keda rootslased omal ajal ka „suureks kuningaks" nimetasid?

FOTO: ERAKOGU

74 **Ahti Seppet „Kunst avaneb tundlikule vaatajale".** Skulptor ning maali- ja ehtekunstnik Ahti Seppet leiab, et kunst on omamoodi narkomaania, milles iga vaataja näeb erinevaid asju.

FOTO: WIKIMEDIA.ORG

KAANEL: TALLINLASED TERVITAVAD LINNA SISENENUD SAKSA SÕDUREID. LOE LK 32

KULTUUR JA ELU TOIMETUS

Väljaandja: MARKLEIS OÜ • peatoimetaja TEA KURVITS
tel: 646 2790 • faks 601 0212 • mob 561 567 18
asukoht: Tallinn, Köleri 8, II k
postkast: 10502 Tallinn, pk 200
e-mail: kultuur.elu@mail.ee • **www.kultuur.elu.ee**
TOIMETUS: Jaanika Kressa, Maris Abel, vinjetid joonistas Marko Mäetamm

Kultuur ja Elus avaldatud artiklid, fotod ja illustratsioonid on autoriõigustega kaitstud teosed, mille kasutamine on reguleeritud seadusega. OÜ Markleis keelab avaldatud artiklite edastamise ja reprodutseerimise ilma kirjaliku nõusolekuta.

INTERVJUU

FOTOD: ERAKOGU

Kuno Raude

“Lahinguväljal, ka poliitilisel, austatakse tarka, kavalat ja tugevat vastast

Arhitekt Kuno Raude (76) on meie lugejale tuttav paljude arvamuslugude ja vabadusvõitlejate tegemist kajastavate kirjutiste poolest. Tänane intervjuu vaatab tagasi möödunule, annab ülevaate elust ja tegevusest.

JAANIKA KRESSA

Oled sündinud aastal, mil oli esimene suurküüditamine ja algas sõda, mis meile tähendas lootust taas vabaks saada. Millised on sinu esimesed isiklikud mälestused?

Minu esimesed mälestused on seotud emapoolse vanaisa Gustav Kello taluga, mis asus Virumaal Küti vallas

Arukülas. Võisin olla kahe-kolmeaastane, kui nägin toaseinal rippuvast peeglist vastu vaatamas blondide, veidi lokkis juustega poisikest. Väga selgelt mäletan 1944. aasta septembris Narva rindelt taganenud Saksa sõdureid, kes sõidutasid külalapsi külgkorviga mootorratastel ja jagasid neile pikki karamellitropse. Mäletan vanaisa talus elanud inimeste põgenemist hobuvankritel läänes asuva mere suunas ja tee ääres langenud Saksa vormis sõdureid, varrukatel sini-must-valged embleemid. Lamades maanteetruubis jälgisime koos ema õe Lindaga õhulahingut Saksa ja Vene lennukite vahel. Põgenike teekond lõppes Tartu maanteel Kosel. Siin jõudsid meile järele punaarmee tankid. Väga selgelt mäletan praokil väravatega heinaküüni, mille sisemusest langesid minu jalgade ette värsked hernekaunad. „Hobune tahab sinuga mängida!" lausus ema. Tegelikult tahtis oma poega näha Narva rindelt koju saabunud ja ennast küünis kõrvaliste pilkude eest varjanud isa.

ÜLAL:
Kuno Raude – ema, isa ja õega

PAREMAL:
Kuno ja õde Aime

FOTOD: ERAKOGU

Olid laps, kui sind Siberisse küüditati. Kuidas praegu tagantjärele hindad, millise jälje see su elule jättis?

Kaks totalitaarset suurriiki olid juba 23. augustil 1939 määranud Poola, Leedu, Läti, Eesti, Soome ja Bessaraabia edasise saatuse, veelgi enam – kogu Euroopa saatuse pikkadeks aastakümneteks. Okupeeritud rahvana haarati eestlased paratamatult suurriikidevahelisse konflikti, millest tulenevalt võitlesid eestlased nii Punaarmee kui ka Wehrmachti ja Relva-SS-i koosseisus. Esimeste lootuseks nõukogude korra taastamine Eestis, teiste unistuseks Eesti riiklik iseseisvus! 1943. aastal määrasid Stalin, Roosevelt ja Churchill Teheranis tulevase maailma, kaasa arvatud Eesti, saatuse. Öeldust meie hädad algasid. 1944. aasta novembris isa arreteeriti ja saadeti teenimise eest Saksa sõjaväes 10 aastaks polaarjoonetagustesse vangilaagritesse. See oli ka põhjuseks minu ja minu vanaema Marie Kello küüditamiseks Siberisse. Olin siis seitsmene, vanaema 61-aastane. Olen sellest ja elust Siberis põhjalikumalt kirjutanud raamatus „Küüditamine 1949. Lääne-Virumaa". Kokkuvõtvalt võin kinnitada, et lapsepõlv Sajaani mägedes jättis ülimalt tugeva jälje kogu eluks.

> **Et vene poistele väärilselt vastu hakata, õpetas ehk liigagi julge natuuriga isa mulle poksi...**
>
> — KUNO RAUDE —

Kasvasid ilma isata 10 aastat ja pärast oli teie pere uuesti koos. Teil jätkus aega, et kõigest rääkida.

1954. aastal saadeti isa Inta vangilaagrist asumisele. Õnneks meie juurde, Jenissei ülemjooksul asuvasse Verhne-Ussinskisse, kuhu 1952. aastal oli tapikorras läbi seitsme vangilaagri toimetatud ka minu ema ja õde. 1953. aastal lahkunud vanaema isa enam ei näinud. Ta puhkab tänaseni koos 54 saatusekaaslasega Sajaani mägedes Verhne-Ussinski kalmistul. Eks ma olin isast, tugeva iseloomuga, rangest ja nõudlikust, võõrdunud. Ikkagi kümme sõjajärgset aastat temata. Pealegi olid viimased viis siberiaastat muutnud Jäära tähtkujus sündinud 13-aastase mehehakatise ehk liialt iseseisvaks, kelle arvamusel oli eakaaslaste seas kaalu. Nüüdsest maksis perekonnas aga isa sõna, tema tahe. Ei mingit hellitamist, nunnutamist. Range distsipliin ja töö pidi poisikesest tegema mehe. Et vene poistele väärilselt vastu hakata, õpetas ehk liigagi julge natuuriga isa mulle poksi, õpetas valmistama toole-taburette, õpetas kandma hoolt kodu eest. Õppimine koolis jäeti laste hooleks.

Milline õhkkond valitses teie kodus, kui olite juba tagasi Eestis?

Tagasi Eestisse jõudsime täpselt kaheksa aastat pärast küüditamist märtsis 1957. Eesti keeles ma avalikes kohtades rääkida ei julgenud, ega ka ei osanud. Keegi meid siin ei oodanud, kodu meil ei olnud. Vanaisa Gustavi talus Arukülas

elas ema vend Karl-Gustavi pere, peres kasvamas kolm poega. Poole elamust oli hõivanud kohalik majand. Vanaisa pärand lagunes. Lähen ma kaasa tänavapoistega või püüan saavutada elus enamat? See küsimus vaevas vanemaid ehk kõige enam. Isa, tegus nagu alati, leidis meile ajutise ulualuse Rakveres Tammiku tänav 4, mis kunagi kuulus isa tädi Elviine Käärikesele. Magasime pööningul. Toitu sai valmistada siiski köögis, mida kasutas ka Elviine õde Armilde. Isa sai endale töökoha Pikal tänaval asuvas tisleritöökojas. Mina läksin õppima Pikal tänaval asuvasse vene keskkooli kaheksandasse klassi. Õde jätkas õpinguid J. Vares-Barbaruse tänava eestikeelse kooli seitsmendas klassis. Vahetult pärast kooli lõpetamist sattusin haiglasse pimesooleoperatsioonile. Sealt läksime koos ema ja õega lapsepõlvemaile, Aruküla. Tööle kolhoosi. Sügiseks oli isa ostnud Ado Tobiase käest Rakvere lähedale järelmaksuga Kingu talu hooned. Pere oli jälle koos. Ees seisis kolossaalne töö oma elu edasisel korraldamisel, milles pidid osalema kõik perekonnaliikmed. Sama aasta lõpus algas minu töömeheelu Rakvere RTKL-i Tööstuskombinaadis.

Minu esimese klassi pilt 1949. aastast

Oled isa poolt pärnakas, ema poolt virulane, elad Tallinnas. Mida need paigad sulle tähendavad?

Minu isapoolsed eelkäijad on elanud Pärnumaal Vändra kihelkonnas alates XVIII sajandi keskpaigast. Isa sündis Vana-Vändra vallas Suurejõel. Siit sugulus papa Jannseni ja tema perekonnaga, millest sain genealoogina teada alles mõni aasta tagasi. Teated ema esivanemate kohta ulatuvad XVIII sajandi alguse Virumaale Viru-Nigula ja Kulina mõisa maadele Voore kanti. Et olen Kristjan ja Paul Raua sugulane, rääkis mulle juba vanaema Marie Kello, kelle vanaema Maria Sofia Kangmann (sündinud Treublut) oli maalikunstnike ema Henriette Loviisa Raua (sündinud Treublut) õde. Vändra ja eriti Viru-Jaagupi ümbrus on seotud paljude isiklike mälestustega. Tänaseni külastan teadaolevaid esivanemate elukohti, teadaolevaid kalmistuid. Hindan läbikäimist mõlemasse suguseltsi kuuluvate inimestega. Paraku teab enamik noori oma päritolust üllatavalt vähe.

Loen ennast tallinlaseks alates 1958. aastast, mil asusin siia elama ja õppima. Lühiajalised eemalolekud ei ole muutnud minu suhtumist Tallinna. Liialt palju on see linn mulle andnud.

> Tagasi koju jõudes jäädvustasin veskis nähtu kohe pliiatsiga paberile.
>
> — KUNO RAUDE —

Õppisid nõukogude okupatsiooniajal ERKI-s. Milline õhkkond seal oli?

Mäletan hästi, kuidas koos vanaisa Gustav Kelloga käisime Arukülast Kulina veskis jahu jahvatamas, kus talumehed muu kõrval võsavillemit mekkisid. Olin siis 5–6-aastane. Tagasi koju jõudes jäädvustasin veskis nähtu kohe pliiatsiga paberile. Värve mul ei olnud. Kahjuks ei ole see ega ka teised lapsepõlves joonistatud pildid säilinud. Huvi joonistamise ja maalimise vastu säilis ka Siberis. Olin ülimalt rõõmus, kui minu hea sõber Ilmar Mägi tõi mulle haiglasse kümnenda sünnipäeva puhul kuus värvilist pliiatsit. Kusagilt õnnestus saada kuus vesivärvi. Seda rõõmu on tänapäeva lastel raske mõista. Huvi joonistamise vastu jätkus õpingute ajal Tallinnas aastatel 1958–1960, sõjaväes 1961–1964 ning pärast sedagi. Meie hea naaber Rakvere päevilt, 1958. aastal V. I. Surikovi nimelise Moskva Riikliku Kunstiinstituudi lõpetanud Adele Sildmets märkas minu huvi kunsti vastu. Tema oli see inimene, kes soovitas mul minna sis-

seastumiseksamitele kunstiinstituuti, mida ma pärast keskkooli lõpetamist ka tegin. Et mul puudus igasugune kunstialane ettevalmistus (joonistamine, akvarell), otsustasin maalieriala asemel kunsti- ja inseneridistsipliine ühendava arhitektuuri kasuks. Olen elulõpuni tänulik Adelele, professor Peeter Tarvasele ja paljudele teistele ERKI õppejõududele abi eest minu kujunemisel arhitektiks koolis, milles vabameelsusel oli oma kindel koht.

Oled palju uurinud oma esivanemate kohta, mida nad on sulle õpetanud?
Ellujäämist, põlvkondade järjepidevust. Armastust oma rahva ja tema ajaloo vastu.

Su isa oli tisler, kas kunstiande pärisid temalt?
Kindlasti. Isa oli päris hea joonistaja. Aga ka Rakvere Naiskutsekooli kangakudumise eriala lõpetanud emalt, keda loen diplomita tekstiilikunstnikuks. Tema värvitaju ja kompositsioonitunnetus olid laitmatud.

Milliseid oma töid arhitektina pead kõige õnnestunumateks, millised on kõige südamelähedasemad ja millised valmistanud kõige rohkem meelehärmi?
Eks iga töö, nagu oma lapski, on südamelähedane. Teekond ideest arhitektuuriobjekti valmimiseni nõuab teatud pingutust. Hinnangu andmine arhitektuuriteosele sõltub konkreetsest ajastust, kontekstist ja paljust muust. Minu diplomitöö pälvis 1973. aastal korraldatud NSVL-i üleliidulisel arhitektuuri eriala üliõpilaste diplomitööde ülevaatusel NSVL-i Arhitektide Liidu esimese järgu diplomi. Vabariiklikus Restaureerimisvalitsuses aastatel 1973–1977 valminud Tallinna vanalinna 25. kvartali regenereerimise projekt on jäänud ainulaadseks tänapäevani. Olin Tallinna Suur Rannavärava bastioni rekonstrueerimise idee ja eskiisprojekti autor. Ka see on jäänud ainulaadseks. Olin Pärnu reisijate raudteejaamahoone loomise idee ja projekti autor Raeküla. Koostöös prof. Peeter Tarvasega valmis 1981. aastal kunstiinstituudi juurdeehituse projekt, 1988. aastal ERKI õppehoone arhitektuurivõistluse võistlustöö „November 88" (jagasime esikohta arhitektide Andres Alveri ja Tiit Trummaliga). Loen päris huvitavaks Rakvere Kesk(Turu) väljaku ja sellega külgneva maa-ala planeerimise ning keskväljakuga piirnevate tänavafrontide arhitektuurse lahenduse võistlusprojekti „Valik 47" (ostupreemia). Olen projekteerinud ka ASi Balteco Kivitammi tööstuskompleksi Nissi valda Tabara külla. Päris palju olen projekteerinud eramuid ja aiamaju. Näited: elamud Pärnus Roosi 4 ja Kalevi pst 29, elamud Tallinnas Toome pst 73 ja Lootuse pst 92.

Millal ja miks tulid poliitikasse ja mis sellest tagantjärele arvad? Sinu muljed meie Riigikogust ja riigist nüüd ja alati...
Arvan, et tulin kohalikku poliitikasse juba 1982. aastal, mil võtsin vastu Pärnu linna peaarhitekti ametikoha. Toona ei olnud nii, et verisulis „poliitikud" suunduvad erakondade inkubaatoritest otse suurde poliitikasse ja siis hakkavad tegema rumalusi, mida tsiviliseeritud viisil ei saa takistada. Kõikidel elualadel edutati kogemustega professionaale, kes reeglina olid suutelised lahendama ka kõige keerukamaid ühiskonna arenguga seotud küsimusi seda enam, et nende tegevus ei sõltunud rahatuusade huvidest. Erinevalt tänapäevast oli peaarhitektil võimu iseseisvaks tegutsemiseks. Erialaste ja poliitiliste kogemuste omandamine jätkus Harju maakonna peaarhitektina murrangulistel aastatel 1989–1992. VII Riigikogu valimiste eel tehti ettepanek valimisliidu „Kindel Kodu" nimekirja toetamiseks, mida ma ka tegin. Tänu eelnevale erialasele ja poliitilisele kogemusele tundsin ennast taasiseseisvunud Eesti esimeses riigikogus nagu kala vees. VII Riigikogu töö oli väga produktiivne: kahe ja poole aasta jooksul võeti vastu 522 taasiseseisvunud riigi õigusakti! Ise esitasin menetlusse ligemale paarkümmend eelnõud. Hindan tehtud tööd väga kõrgelt, hindan head koostööd Ülo Nugisega, Ülo Vooglaiuga, Uno Merestega, Valve Kirsipuuga, Raul Üksväravaga, Ants Käärmaga, Arvo Sirendiga, Rein Helmega, Enn Tartoga, Viktor Niitsooga ja paljude teiste heade kolleegidega. Töö Riigikogus lisas senistele teadmistele hindamatu kogemuse, mis kahjuks on jäänud ühiskonna heaks realiseerimata. Minu hinnang tänaste valitsejate tööle langeb ühte Eesti rahva enamuse hinnanguga. Tänaste poliitikute eetilised tõekspidamised ei ole võrreldavad VII Riigikogu liikmete arusaamadega oma rollist riigi ülesehitamisel. Ehkki oli ka erandeid.

Kuno Raude projekteeritud Pärnu reisijate raudteejaamahoone Raeküla.
FOTO: ERAKOGU

> **Minu hinnang tänaste valitsejate tööle langeb ühte Eesti rahva enamuse hinnanguga.**
>
> — KUNO RAUDE —

Miks meil Eestis räägitakse aina ohvritest ja mitte kangelastest?
Sõnal ohver on mitu tähendust: ohvri annetamine (jumalatele) tänuks millegi eest, vabatahtlik loobumine millestki väärtuslikust (elu) millegi (vabadus) nimel, kellegi tõttu või millegi läbi (sõda, looduskatastroofid jm.) kannatanu. Mulle on jäänud mulje, et

eestlastele meeldib paljudel puhkudel nimetada ennast okupatsioonivõimude ohvriks nägemata nähtuse vastaspoolt – väärikat kodanikku, oma isamaa patriooti. Kas kangelaslik vabadusvõitlus või elu loovutamine vabaduse nimel ei vääri imetlust? Kas arreteeritud ja tapetud riigi- ja sõjaväejuhid, haritlased ja taluperemehed olid ohvrid või hoopis kangelased, eesmärgiks iseseisva Eesti kestmine? Oleme ise alandanud ennast represseeritute, ohvrite, seisusesse. Arvan, et meie suhtumine „ohvritesse" peaks muutuma.

Olid ka Eesti Vabadusvõitlejate Liidus tegev, oled loonud ausambaid meie võitlejate mälestuseks. Millal ja miks läks sinu tee selle organisatsiooniga lahku?

Millenniumi alguses leidsin, et omapead jäetud represseeritud, sh vabadusvõitlejad, vajasid toetust, milleks mul endise parlamendiliikmena olid teatud võimalused. Suurimaks saavutuseks võiks lugeda „Okupatsioonirežiimide poolt represseeritud isiku seaduse" idee realiseerimist läbi justiitsministeeriumi ja Riigikogu. Seadus võeti vastu 17. detsembril 2003. Loen oma teeneks ka kontakti loomist vabadusvõitlejate ja erakondade, mis peamine – peaministri vahel 2005. aastal. Ei varja, et olen pidanud vajalikuks Eesti riigi iseseisvuse eest võidelnute mälestuse igavikustamist läbi ausammaste loomise, artiklite ja raamatute kirjutamise, mis enamikus on valmistanud palju peavalu meie poliitikutele ja tegevvõimu esindajatele. Aga ka teatud välismaa organisatsioonidele. Mõni näide tehtud töödest: Rakvere Vabadussõja ausamba taastamine koostöös skulptor Lembit Palmiga 1992, ausammas Pärnu Vanaparki 2003, ausambad Sinimägesse Grenaderimäele 2004 ja 2006, ausammas Mehikoormasse 2006, Vabadussõja ausamba projekt 2006. 23. märtsil 2014 Viru-Jaagupi kirikus pühitsetud mälestustahvel endisest Küti vallast märtsis 1949 küüditatud inimestele. 2006. aastal nägi ilmavalgust raamat „Tallinna vabadusvõitlejad" ja 2010. aastal raamat „Eesti Vabadusvõitlejate Liidu ajalugu" (kaasautor). See oli hoogne, meelepärane, tegevusperiood minu elus, mis tuli katkestada pärast Eesti Vabadusvõitlejate Liidu juhatuse esimehe vahetust.

VII Riigikogu töö oli väga produktiivne: kahe ja poole aasta jooksul võeti vastu 522 taasiseseisvunud riigi õigusakti!

— KUNO RAUDE —

Suhtlesid väga lähedalt Harald Nugiseksiga, vist võiks isegi öelda, et olite sõbrad.

Tutvusin Harald Nugiseksiga vabadusvõitlejate 2005. aasta kokkutulekul Toris, mida tookord aitasin korraldada. Sellest ajast alates kuni tema lahkumiseni 2014 olime tõepoolest head sõbrad. Meil oli, millest omavahel rääkida, mille üle aru pidada. Seda enam, et Harald ja minu vanaema Maali Lindberg olid mõlemad pärit Laupa mõisa piirkonnast, meid ühendas ka minu isa ja Haraldi ühine saatus.

Harald Nugiseks oma kodus 16.04. 2013

Viimased sõjamehed on lahkumas, poliitikud liputavad tuule suunas saba ja suured vabadusvõitlejad on meil need, kes praegu võõral maal kaklemas käivad.

Tänu kunagisele kaitseministrile Urmas Reinsalule on see nii. On selge, et Eesti riik üksinda ellu ei jää, mis ei tähenda seda, et noorpoliitikud peaksid loobuma mõistest „riigimehelikkus". Orjameelsus suhetes liitlaste ja vastastega pole mitte kunagi mitte kedagi kaitsnud. Lahinguväljal, ka poliitilisel, austatakse tarka, kavalat ja tugevat vastast. Aga mis teha, kui julgust napib?

Ja Idapataljonide võitlus pole meie poliitikute silmis vabadusvõitlus...

Põhjuseks on võitjate kohtuprotsess võidetute üle Nürnbergis ja sellele järgnenud hilisajaloo NSVLi-poolne interpretatsioon, mida kiivalt kaitstakse tänase päevani. Kohati ka meil. On ka erandeid: Kotkariste on Eesti Vabariigi president annetanud ka Idapataljonide endistele võitlejatele. Sõna on ajaloolastel.

Idapataljonide võitlejad on küll kotkariste saanud, aga muude teenete eest. Olgu Erna retke või Sinimägede või vangilaagrite eest. Nende võitlus näiteks Ukrainas paneb meie poliitikud ju hirmust värisema.

Ma ei tea meeste sõjaliste teenete väljaselgitamise protseduuri Vabariigi Presidendi Kantseleis, kuid tean, et Eesti Vabariigi teenetemärkide kavalere on ka sõjaajal Idarindel aastatel 1941–1944 võidelnud Idapataljonide ja pataljon Narva võitlejate seas. Kahjuks puuduvad andmed Kaitsepataljonide koosseisu kuulunud meeste autasustamise kohta.

Kas Eesti ajalugu ja selle tõlgendamine on läinud sinu eluaja jooksul lihtsamaks või keerulisemaks?

Ajalugu tugineb faktidele. Iseasi on faktide tõlgendamine, mis võib olla vägagi subjektiivne. Venemaa tõlgendab meie ajalugu meist sootuks erinevalt. Kui kahe sõnaga, siis minu meelest keerulisemaks, politiseeritumaks. Ikka ja jälle annab tunda ülim ettevaatlikus meie identiteedi kujundamisel, ehk liigagi arvestatakse nii Ida kui ka Lääne seisukohtadega. On see argus? Või hoopiski väikese rahva ellujäämise üks tingimusi?

Kas sinu lapsed ja lapselapsed mõistavad, mille eest sinu isa võitles?

Nad teavad oma vanaisa elukäigu kohta peaaegu sama palju kui mina. Ma vähemalt loodan seda.

See põlvkond, kes relvaga Eesti eest võitles, lahkub. Meie, kellel on nende hulgas sõpru, oleme kurvad ja matustest väsinud. Ümberringi aga mängitakse edasi nagu mingit mängu...

Tõepoolest, II maailmasõjas Eesti piire kaitsnud mehi jääb iga päevaga vähemaks. Noorimad neist on sündinud 1927. aastal, seega on nad 90-aastased. Ainult viimase viie kuuga on lahkunud emeriitprofessor Ants Kõverjalg (1926), sõjaväelendur ja tehnikateadlane Hendrik Arro (1925), arstiteadlane Jüri Teras (1924), Paavo Tross (1926), koorijuht ja muusikapedagoog Uno Uiga (1925), Arvi Aasma (1928). Alles 7. detsembril 2017 läks manalateed soomepoiss Edgar Sinisalu (1924). Nemad ja tuhanded teised relvavennad, ei suutnudki Eesti riikliku iseseisvuse eest võidelnutena oma eluajal ära oodata pojapoegade ja -tütarde riiklikku tunnustust... Lastelaste inetu poliitiline hiire-kassi mäng on jõudnud finišisse. K&E

Mehikoorma ausammas Teises maailmasõjas Eesti riikliku iseseisvuse eest võidelnud 20. Eesti relvagrenaderi diviisi sõduritele.

Rahvussangar Harald Nugiseksi

96. sünniaastapäeva tähistamine

Ühel sügiskuldsel oktoobrikuu pühapäeval kohtusid Vanaõuel rahvussangar Harald Nugiseksi mälestusväljakul, mille Eesti Leegioni Sõprade Klubi (ELSK) 2015. aasta 11. oktoobril pidulikult avas, aatekaaslased, kellele on tähtis mälestus Haraldist ja Teises vabadussõjas võidelnud Eesti sõjameestest.

ANDRI OLLEMA

Praegu elab Vanaõuel Haraldi poeg Tõnu oma kaasaga – üheskoos võõrustasidki nad külalisi, keda oli saabunud nii Eestimaalt kui ka väljastpoolt Eestit. Tõnu on Nugisekside kaheteistkümnenda põlvkonna esindaja, kes Vanaõuel rassimas. Selles paigas on igal sammul tunda rahu ja erilist energiat, mis seda vana ja Eestile tähtsat suguvõsa külalisele meelde tuletab. Peale minu pere olid külalistena kohal hallipäised Eesti Sõjameeste Sakala Ühenduse (ESSÜ) sõjamehed, kes Haraldiga koos kommunismi vastu ja Eesti riikliku iseseisvuse eest võitlust pidanud.

Esimest korda külastas seda püha paika sõber ja estofiil Jacek Cielecki, kes Sileesias ja Poolas Teises Eesti vabadussõjas võidelnud meeste pärandi eest seisab. Mida tänuväärset Jacek täpsemalt teinud on ja teeb, sellest saate lugeda tema kirjutatud

raamatust „Porisse tallatud lootus“, mis ilmus kõigepealt poola keeles ja sel aastal ka meie emakeeles. Jacek oli võtnud Eestisse kaasa ka sõbra Macijei, kellel on samuti huvi meie väikse rahva loo vastu, kes on läbi aegade ikka oma iseolemise eest sirge seljaga võidelnud, võidelnud nii, et on muljet avaldanud ka paljudele Eestimaast kaugemal. Pärnust oli kohale tulnud sõber Leo Tammiksaar, Eesti SS-Leegioni muuseumi omanik, kes oma kulu ja kirjadega teinud Teises vabadussõjas Eesti riikliku iseseisvuse eest võidelnud meeste pärandi hoidmisel kordades rohkem, kui meie riigi ajalootalitused ja võimumehed kokku. Kohtumine algas ELSK pärja ja küünalde asetamisega ning minutilise leinaseisakuga, mälestamaks Haraldit ja tema võitluskaaslasi.

Avasõnad tulid Haraldi pojalt Tõnult, kes kohaletulnuid tervitas ja isa meenutas. Järgnevalt andsin Tõnule ELSK kingitusena üle foto tema isast, mis jäädvustatud 1999. aastal Staf. Alfons Rebase ümbermatmisel Tallinna Metsakalmistule – Tõnu oli mulle mälestusväljaku avamisel maininud, et on seda fotojäädvustust otsinud, kuid seni tulutult. Edasi esines sõnavõtuga ESSÜ esimees Harald Mäepalu, kes meenutas Haraldit ja aegu, mil ta Narva all mehetegusid tegi, nentides, et võideldi nii hästi ja silmapaistvalt, et lisaks vähestele kaasmaalastele, kes neid tegusid tänini kõrgelt hindavad, pole võitlusi unustanud ka Kurjuse Impeeriumi esindajad, kelle valede külvamise tõttu ja eestvedamisel, see suur sõda alguse sai ja kes tänini seisavad selle eest, et tõde ei tõuseks.

Haraldi poeg Tõnu (fotoga isast), Andri Ollema (ELSK) ja Leo Tammiksaar
FOTOD: ELSK

Eesti Sõjameeste Sakala Ühenduse sõjamehed ja aatekaaslased kogunesid Vanaõuele tähistamaks Harald Nugiseksi 96. sünniaastapäeva.

Järgnes meie visiit Laupa mõisa, kus 1835. aastal Nugiseksid oma perekonnanime said. Meid võõrustas kooli direktor Kaarel Aluoja, kes tegi ülevaate mõisa, kooli ja loomulikult Haraldi loost seoses Laupa kooliga. Just Kaarel Aluoja oli see, kelle tegutsemise tulemusena on koolis Haraldi ajaloonurgake ja eelmise aasta oktoobrist ka Haraldi büst. Ta ütleb, et büsti asukohavalikuga arvestati nii, et Harald igal hommikul koolilapsi ja personali esimesena tervitaks ja neile õhtul viimasena „head aega“ ütleks.

Laupalt viis tee tagasi Vanaõuele, kus pidulik osa jätkus Jacek Cielecki sõnavõtuga. Ta oli lummatud paigast ja päevast ning avaldas soovi sinna tulevikus naasta. Piduliku osa lõpetas minu mõttekäik muuta siin kohtumised, kindlasti just oktoobrikuus, iga-aastaseks traditsiooniks, mis heakskiidu leidis.

Pidulikule osale järgnes väike istumine, kus külalised said maitsta pererahva maitsvaid roogi ja ELSK poolt lauale seatud keelekastet. Sõbralikku juttu ja elavaid diskussioone jagus pikka ja päikselisse õhtusse ning Vanaõuelt mindi sooja südame ja sooviga kunagi uuesti tulla. Me ütlesime üheskoos – Meie Au On Truudus! K&E

PORTREE

Hedna ja Kaljo Talussaar- kodutütar ja noorkotkas

Ei ole palju neid, kes saaksid öelda, et astusin kodutütreks või noorkotkaks peaaegu 80 aastat tagasi. Kuid mõned saavad. Sel aastal oma 90ndat juubelit tähistav Kaljo ja aasta noorem Hedna on juba algusaastatest noorteorganisatsioonide – Kodutütred ja Noored Kotkad liikmed.

KRISTJAN BACHMAN

FOTOD: ERAKOGUST

Neil on lummavalt sügav isamaaline suhtumine, nad on alati heatujulised ning sinimustvalge lipp on ka alati kaasas.

Nii mõnigi tänane noor on näinud Hednat ja Kaljot kodutütarde või noorotkaste koosviibimistel ja aastapäevadel, truult, külg-külje kõrval nooremate liikmetega vestlemas - Hednal kodutütarde müts peas ja Kaljol noorkotkaste kaelarätt kaelas. Vanemad olijad teavad vanapaari juba taasasutamisest alates. Täna Noorte Kotkaste ja Kodutütarde Sõprade Seltsi liikmed astusid noorteorganisatsiooni juba 1938. aastal. Hedna oli toona 2. klassis ja üheksa-aastane, kui ta vannet andis. Kaljo oli samal aastal noorkotka vande andmisel kümnene. Meenutused tolleaegsest tegevusest toovad mõlemale naeratuse näole.

Isamaaline tegevus

Kaljo meenutab, et tegevused olid huvitavad. “Õpiti lõket tegema, kodumaa tundmist, morset, looduses ellujäämist ja üldist sõjalist tegevust. See oli huvitav aeg.” Hedna lisab: “Meil kodutütardele õpetati sama. Lisaks veel toidu valmistamist. Mäletan, et käisime praktikal Helme kutsekoolis. Ei tea miks, aga sealt on eriti meeles tee keetmine ja kissell vahukoorega.” Mine tea, aga ehk on sellest kodutütarde toidutegemisest jäänud ka jälg tänastesse traditsioonidesse, kus Hedna ja Kaljo üheks traditsiooniks on sünnipäevadele viia omatehtud keedukreemitort. “See on seitsme ja poole kilone tort. Viie-

kihiline – keedukreemi, aleksandri, biskviidi ja pealt šokolaaditükkidega tort. Tegelikult õpetas seda tegema ikka mamma", toob Hedna välja traditsioonide saladuse ning meenutab edasi kodutütarde tegemisi. "Suvine aeg. See oli siis Võidupüha tähistamine Tõrva lähedal Tikste orus. Ilus oli – seisime kõik seal oru serva peal, käes põlevad küünlad teeklaasides ja esitasime kõnekooriga Anna Haava luuletuse... Me ei taha olla, ei ole vaikiv, unelev lehekülg aegade raamatus, meie otsa ette on kirjutatud elusõna…"

Meenutusena tolleaegsest isamaalisest tegevusest tuleb Kaljole selgelt meelde Vabadussõja 20. aastapäeva tähistamisega seonduv Tõrva turuplatsil, kus kaitseliitlased harjutasid paraadiks. "Hästi on meeles, et oli sombune ilm ja mehed harjutasid varakult. Kahurid olid hoburakendite järel ja igal rakendil oli ühel hobusel seljas ratsanik. Jah, 24. veebruar oli ikka väga pidulik päev. Koolid ehiti seest ja väljast, tõrvikud pandi põlema. Tõrvikute jaoks korjasime ise vaiku ja ehitasime kilukarpidest tõrvikud. Algkooli juurest marssisime parki Vabadussõja mälestussamba juurde, kus peeti kõnesid ja kohal oli palju rahvast." Seda mäletab oma lapsepõlvest ka Hedna: "Sinna minnes olid teeäärad kõik küünlaid täis nii Valga kui ka Tartu tänaval."

Hedna 5-aastasena Tõrvas kodu õuel (1930ndate fototöötlus).

ERAKOGU

Kodutütarde vande andmine 1938. aastal Tõrva algkoolis. Hedna esireas vasakult kaheksas.

ERAKOGU

Omal ajal jäi noorteorganisatsiooni kuulumine lühikeseks. Noorkotkad ja Kodutütred on aga nende jaoks olemas kog uaeg. Mõlemad on taasasutatud organisatsioonides osalenud üle kahekümne aasta. Kaljo osales noorkotkaste tegevuses juba selle taasasutamisest 90ndate alguses. Lisaks noorte tegevusele on Kaljo Kaitseliidu Jõgeva maleva tegevliige. "Osalus on vanusega ikka algusaastatesse jäänud, aga alates 2003. aastal tegevliikmeks astumisest andsin esmaabiõpet ja olin meditsiini alal instruktor. Mõnikord kohtunik."

Ednale ja Kaljole on mõlemale annetatud Noorkotkaste teenetemärk ning KL Tartu maleva teenetemärk.

Kodutütarde Leeksalga juhtide kohtumine 4. mail 1940 enne organisatsiooni laialisaatmiset. Edna paremalt esimene.

ERAKOGU

Vennad võitlesid Sinimägedes vabaduse eest

Kaljo meenutused Teise maailmasõja aegadest toovad esile unustamatud mälestused. Oma nooruse tõttu teda armeesse küll ei võetud, aga selle eest mobiliseeriti Saksa armeesse kolm tema venda. Kõik nad olid ka Sinimägedes. "Ikka Eesti vabaduse eest," sõnab Kaljo. Tema vend Lembit sai Sinimägedes haavata ja viidi Saksamaale, kuhu ta ka hiljem elama jäi. Järgmine vend Olev võeti

hiljem vangi Kuramaal ja oli vangilaagris ning vanem vend Karl pääses Kanadasse.

Kaljo teab enda mälestustest meenutada noore poisina nähtud lahinguid Väike-Emajõe piirkonnas ja tema kirjeldused loovad ilmeka pildi ühest sügisesest 1944. aasta päevast kodutalu lähedal Õhne jõe ääres Patküla kandis. "Sõda tuli ikka lähemale ja jäime frondile ette. Ühel päeval lendasid pommid üle maja koplisse ja kaeranurme. Ema ütles mulle, et peame ära minema, et siin tulevad lahingud. Sakslaste üksus oli meie lähedale majutatud. Tahtsime emaga kodust ära minna ja pidime minema tahapoole Holdre kanti tuttavate juurde, et seal saame kokku. Panin hobuse Mauri ette ja läksin juba kilomeetri mööda heinamateed ja ema pidi teise vankriga järele tulema. Äkki hirmus vilin ja mind nagu tõmmati vankri taha pikali. Olin muidu nagu hobuse ees. Nii kui ma pikali kukkusin, küll oli siis tuli, suits ja kõrbehais... püsti tulles pea huugas... hobune Mauri oli aiste vahel pikali, viiest-kuuest kohast haavatud, soolikad väljas, vanker sodi. Hobuse kõrval oli suur lehter, sinna oleks ta koos vankriga sisse mahtunud. Aga pehme maa oli ja killud lendasid üles, hobune oli suurem ja sai pihta, mina jäin terveks. Panin jooksu. Vaatasin kaugemalt, ise vastu maad, kui siis hakkas neid kahurimürske tulema – tulesambad, pori ja hirmus vilin.... umbes 16–17 mürsku vist tuli alla. Mõtlesin, et millal mulle tulevad. Hakkasin sealt kuidagi jala Tõrva poole minema. Siis tuli õhtu kätte ja magasin kössitades Holdre tee silla all. Hommikul läksin Holdresse Ojaniidu tallu tuttavate juurde. Sain seal emaga kokku... nutsime mõlemad, sest tema arvas, et ma sain surma, sest hobune oli seal pikali ja mingit informatsiooni minu kohta

Edna 4-aastasena 1933. aastal. ERAKOGU

DODO PIZZA

dodopizza.ee • tel.: 6 299 209

dodopizzatallinn dodopizza.ee

Pizzarestoran: Estonia pst 7

E-N 9-23 • L 10-24 • P 10-23

ei olnud. Mitu korda olen surmasuust pääsenud… on ikka mingi jõud, mis meid hoiab…”

Õpingud ja töö

Perekonna mineviku tõttu ei võetud Kaljot esialgu ülikooli, sest gümnaasiumist kaasa antud soovituskirjas olid viited vendade seotusele Saksa armeega. Nii õppisid nad koos Hednaga Tartu meditsiinikoolis ja lõpetasid laborantide eriala. Õpiti küll ühel ajal, aga Hedna lõpetas kooli 1950. aastal ja Kaljo viis aastat hiljem. Kaljo vendade “valele poolele kuulumine” sai saatuslikuks ka enne ühist lõpetamist. Ta saadeti vahetult enne lõpetamist sõjaväkke. Kõige tipuks veel viieks aastaks ja seda ilma puhkusele lubamata. Teenistuskohaks määrati lennuväg Volga sõjaväeringkonnas Volskis. “Sain vähemalt ühe suve käia Marimaal komandeeringus,” leiab Kaljo lohutust. “Kui hiljem tuli Hruštšovi sula, siis poliitiline taust enam ei mõjutanud ja ma sain ikka Tartu Ülikooli arstiteaduskonda õppima. Peale ülikooli lõpetamist anti mulle isegi nooremleitnandi pagunid peale. Tulime Hednaga peale ülikooli Maarja-Magdaleenasse elama. Olin siin kakskümmend kolm aastat arst. Tegelikult töötasin juba ülikooli ajal, kolmanda kursuse tudengina, Kambjas abiarstina. Tol ajal muidu kooli kõrvalt töötada ei tohtinud, aga siiski sain. Siin Maarjas olin n-ö üldarst. Tegin tööd ka teistes valdades, sest maale ei tahtnud keegi arstiks tulla ja arstid vahetusid. Tööd oli väga palju ja arstiabi andsin mitmekülgselt. Oma suure praktika ja kogemusega sain I kategooria arstiks, millega oleks saanud suurt haiglat juhtida,” meenutab Kaljo oma 23-aastast tohtritööd. Selline pühendunud töö tõi talle mõned aastad tagasi Vahur Kersna tähelepanu – Kaljole pandi nimeline pink Maarja kiriku parki ning temast tehti samanimeline saade.

Kaljo pealehakkamine ja töökus ei ole praegugi veel kadunud. Vahepeal käime Kaljoga garaažis kamina jaoks uusi puid toomas. Kaljo näitab oma uut “töömeest” – elektrilist puudelõhkumismalinat. “Hea masin, kirvega lõhkudes hakkab käte peale, aga sellega saab teha küll. No mis ma siin veel teen… toimetan ikka ja käin vahepeal poes Hednale süüa toomas,” jätkab Kaljo oma igapäevaste tegevuste loetelu. “Elu on kiire ja pole aega pensionile jääda!”

Edna ja Kaljo gümnaasiumi aegadel.

PAREMAL:

Gümnaasiumi lõpetamise õhtul 1948. aastal. Edna ja Kaljo on vasakpoolne paar.

ERAKOGU

> “Mitu korda olen surmasuust pääsenud... on ikka mingi jõud, mis meid hoiab.

Kes teeb see jõuab

Lisaks tööle ja aktiivsele seltsielule on mõlemal olnud mitmeid hobisid, mis samuti üksteise huvidega põimunud. Juba noorena tundsid nad huvi looduse vastu. Osaleti koos looduskaitse tegevuses. Nad olid mõlemad loodusuurijad ja linnuvaatlejad. Kaljo lisaks ERMi korrespondent ning lisaks armastas ka maalida. Kodu seintel on lisaks Voldemar Vähi, Kalev Kaseoru, August Männiku ja Juta Tuule

maalidele suurelt Kaljo enda maastikumaalid. “Mulle meeldis kõige enam õlivärvidega maalida ja neid omavahel kokku segada,” on Kaljo oma valikutes teadlik.

Hednale meeldis noorena joonistada. Koos harrastati fotograafiat ja Kaljo jaoks oli see ülikooli ajal üheks

Suguvõsa neli põlvkonda. Kodutütarde aastapäeval peale vande andmist 2015. aastal.
ERAKOGU

Edna ja Kaljo kodukoguduses Helme palvemajas. 2014. aastal.
ERAKOGU

Küsides Kaljolt, et kui kaua te koos olete elanud, siis on tema siiras ja kindel vastus: "Eluaeg oleme koos elanud!" Kuidas siis nii on läinud.

Mõlemad on pärit Valgamaalt. Hedna käis Tõrva algkoolis ja Kaljo mitte kaugel Patkülas. Tõrva koolis ja ühises klassis hakkasid nad koos käima alates põhikooli 9. klassist. Kuid see polnud kaugeltki tutvuse algus. "Nägin Hednat juba enne algkooli, üle tänava, ja silm jäi peale," meenutab Kaljo. "Kooli ajal oli Hedna kõige ilusam tüdruk," muheleb Kaljo ega jää kiidusõnadega tagasihoidlikuks. Omavahel arutledes jõutakse endiselt ühisele seisukohale, et koos, nagu päris "koos", hakkasid nad elama juba 9. klassist alates. Ilusaimad meenutused tollest ajast on Hednale sünnipäevahommikud, kui Kaljo teda lilledega meeles pidas. "Kaljo tõi mulle enne päikesetõusu vesiroose Tõrva Vanamõisa järvest. Miks just enne lisateenistuseks. Kaljol on tihtilugu ka suupill kaasas. Seda tänaseni. "Suupilli Kaljo mängib, aga nooti ei tunne. Mina tunnen nooti, sest õppisin noorena klaverit. Kaljol on aga absoluutne kuulmine," on Hedna täiesti kindel. "Hea kuulmine on olnud mulle abiks ka arstitöös. Näiteks südame kuulamisel. Eks oli kordi juba ülikooli ajal, kus aitasin eksamitel teisi südamehaiguste määramisel," nendib Kaljo. Nii on nad koos õpitud, töötatud ja ka hobide jaoks aega leitud. Oma osa saavad Mulkide Selts, ERMi Sõprade Selts, Eesti Loodusuurijate Selts ning Noorte Kotkaste ja Kodutütarde Sõprade Selts.

Kaljole ETV saate „Iga pink räägib loo" käigus Maarja-Magdaleena parki pandud nimeline pink.
ERAKOGU

Sihikindlalt ja peatuseta tänaseni

Tänaseks on omaaegsetel noorteorganisatsiooni likmetel ühist kooselu rohkem kui 73 aastat, sellest ametlikult registreeritud peaaegu 64 aastat.

päikesetõusu, sest ega nende võtmine polnud ka siis lubatud".

"Abielu registreerisime 1954. aastal, kohe kui Kaljo tuli sõjaväest. Enne seda oli Kaljol mõtlemisaega üheksa aastat. Neli aastat sellest gümnaasiumis ja viis aastat sõjaväes. Mina ootasin teda need viis sõjaväeaastat. Kiriklikult lasime ennast ka laulatada Helme koguduse praost Valter Vaasal. Käisime seda õnnistust saamas vana-aasta õhtul. Kui kodust sõitma hakkasime, siis tuli meelde, et pruudikimpu ju ka vaja. Võtsin aknalt priimula kimbu koos asparaaguse oksaga." See viimane teeb Hednale siiani nalja.

Kirikus käimine on mõlema jaoks oluline asi, sest kirikuga puutusid nad tihedalt kokku juba lapsena. Hedna käis väiksena ema käe kõrval kirikus ja Kaljo isa oli vöörmunder ehk kirikuteener. Leeris käisid nad juba koos, kohe peale gümnaasiumi lõpetamist. Leeritajaks oli Johannes Uustal, kelle jäi seeviimaseks leeritamiseks enne annekteerimist. Uustal arreteeriti NKVD poolt ning talle määrati 10 aastat vangilaagrit, kus ta ka suri.

Edna tehtud olustikufoto Kaljost. ERAKOGU.

Pilistveres Kodutütarde laagiris 1990date alguses. ERAKOGU

"Oleme Helme koguduse liikmed ja praost Arvo Lasting on hea sõber, aga sõpru on veel palju: Tartu Peetri kogudusest Ants Tooming, Pauluse kogudusest Joel Luhamets ja Kaitseväe peakaplan Gustav Kutsar…" nii loetleb Hedna nende suhteid usuringkonnas.

Kooselu saladus

Imetlusväärne on Hedna ja Kaljo vestlust kuulata, seda terast ning kohati tulist arutelu väikeste pisidetailide üle, mis leidsid aset rohkem kui kolmveerand sajandit tagasi – meenutusi oma nooruspõlvest, isamaalisusest ja tegemistest seltsielus. Hedna istub kamina ees, soojendades jalgu Kaljo tehtud tule ääres, Kaljo valmis jälle midagi tooma või aitama.

Mis on siis ikkagi selle kooselu saladus? "Sõjaaja lapsed on raskustega ja kitsikusega harjunud… koos raskustest läbi minema," mõtiskleb Kaljo ja Hedna täiendab teda: "See on elu mõte – elulaad on üksteist hoida. Oma mured ja rõõmud jagatakse koos." Sügavamõttelise vestluse võtab Kaljo kokku naljatledes: "Rabage tööd, siis tuleb armastus!" K&E

Võidupühal Otepää Vabadussõja mälestussamba juures. ERAKOGU

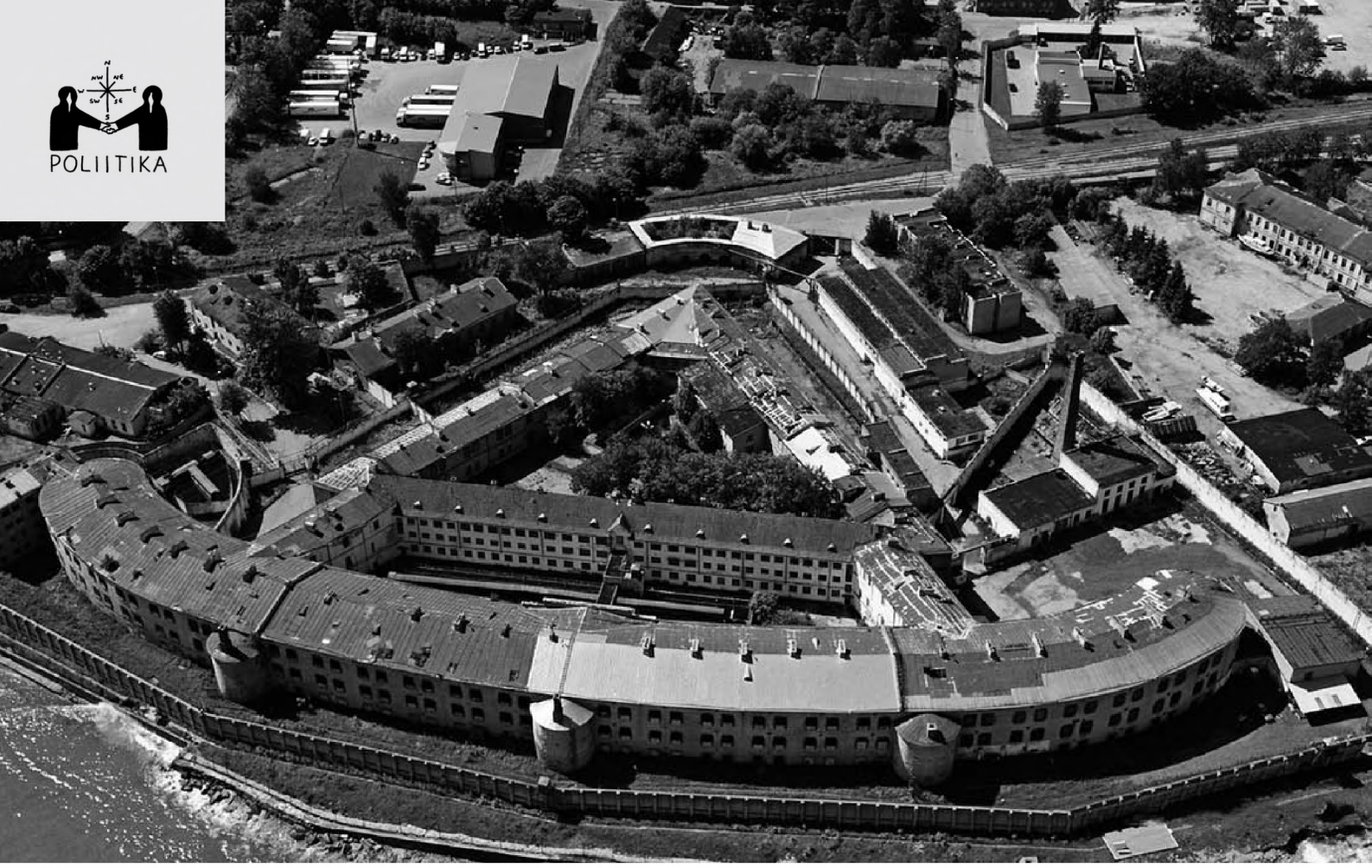

Petitsioon: **Patarei merekindlus on ohus**

Patarei merekindlus kuulub Euroopa seitsme enim hävimisohus oleva mälestise hulka. Kuid Patarei saab meie ühiste jõupingutustega päästa!

KALARANNA PATAREI SA

Euroopa Nostra president maestro Plácido Domingo on nii Patarei kui ka teiste üliolulistе hävimisohus mälestiste kohta öelnud: "Nimekiri seitsme enim ohus oleva mälestise kohta juhib tähelepanu Euroopa kultuuri- ja looduspärandi haruldastele näidetele, mida ähvardab oht igaveseks kaduda. Kõigi nende objektide päästmiseks tegutsevad aktiivselt kohalikud kogukonnad, et säilitada meie ühise ajaloo mälestusmärgid, kuid kogukonnad vajavad laiapõhjalist toetust. /.../ Meie ühise pärandi päästmine hävimisest loob arvukalt sotsiaalseid ja majanduslikke hüvesid mitte ainult sealsetele piirkondadele ja riikidele, vaid tervele Euroopale…"

Patarei merekindlus Tallinna lahe kaldal on suurim ja võimsaim klassitsistlik kaitserajatis Eestis. Merekindluse rajamist alustati 1829. aastal Vene tsaar Nikolai I korraldusel, kompleks valmis 1840. aastaks. Aastatel 1920–2005 tegutses Patareis vangla. Nii natsirežiimi kui kommunistide valitsemise ajal hoiti siin kinni ka täiesti süütuid inimesi ja poliitvange. Patareist kujunes seetõttu rahvusliku vabadusvõitluse sümbol.

Riigi Kinnisvara Aktsiaselts RKAS, mille omandis Patarei juba üle 10 aasta on, pole käitunud meie ühise varaga heaperemehelikult. Hooned on seisnud valdavalt tühjana, need lagunevad kiirelt karmide ilmastkuolude tõttu. Nii katus kui ka aknad on katki ja lasevad sisse vihma ja lund, vesi on tõsiselt kahjustanud puitkonstruktsioone ja paekivist seinu. Patarei vajab kiiret abi, et peatada lagunemine ja päästa hooned lõplikust hävingust.

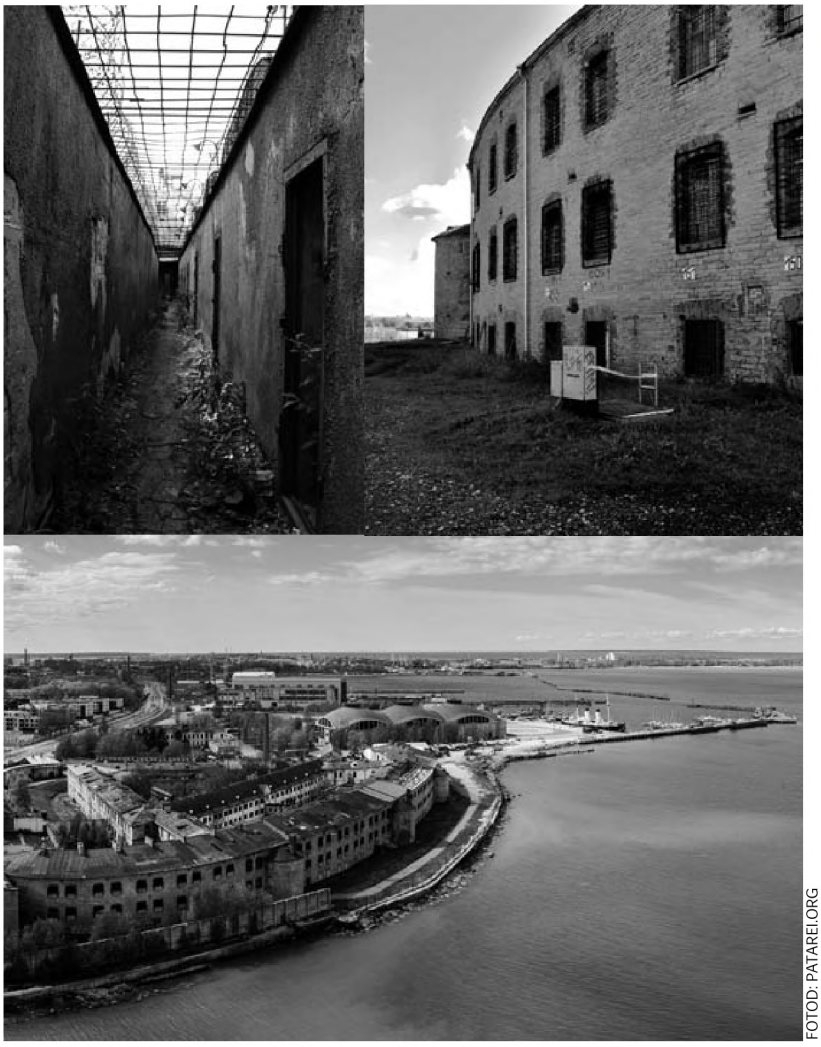

FOTOD: PATAREI.ORG

Patarei osadeks jaotamine, uusehitiste rajamise lubamine ja müük, mida on juba palju aastaid edutult katsetatud, pole kindlasti lahendus. Vastupidi – see on meie ühise varanduse ohtu seadmine.

Meie tuleviku-Patareisse mahuvad muuseumid, erinevad söögikohad, käsitöömeistrite ja restauraatorite poed ning töökojad, innovatiivsed bürood, kodanikeühenduste ruumid, hotell, näituste ja seminaride ruumid, ehk ka mõni õppeasutus, väiksem teatrisaal jne. Peamine on aga, et avalikus kasutuses olev hoonekompleks hoiab Tallinna mereäärne vabana.

Patareist hoolivad kodanikud, seltsid ning ühendused, kes on selles hoonekompleksis seni kõige hullema hävingu ära hoidnud ning kelle pealekäimisel on RKAS teinud mõningaid katusetöid, paluvad teil allkirjastada see petitsioon, et nõuda riigilt järgnevat:

- **Renoveerida** Patarei merekindlus Eesti Vabariigi, Tallinna linna, erasektori, renoveerimisekspertide ning kodanikuühenduste tihedas koostöös ja kaasates Euroopa Liidu fonde.
- **Peatada** koheselt praegune läbimõtlemata müügiprotsess.
- **Alustada** läbirääkimisi kodanikuühendustega vastutuse üleandmise ning kogu kompleksi tuleviku ja selle avalikku kasutusse jätmise üle.

Kodanikualgatus pakub välja kolmanda tee Patarei päästmiseks

Kodanikualgatuse korras koostatud Patarei merekindluse petitsioon pakub välja kolmanda tee Euroopa enim ohustatud mälestise päästmiseks. Selleks on riigi, Tallinna linna, erasektori ja kodanikeühenduste jõudude ühendamine, et Patarei korda teha ning uues kvaliteedis ellu äratada. Sihtasutuse Kalaranna Patarei petitsioonile kirjutas alla 1100 inimest ja see anti üle Riigikogu esimehele Eiki Nestorile 29. novembril.

"Erinevate ja hingega asja juures olevate osaliste kaasamine võimaldab Patareist teha avatud, elava ja mitmekesise keskuse," on petitsiooni üks algatajaid, Kalaranna Patarei sihtasutuse juhatuse liige Andrus Villem veendunud. Patareisse mahuvad muuseumid, söögikohad, käsitöömeistrite ja restauraatorite poed ning töökojad, kunstnike ateljeed, innovatiivsed bürood, kodanikeühenduste ruumid, hotell, näituste ja seminaride ruumid, ehk ka mõni õppeasutus, väiksem teatrisaal jne. Patarei sünge ajaloo lunastamiseks on ka mitme endise poliitvangi arvates hea, kui seal toimuks aktiivne loometegevus. Kalaranna Patarei sihtasutuse asutajatele on oluline, et mälestise ala jääks avalikult kättesaadavaks ning seda ei tükeldataks eri omanike vahel.

Aleksander Laane, üks petitsiooni eestvedajatest, arvab, et Lennusadama edu ning Linnahalli renoveerimise otsus näitavad selgelt, et Patarei vajab nutikat, kaasaegset ja kaasavat lahendust, et saada ümbritsevat kogukonda ühendavaks keskuseks, oma ajaloo tõttu ka mälupaigaks-sümboliks ja edukaks turismiatraktsiooniks.

> **Erinevate ja hingega asja juures olevate osaliste kaasamine võimaldab Patareist teha avatud, elava ja mitmekesise keskuse.**
>
> — ANDRUS VILLEM —
> petitsiooni üks algatajaid, Kalaranna Patarei sihtasutuse juhatuse liige

Patarei müümine oleks nagu meie ajaloo müümine

Meie uhke merekindlus on ohus, ütleb mulle sisetunne. Ja kohe tuleb meelde Pagari tänava KGB-maja müük korteriteks. Selle maja keldris on toimunud väga kohutavad kuriteod, mille mõistmiseks on tark meenutada Waida filmi "Katõn" Seal oli näidatud väga selgelt, kuidas tapeti inimesi ja kuidas juhiti veri eemale. Sama toimus ka Pagari tänava keldris. Ja Patareis. Leedu okupatsioonimuuseum leidis Vilniuses üles nende mõrtsukatöö koha ja seal pole alles mitte ainult vere äravoolu kivirenn, vaid ka fotod kolmest enim käed määrinud inimesest, sest Leedus jäid KGB dokumendid alles.

Sellise kuulsusega hooneid ei tohi anda erakätesse, see pole aus. Riik ise peab leidma lahendusi nende kasutamiseks.

Patarei on väga väärikas ja suur hoone. Siia mahub mitu muuseumi, minu pärast ka käsitöökojad ja nii raamatu- kui ka käsitööpoed. Laskem fantaasial lennata! Aga ajalugu ei tohi unustada.

Peale hoone enda väärtuse ja ränga ajaloo on siin ju veel teine aspekt – vabas Eestis peab rannajoon oleme inimestele vaba, sellised unikaalsed ehitised piki randa nagu kultuurikatel, linnahall, meremuuseum, Patarei...., üks põnevam kui teine. Midagi rumalamat, kui see ala uusi elamuid täis tikkida, oleks raske välja mõelda.

Patarei on nii tihedalt Eesti ajalooga seotud, et selle müümine oleks nagu ajaloo müümine. Praegu oleks aeg miinusest pluss teha ja negatiivne positiivseks pöörata.

FOTO: WIKIPEDIA

> **Sellise kuulsusega hooneid ei tohi anda erakätesse, see pole aus. Riik ise peab leidma lahendusi nende kasutamiseks.**
>
> — LAGLE PAREK —
> endine poliitvang

Patarei tuleb säilitada

Me ei suuda ära hoida Gulagi muuseumi likvideerimist Venemaal, aga me peame ära hoidma Eestis sama rolli täitva Patarei likvideerimise.

Öeldakse, et kes ei mäleta minevikku, see elab tulevikuta. „Surnupeksjad" nii meil kui ka Moskvas materdavad vapralt surnud türanne, julgemata elavate ja veel võimul olevate kohta ühtegi kurja sõna öelda. Venemaal on täiesti avalikult käimas stalinismi taastamine. Vastu on võetud seadus, mille kohaselt iga organisatsioon, kes saab välismaalt toetust, peab ennast registreerima välisriigi agendina, sõltumata sellest, millega see organisatsioon tegeleb ja kelle käest toetust saab. Valitsev ladvik püüab igati maha vaikida kommunistliku diktatuuri kuriteod ja pöörata tähelepanu ainult natside kuritegudele. Permi krais endise vangilaagri, ametliku nimetusega Asutus 389/36 territooriumil asutati Gulagi muuseum, ilmselt ainuke omataoline Venemaal. Mõnikümmend vana kommunisti korraldas Permi linnas miitingu, nõudes muuseumi likvideerimist. Muuseumi toetajad korjavad internetis allkirju petitsioonile *Спасти от развала общественный музей истории ГУЛАГа*, nõudes muuseumi säilitamist. Tänase seisuga on petitsioonil 92 305 allkirja.

Oktoobris 1975 saatis ENSV Ülemkohus neli meest – kaks eestlast, ühe venelase ja ühe ukrainlase –, nõukogudevastase agitatsiooni ja propaganda eest Gulagi. Mina olin selles „asutuses", teised mehed mujal. Meie ekskommunistidest valvehalisejate nutulauludest võib jääda mulje, et Venemaa on läbinisti punane. Mul on jäänud asjast teistsugune arvamine. Oleme Mart Niklusega mitu korda käinud Gulagi muuseumi aastapäeval. Muuseum on Permi linnast umbes 80 km põhja pool. Kohalikud mehed tulid meile Permi autoga vastu, raha selle sõidu eest võtmata. Permi televisioon tegi Niklusega intervjuu, Eesti televisiooni jaoks on ta *persona non grata*. Teiste lippude seas oli üleval ka Eesti lipp, mitte keegi ei ilmutanud soovi seda maha tõmmata. Kaks kohalikku meest käisid meil kätt surumas ja vabandamas kõige kurja eest, mis venelased on Eestis teinud.

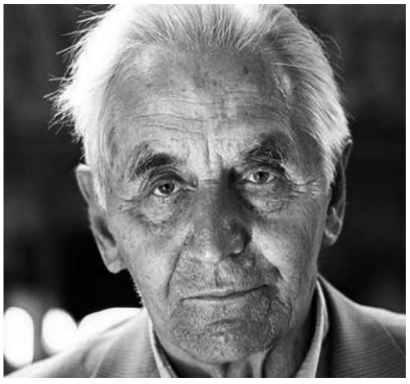

FOTO: WIKIPEDIA

> **Nõukogudevastane agitatsioon ja propaganda oli eriti ohtlik riiklik kuritegu, tapmine ja röövimine olid lihtsalt ohtlikud kuriteod..**
>
> — KALJU MÄTIK —
> endine eriti ohtlik riiklik kurjategija

Praegu on lihtsalt hämmastav, kui vähe rahva põhimass teab paljudest lähimineviku sündmustest. Näiteks seda, et 1969. aastal lõid mitte-eestlased Tallinnas põrandaaluse organisatsiooni Nõukogude Liidu Demokraatlik Liikumine. Kohtus väitis prokurör Kessler, et NLDL-i dokumendid on koostanud endine Vlassovi armee prokurör Garanin ja need on salaja sokutatud Nõukogude Liitu, et luua illusiooni siin tegutsevast põrandaalusest. Meie lõime oma organisatsiooni Eesti Demokraatlik Liikumine. Kõik meie põhilised dokumendid said kõigepealt vene keelde tõlgitud ja käsipostiga Venemaale toimetatud. Ühe NLDL-i aktivisti Artem Juskevitši pruut ja pärastine abikaasa oli mereväeohvitseri tütar. Sealt läksid nõukogude võimule vaenulikud ideed ka sõjaväkke ja Allveelaevnike Õppekeskuse ohvitserid Paldiskis lõid oma organisatsiooni Demokraatlike Vabaduste Eest Võitlejate Liit. Nii et midagi toimus ka enne öölaulupidu ja Balti ketti. KE

Meenutusi elust Patarei vanglas

Aeg ei peatu, elu kulgeb edasi mööda määratud rada

Meie „puhkus" miilitsa keldris lõppes 1949. aasta detsembri alguses. Ees ootas uus „hotell" – Patarei vangla. Ei osanud aimatagi, kui palju alandusi ja üleelamisi meile osaks saab. Sõit kulgeb ikka ida poole, kaugele Siberisse – suure kodumaa parandusliku töö laagrisse.

ILD RATAS

Algusosa KE 3-2017

Sinnasõidul mõtlesin, et mingil hetkel möödume Suur-Laagri tänava otsast ja meie armas tädi ei aimagi, kui lähedale me talle jõuame. Tuleviku kohta ei osanud midagi arvata, miilitsakeldris kuuldud uudise põhjal ootas meid tagasisaatmine asumisele Darovskoje seloos. Mida me küll seal peale hakkame? Töökohta seal vaevalt leiame, kuna Mai oli pärast ema arreteerimist söökla kartulikoorija kohalt vallandatud kui rahvavaenlase tütar ja tagasi teda sinna kindlasti ei võeta. Mujale tööle saada ka vaevalt õnnestub, sest selles asulas mingit märkimisväärset tööstust ei olnud, oli paar kombinaati, kus ühes tehti kartulitärklist ja -siirupit, teises mustast plekist ämbreid, lehtreid ja muud majapidamises vajalikku. Oli veel raamatukogu, postkontor, haigla, aga arvata võis, et seal olid kohad kõik hõivatud. Keskkool oli muidugi olemas, aga kui polnud tööd, ei saaks ma ka edasi õppida. Tädi ei suudaks meid mingil juhul aidata, sest teadsin, kui raske oli raha kokku saada, et emale laagrisse pakk saata. Nüüd oli tädi üksi, ainuke palgasaaja.

Mai istus minu kõrval kinnises autos, ees ootamas Patarei. Ma ei uskunud, et meid seal kuigi kaua kinni peetakse, vast ehk ka napi nädala, siis kindlasti topitakse meid vagunisse ja algab sõit tagasi asumisele. Darovskojele lähim linn oli Kotelnitš, kus kindlasti oleks rohkem võimalust tööd leida, see oli küllalt suur raudteesõlm ja kindlasti oli seal ka remondi- või raudteega seotud tööstust. Minul oli 7. klass kiitusega lõpetatud, seega oleks võimalik mõnda õppeasutusse pääseda, kuulu järgi oli seal medõdede kool, mingi kutsekool ja veel üheaastased ehituskümnikute ettevalmistamise kursused. Äkki antakse luba sellesse linna elama asuda?

Patareisse jõudnud, andsid meie saatjad dokumendid kiiresti üle ja lahkusid, meie jäime süngesse, poolpimedasse ruumi seisma. Esimese asjana anti meile käsk tädi toodud kohvrid tühjaks teha ja asjad padjapüüridesse ümber laduda. Ju tädi

teadis, et me ei jää kokku, sest asjad olid eraldi kohvritesse pakitud. Kästi sukahoidjad ja kleidivööd ära võtta ja kohvrisse panna, viimane lubati meile vanglast lahkudes tagastada koos sisuga ja seda tõesti tehti, kuigi alles palju kuid hiljem.

Meid lükati järgmisesse ruumi, mis oli paremini valgustatud, laua taga istusid naisametnikud, aga kohe topiti meid koos ühte kitsasse kappi, mis oli mõeldud ühele isikule, kahekesi oli seal võimalik seista tihedalt teineteise vastu surutult. Õhku oli vähevõitu, kuigi seinas olid ümmargused õhuaugud, aga nende läbilaskevõime ei olnud piisav. Kui kaua me niiviisi kokkusurutult seisime, ei oska arvata, ju töödeldi ruumis kedagi, keda me ei tohtinud näha? Lõpuks lasti meid välja, võeti sõrmejäljed, pildistati otse ja profiilis, siis lükati järgmisesse ruumi, kus toimetasid valges kitlis naisterahvad. Algas kõige alandavam protseduur. Anti käsk kõik riided maha koorida, katsuti ikka siit ja sealt, lasti teha mitu korda järjest võimlemisharjutust „kükki - püsti" – kui oleks olnud miskit lubamatut mõnda kehaõõnsusesse peidetud, oleks see välja kukkunud. Seejärel kamandati meid günekoloogilisse tooli ja valges kitlis olevus kontrollis, ega me äkki rasedad ei ole. Minu jaoks oli see alandamise ja mõnitamise tipp!

Lõpuks tohtisime riietuda, ukse taga ootas meid juba meeskonvoi ja algas lõputuna näiv rännak mööda koridore ja treppe ühest trellitatud uksest teiseni. Jõudsime uues korpuses asuvasse karantiinikambrisse. Et tegu oli uue korpusega, kus hoiti poliitvange, tähistas puitkilbiga varjatud aknaava. Karantiin pidi välja selgitama, kas meil äkki mõnd hirmsat nakkust ei ole! See asjaolu sai umbes nädalaga selgeks ja algas jälle rännak mööda treppe ja koridore. Kõik toimus jälle öösel, arusaamatu asi, miks ei võinud kõike päevavalguses toimetada, kui juba vangid olime – kellele see mäng vajalik oli?

Lõpuks lükati mind ühest mitme luku ja riiviga varustatud uksest sisse ja see langes mu selja taga kohe kinni. Mai jäi koridori, olimegi lahutatud. Kamber võttis mind vastu paljude inimeste unise nohisemise ja mõne norsatusega, õhk oli nii paks, et õhkuvisatud kirves oleks selles kindlasti lae all õõtsuma jäänud. Kujutasin ette, et kohe kargab mingi röövel mulle kallale, ei julgenud liigutada. Laes põlesid nõrgad lambipirnid, naridel magasid inimesed – vangid. Et akendel kilpe ei olnud, vihjas sellele, et oleme Patarei vanas, kriminaalidele mõeldud osas (muidugi jõudsid kõik need teadmised minuni hiljem). Lõpuks kutsus üks vaikne hääl mind oma nari alla pikali viskama, äratuseni olevat veel aega. Tegingi nii, aga uni ei tulnud. Kõik oli uus ja hirmuäratav.

Algas kõige alandavam protseduur. Anti käsk kõik riided maha koorida, katsuti ikka siit ja sealt, lasti teha mitu korda järjest võimlemisharjutust „kükki - püsti".

Ild Ratas, 1953

Hommikul selgus, et kambriasukad ei olnudki teab mis elukad, vaid täitsa normaalsed inimesed. Stalini ajal oli imelihtne vanglasse sattuda ja seda ei peetud mingiks häbiasjaks. Piisas sellest, kui puudus sissekirjutus, seda nimetati passirežiimi rikkumiseks – karistus kuni kaks aastat vanglat. Igatahes Patareisse saabudes oli sissekirjutus automaatselt olemas koos ülalpidamisega! Minul tuli selles „pansionaadis" veeta kuus kuud – unistus nädala pärast rongisõitu alustada purunes peagi kildudeks. Alguses ikka lootsin mingile imele, tellisin endale vangla raamatukogust (jah, see asutus oli seal tõesti olemas ja raamatute valik üllatavalt hea!) õpikuid, et välja pääsedes ja õpinguid alustades ei oleks ma teistest liiga palju maha jäänud. Kui taipasin, et neid õpikuid mul ilmselt niipea veel vaja ei lähe, hakkasin lugema ilukirjandust, seal oli palju raamatuid, mida vabaduses enam ei eksisteerinud, aga vangla raamatukogus vist ei taibatud neid kõrvaldada, lugesin Axel Munthe „San Michele" raamatut ja Nobeli preemiaga pärjatud autorite sarja ja veel palju häid teoseid, ka venekeelseid. Kuue kuu jooksul oli selleks piisavalt aega.

Mõnel korral külastasin ka uurijat, kuigi midagi uurida ei olnudki, kapteni aukraadis isandat huvitas rohkem minu isa tegevus Eesti sõjaväes. Kahjuks ei saanud teda selles vallas aidata, sest isa mind oma tööd puudutavate teemadega ei kostitanud ja olin alles väike laps, kui ta juba Viljandisse määrati. Mees karjus minu peale: „Kuidas sa ei tea, ta oli ju sinu isa!" Oskasin vastata, et võib-olla on ka temal kodus väike tütar. Kas tema räägib tütretirtsule, millega ta tööl tegeleb? Vaevalt oleks last see teema huvitanud.

Igatahes sain teada, et olen puhtal kujul kriminaalkurjategija, paragrahv 82 lg 16, põgenemine. Ei olnud tähtis, kust kohast, kas vanglast, laagrist või asumiselt. Karistus ikka üks: 6 kuud kuni 3 aastat. Arvasin, et 6 kuud oleks tore küll, see aeg saab juba siin täis! Olin järjekordselt eksinud. Kui karistusele oli määratud mingi maksimum, siis alla selle naljalt ei antud.

Igatahes vangikambris õppisin paljud nõksud selgeks, kõigepealt selle, kuidas sukad ilma trippideta ülal püsivad! Selleks tuli leivast sõrmede vahel veeretada kuulike, see ahju vastas kuivatada ja siis selle abil sukasäär osavalt sõlme siduda. Sukad enam alla ei langenud. Miks sukahoidjad ära korjati, ei oska oletada, kleidivööd ja püksirihmad oli muidugi vaja ära võtta, sest nendega võis end näiteks üles puua! Kuidas seda oleks saanud sukahoidjaga teha? Teine nõks oli lusikavarrest noa valmistamine – jalutuskäigul maast leitud klaasikild sobis hästi seda teritama, nii et leiva lõikamiseks kõlbas küll!

Loodus on õnneks andnud meile kaasa kohanemisvõime, see on tõeline kingitus. Tänu sellele oleme võimelised igasse olukorda kiiresti sulanduma. Kambris oli palju väga toredaid, haritud ja erudeeritud inimesi, nendega vestlemine andis mulle hulganisti seda, mida koolis ei oleks õpetatud. Kahjuks ei kestnud need sõprussuhted kuigi kaua, sest eeluurimiskambris vahetus seltskond kiiresti.

Kes sai süüdistuskokkuvõtte kätte, lahkus õige pea meie keskelt, läks kohtusse ja sealt edasi nn mõistetute kambrisse. Pole neid enam kunagi elus kohanud, kuigi oleksin väga seda soovinud! Tulid uued inimesed, sõlmisime uusi sõprusi, nii see aeg kulus. Patarei oli ikka tõeline vangla, kuhu kuulusid paraskid, õnneks ahju taha ära peidetud, aga kambri poole avatud. Ka sealt levinud aroome ei saanud kuidagi varjata. Pärast äratust ja loendust viidi meid karjas väljakäiku, kus sai oma asju ajada, külma veega end natuke loputada. Kambri korrapidajate tööks oli paraskite tühjendamine, nende luuakontsuga pesemine ja neisse kloorilahuse valamine. See värk toimus samas vaimus ka õhtul pärast loendust. Miks meid kaks korda päevas pidi üle lugema? Ärge seda minu käest küsige! Minu arvamuse kohaselt Patareist põgeneda ei olnud võimalik. Lisaks paksudele trellidele ja raudustele oli ala ka okastraadiga piiratud ja nurkades kõrgusid vahitornid. Suur pluss oli see, et akendel polnud varjavaid kilpe, nägime merd ja kauget Pirita randa.

See oli eriti raske suvisel ajal, kui nägime Pirita poole vuravaid busse, vabu inimesi rannamõnusid nautima viimas. Kes küll minu tuttavatest seal sõitis – võib-olla minu suur armastus Karl. Missugune neiu küll nüüd temaga koos sinna suundub?

1950. aasta suvel sai minu eeluurimise aeg täis. Ühel ööl kutsuti mind koos asjadega välja koridori, kus mõningad „pikamaajooksjad" juba ees ootasid ja meile loeti ette, et vastavalt §-le 82 on Moskva troika meile annetanud kolm aastat priid ülalpidamist mingis suure kodumaa parandusliku töö laagris. Mind oli arstlik komisjon juba väga terveks tunnistanud, kõlbulikuks raskeks füüsiliseks tööks.

Lasnamäe tapivanglasse

Patareist viidi meid üle Lasnamäe nõlval asuvasse tapivanglasse. Seal oli kord hoopis lõdvem kui Patareis, saime ka päise päeva ajal tualetti minna, paraskid puudusid. Sealses koridoris kohtasin kord Patarei-aegset head sõpra, bioloog Helmi Otsvelti. Sellega meie sõprus lõppes. Kuhu tema sattus, ei tea.

Sealne elu möödus kiiresti. Aknad olid Tallinna poole, kogu linn koos Toompeaga oli meie vaateväljas, aga 24. juunil koguti meid suuremas hulgas vangla sisehoovile ja läks lahti sõiduks. Ülemiste jaama kõrvalteel ootas meid juba pikk rivi kaubavaguneid, sinna minek ei võtnud kaua aega. Kohver oli mulle tagastatud, sukahoidja täitis oma ülesannet, ei olnud enam tarvis üheaegselt ülal hoida maha langevaid sukki ja ka pambukest tassida, nagu see toimus Patareis, mis nüüd oli juba minevikuks muutunud. Minu mälu hoidis ikka veel sellest kinni, mis sinna maha jäi. Kõigepealt armsad sõbrad, kellega koos ikka laulsime, kui vähegi võimalik, ja ka luuarootsust meisterdatud varrastega kudumine. Kudusin seal omale villased sõrmikud. Lõnga andis üks kena naine, kel oli varrastel kootud kleit. Ta harutas selle üles ja jagas kõigile kudumiseks lõnga! Hea inimene, olgu tal ometi õnne, et ta vabaks saaks. Aga tollal naljalt kedagi lahti ei lastud. Kes oli juba vanglasse sattunud, sellele ka sobilik paragrahv leiti!

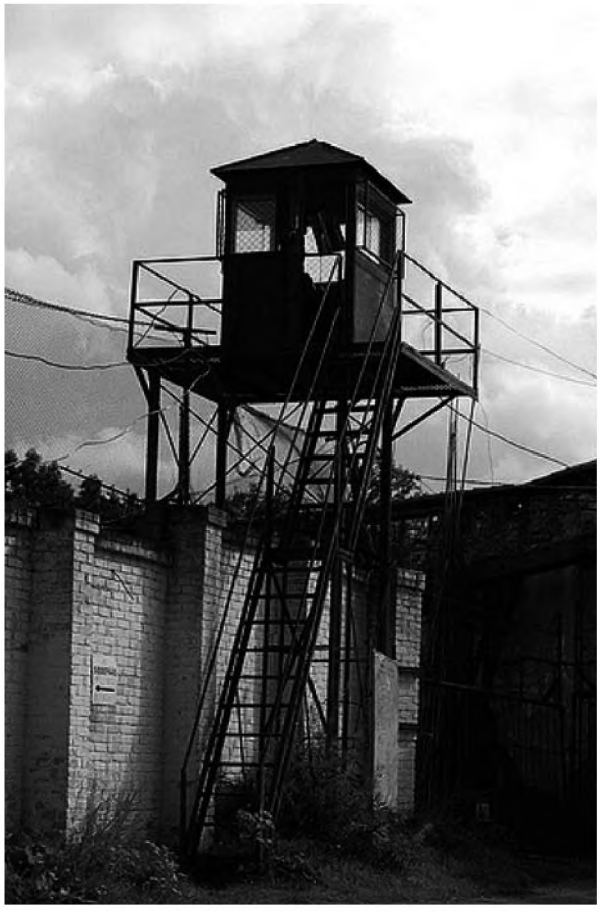

Lisaks paksudele trellidele ja raudustele oli Patarei ala ka okastraadiga piiratud ning nurkades kõrgusid vahitornid.

Meenutasin Patarei firmarooga, mis koosnes halvaksläinud hapukapsastest ja soolalestast. Viimane oli

supile lisatud vist küll puhastamata olekus, lestakonte oli seal rohkem, kui muid komponente. Huvitav, kuidas meid sel pikal teel toitlustama hakatakse?

Oli selge, et sõit ei saa lühikene olla, vagunis olid puha võõrad näod, paljud neist teadlikumad kui mina, teadsid rääkida, et meid viiakse kaugele Siberimaale. Kuskohast need andmed olid saadud, ei tea, aga tõeks nad osutusid.

Ühes vagunis pidi kindlasti olema keeduvõimalus, sest iga päev manööverdati rong mingile kõrvalteele ja igasse vagunisse toodi mingit suppi – kausid olid meil olemas, need jagati koos lusikate ja plekk-kruusidega juba Lasnamäel kätte. Millest see lobi, vangide keeles *balanda*, koosnes, ei tea, aga parem kui Patarei oma oli ta kindlasti.

Sõitsime öösel ja ka päeval, suurtest jaamadest mindi kuidagi nii mööda, et meie ešelon lihtrahvale silma ei torkaks. Vahel seisime üsna kaua. Ainuke tuttav nägu vagunis oli juba Patarei päevilt tuttav Ellake, kellega me sõbrad ei olnud. Korra tuleb temast ka edaspidi juttu. Ümbrust me eriti ei näinud, sest tillukesed aknaavad asusid kõrgel üleval ja sealt võis välja vaadata ainult akna kõrval aset võtnu. Arvan, et seal midagi väga huvitavat näha ei olnudki. Kui möödusime sildist, mis kuulutas, et Euroopa jääb selja taha, ees ootab Siber, ei tekitanud see meis mingeid emotsioone. Teadsime niigi, et sõit kulges ikka ida poole, ees ootamas suur Siberimaa. Ilmad olid palavad, ikkagi kesksuvi, higistasime ja vaevlesime janu käes, sest vett anti miskipärast jaopärast, kuigi jääkide väljutamine ei tekitanud probleemi, selleks oli vaguni põrandas auk ja seda läbiv plekktoru.

Siis peatati meie rong ühes suures jaamas, kuigi jaamahoonest piisavalt kaugel kõrvalteel. See oli suur linn Omsk. Vaevlesime umbses vagunis teadmata aja, kella ju kellelgi ei olnud. Lõpuks lasti ka meid välja – rivistati viisikute kaupa üles ja teatati, et läheme raudtee sauna. Enne meid olid mehed juba ära käinud, sellest see pikk ootamine. Oli tõesti mõnus üle hulga aja end korralikult pesta, kuigi kiirustades, sest kogu meie seltskond ei mahtunud korraga pesema. Riided, mis seljast võtsime, läksid täipõrgusse, neid putukaid kardeti paaniliselt. Ei puudunud ka selles saunas need kerberosed, kes meie ihukarvu passisid. Üks pintslitäis täiseepi, teiselt poolt kohe terav habemenuga, ja kogu uhkus oli läinud. Seda juhtus ju Patareis igal saunapäeval ega olnud meile mingi uudis. Pesta oli ikka mõnus, hoopis teine, värskem tunne oli taas vagunisse marssida. Niisiis olen ka Omskis käinud, seda ometi nägemata!

Minu ema Meta Ratas (vasakul) naabrinaise Katjaga Lesnoje baraki trepil 1956 suvel. Taaskohtumisest emaga tuleb juttu järgmistes osades.

FOTO: ERAKOGU

Jõudsime Krasnojarskisse

Umbes 10. juulil jõudsime lõpuks Krasnojarskisse (täpset päeva ei tea). Jälle rivistumine, konvoi, koerad ja marss jaotuslaagri poole. See asus kaugel linnast väljas nagu kõik repressiivasutused Nõukogude Liidus. Neid osati nii nutikalt peita, et kõrvalasuvad vabade inimeste elupaigad ei aimanudki, millised naabrid neil on.

Esimese asjana viidi meid admintsooni ja kästi kõik paremad asjad lattu anda, sest laagris oli üsna ohtlik kontingent. (Seal oli eraldatud tsoon, nii naistele kui ka meestele). Andsime muist asju ära, aga oleks pidanud kõik sinna lattu jätma, sest laagris võidi sind paljaks varastada ja seda jõudumööda ka tehti.

Õnneks midagi ikka selga jäi. Ei taha siin väga süngetest asjadest rääkida, olen seda juba enne teinud. Parem olgu mõni rõõmsam hetk. Ilmad püsisid soojad, veetsime kõik päevad kõval savipinnal, jälgides ümbritsevat elu. Tooni andsid ägedad kriminaalid, need ajasid hirmu nahka. Barakid olid suured akendeta sarad, kus narid mitmes reas ja mitmekorruselised. Oli ka ruum, kus oli titaan – kaadervärk, mis keetis kuuma vett – kipjatokki. Tutvusime seal toreda, särtsaka eesti naisega, kes vihtus uljalt vene kükktantsu, venelased laulsid saateks ja plaksutasid!

Lõbu kui palju. Ristisime selle naise Jumper-Jullaks, päris nime ei

teagi. Igatahes meist ta sinna maha jäi, meiega koos tappi ei tulnud.

Õues olid suured välikatlad, sealt jagati meile kaks korda päevas *balanda*'t, leiba sai juba hommikul, nagu ikka. Sealsel lobil ei olnud Patarei omaga võrreldes viga, kõlbas süüa küll. Korra näidati isegi filmi „Julged inimesed", selleks tõmmati barakiseinale suur valge lina ja väike projektor tegi oma töö. Kultuur ikka kõigepealt.

Kõik muu oli teisejärguline. Vargad varastasid, valvurid olid nendega mestis, viisid kraami vanglast välja ja müüsid maha – nii seal räägiti.

Mitu nädalat me seal „suvitasime", ei mäleta, vist mitte kuigi kaua, sest peagi viidi meid rivis koos asjadega Jenissei äärde, kus uus sõiduriist juba ootas – päratu suur pargas, mida hakkas vedama pisike puksiir. Jõgi oli seal üsna lai, eemalt paistsid seda ületavad sillad ja suured hooned. Niisiis – ka Krasnojarskis olen käinud seda ometi nägemata! Kahju, nii huvitav ekskursioon ja olematud vaatamisväärsused...

Konvoi tegi meile ettepaneku korra end Jenissei voogudes karastada, see oli äärmiselt inimlik ettepanek, mida me rõõmuga tervitasime. Vesi oli soe, küllalt sügav, aga kaugele me ei tohtinud ujuda. Kuhu kaugele sa lähedki, kui oled väikeste pükste ja rinnahoidja väel – trikood ei olnud kellelgi kaasas. Pärast suplust aeti meid pargase sügavasse trümmi, kus meid ootasid kolmekorruselised narid ja paraski aset täitvad suured tünnid ilma igasuguse katteta. Laudluuk oli küll kõrvale tõstetud, vaid trellid eraldasid meid laevalaest, aga õhku oli ikka vähe. Lisaks sattusin mina koos väikese toreda tüdruku Lindaga üsna paraskite lähedusse. Lindal oli väga ilus hääl, istusime naril ja laulsime, kõik kuulasid ja kiitsid, sest repertuaar oli meil üsna suur ja laulsime kahel häälel. Ma oskan peaaegu igale laulule teise hääle kõrvale teha, see annab laulule palju juurde. Leiba anti meile suure tükina, samuti oli suhkur suures kamakas, oli päris kunst sealt väiksemaid tükke ära kaksata.

> **Teadjad rääkisid, et Norilsk on suur ilus linn, seal on naistel kergem elu, sest ümberringi on kaevandused, terve Mendelejevi tabel sees.**

Tegime omale kaussi magustoitu leivast, suhkrust ja veest. Sõidu ajal saime paljude naistega tuttavaks, need olid endised Narva laagri asukad, kes pärast sealse laagri likvideerimist saadeti uutele objektidele – nad olid osavad krohvijad-maalrid. Meie kõrvaltrümmis palkseina taga olid mehed, neid oli mitu korda rohkem kui meid ja nad oskasid kuidagi palkide vahele piilumisavad urgitseda, nii said nad jälgida meie toimetusi ja kuulata meie laulmist.

Üks vahejuhtum oli ka, kui keegi pliks oskas ühe paraskitünni külili ajada, saades ise korraliku pasalaadungi endale kaela. Õnneks ei olnud see anum kuigi täis, aga hais oli selline, et tahtis ära tappa! Hoidsime nina kinni ja pagesime tahapoole. Tünn ja määrdunud tüdruk aeti pargase laele, kus ta puhtaks roogiti. Ka pidi ta kogu sodi põrandalt ära koristama. Paraskikandjad olid selleks värvatud, nende kohus oli tünne isakesse Jenisseisse tühjendada. Samast võeti ka joogivett – ime, et keegi kõhutõppe ei jäänud.

Paraskikandjad ja „balandjöörid" – toidu toojad – käisid üleval ja jagasid meile teavet, kus asume. Turuhhansk oli ammu möödas, ka Kureika. Ees ootas veel Igarka, täpselt polaarjoonel, aga ka sealt möödusime. Saime teada, et rohkem sadamaid enam ei tule kui vaid Dudinka – tööstuslinna Norilsk sadam. Teadjad rääkisid, et Norilsk on suur ilus linn, seal on naistel kergem elu, sest ümberringi on kaevandused, terve Mendelejevi tabel sees. On ka palju tehaseid, kus kogu kaevandatud maak sulatatakse ja siis kangidena Dudinkasse saadetakse. Sealt edasi juba „Suurele maale" – nagu asuks Dudinka mingil saarel! Aga nii seda nimetati. Norilskis tegid mehed rasket tööd, naistel oli võimalus saada kas kontorisse, õmblustsehhi... Ju nad siis olid seal juba enne olnud või kelleltki kuulnud. Meie olime kõik uued ja rohelised. Vene naised rõõmustasid, et seal me hakkame meestega koos töötama ja võime ka nendega elada, muidugi ainult töö ajal ja vahele jääda ei tohi. Mina ehmatasin ära, et kas see meestega elamine on tõesti kohustuslik. Naised naersid, et muidugi ei ole, aga iga tark naine otsib endale kindla mehe, mehed saavad palka ja aitavad oma naisi!

Järgneb

"Kultuur ja Elu" tõe jälil

Telli ajakiri koju 14 € aastakäik/4 numbrit

Eesti Posti e-teeninduskeskusest www.post.ee või Eesti Posti sidejaoskondades www.kultuur.elu.ee

10. detsember – rahvusvaheline inimõiguste päev

Mart Niklus konverentsi kõnetoolis

Konverentsile tuli eri rahvusest ja elualalt kokku rohkem kui poolsada osavõtjat

Reisimuljeid IGFM-i konverentsilt Saksamaal

Möödunud on sada aastat suurest sotsialistlikust oktoobrirevolutsioonist Peterburis. Ümmargune tähtpäev ei jäänud massimeedias kahe silma vahele ei meil ega mujal. Saksamaal Maini-äärses Frankfurdi linnas korraldas Rahvusvaheline Inimõiguste Selts (Internationale Gesellschaft für Menschenrechte, IGFM) 21.–22. oktoobril konverentsi teemal „Vestlus kaasaegsetega: 100 aastat oktoobrirevolutsioonist – 100 aastat kommunismi", millest ka siinkirjutaja oli kutsutud osa võtma.

MART NIKLUS

IGFM on maailmas inim- ja kodanikuõiguste olukorda uuriv ja kaitsev autoriteetne organisatsioon, mis asutati 1972. aastal. Praegune liikmeskond Saksamaal on *ca* 3000, rahvusvahelises ulatuses aga 30 000 – 50 000. Keskus paikneb Saksamaa suuruselt viiendas linnas, osakonnad on teisteski riikides (Austria, Šveits, Venemaa jm). Praegu on organisatsiooni eesotsas Edgar Lamm, kes korraldas tänavu suvel Saksamaa inimõiguste aktivistidele ekskursiooni Tallinna, kus külastati ka KGB endisaegset pealtkuulamis- ja nuhkimiskeskust Viru hotelli 23. korrusel (saksakeelseid selgitusi jagas prantslasest giid Jean-Loup Rousselot).

IGFM jälgib 10. detsembril 1948 ÜRO Peaassambleel vastu võetud inimõiguste ülddeklaratsiooni, teiste asjassepuutuvate aktide ja otsuste täitmist eri riikides. Neli korda aastas antakse välja ajakirja Menschenrechte, milles kirjeldatakse ja mõistetakse hukka inimeste jälitamist ja represseerimist poliitilistel, etnilistel,

rassilistel või religioossetel motiividel – ükskõik, kus need ka aset ei leiaks. 1982. aastal valiti IGFM-i auesimeheks vene füüsik ja ühiskonnategelane, akadeemik Andrei Sahharov (1921–1989).

Kokkutulekul esinesid põhjalike ettekannetega prof Marat Zachidow (Usbekistan), prof Huige Li (Hiina, praegu Saksamaal), kunagised poliitvangid endisest Saksa DV-st, ei puudunud ka kirglikud, kätega vehkivad jutupaunikud. Korraldusega võis igati rahule jääda, tänuväärne oli vene-saksa tõlkide tubli töö. GULAGi „firmamärgiga" T-särgid, mida olin Eestist kingituseks kaasa võtnud, tekitasid rõõmsat elevust ja läksid osavõtjate hulgas otsekui soojad saiad.

Uued Mengeled tänapäeva Hiinas

Konverentsil käsitletu ümberjutustamine läheks pikale. Üksikasjalikumalt tuleks peatuda Mainzi ülikoolis töötava hiinlasest farmaatsiaprofessori Huige Li jahmatamapaneval ülevaatel inimõiguste olukorrast Hiina Rahvavabariigis.

Hiinas on surmanuhtlus legaliseeritud. Tänapäeva Hiina on ainus riik maailmas, kus hukatu kehaosi või organeid (silma sarvkest, süda, neerud jm) peetakse riiklikuks omandiks ning kasutatakse doonorelunditena elavatele inimestele. Kuna Hiina rahvaarv ületab kaugelt miljardi, on vastava kirurgilise operatsiooni ootajaid rohkesti ning järjekorrad pikad. „Rahvavabariigis" on see viinud õõvastava koostööni nn juristide ja meedikute vahel: siirdavate organite saamiseks on tõestamata süüga või isegi süütutele kohtualustele mõnigi kord mõistetud kõrgeim karistusmäär, selle täideviimise aeg seatakse paika vastavalt konjunktuurile. On isegi välja töötatud metoodika, mille kohaselt hukkamine ei tohi doonorelundeid kahjustada. Kuid „raha paneb rattad käima" mitte üksnes Euroopas, vaid ka Hiinas. See tähendab, et kirurgide juurde pääsemise järjekord kahaneb tublisti, kui vaid on välja pakkuda suurem kogus jüaane. Võimalik on isegi kokku leppida täpse aja osas, mil transplantatsiooni spetsialistid oma oskused lagedale toovad ning ametivendi toimingut jälgima kutsuvad. Osa meedikutest on leidnud seesuguse praktika arsti kutse-eetikaga vastuolus olevat ning keeldunud äriks või tsirkuseks muudetud meditsiininäolisest üritusest osa võtmast.

> **10. detsembril 1948 võttis Ühinenud Rahvaste Organisatsiooni (ÜRO) Peaassamblee vastu Inimõiguste Ülddeklaratsiooni.**

Prof Huige Li ülevaadet kuulates tulid tahtmatult meelde dr Josef Mengele (1911–1979) inimvihkajalikud eksperimendid Arbeit macht frei-tüüpi repressiivasutuses Natsi-Saksamaal, või ka psühhiaatria kasutuselevõtt poliitilise teisitimõtlemise mahasurumiseks („loiult kulgev skisofreenia" jms) sovetlikes *spetspsihhuška'*des.

Eesti on sattunud ühest liidust teise

Siinkirjutaja ettekande eesmärk oli ülevaate andmine peatselt saja-aastaseks saava Eesti Vabariigi loomisest ja meie lähiminevikust, samuti 1988. aasta laulvale revolutsioonile järgnenud tegelikkusest.

Hoolimata sellest, et raudne eesriie rahvusvahelises suhtlemises on juba ammugi likvideeritud, et elatise hankimiseks pole siinsetel inimestel enam vaja toidukaupluste juures sabas seista või et sõiduautosid on Eestis praegu rohkem kui kunagi varem – pole tänapäeva Eesti Vabariigis siiski kõik veel kuld, mis hiilgab. Hurraa-optimismist on siin mõnel pool saamas vaat et postsovetlik ideoloogia.

Rahvastikukaotus madala sündimuse ja emigratsiooni kaudu on postsovetlikus Eestis suurem kui Teises maailmasõjas hukkunute, siit pagenute ja peatselt järgnenud poliitrepressioonide ohvrite arv. Kahanemine võib olla pöördumatu. Enesetappude hulga poolest sammub Eesti Euroopa riikide hulgas „esimeste kindlas reas". Rahvusriigi taastamisest ja demokraatliku õigusriigi ülesehitamisest pärast nn laulvat revolutsiooni pole midagi välja tulnud – riigi ja ühiskonna desovetiseerimise, dekoloniseerimise ja derussifitseerimise asemel on piirdutud üksnes ümbernimetamiste, sildi- ja värvivahetustega.

Eestlaste poliitiline kultuur on madal, inimesed ajuloputusele kergesti alluvad ja manipuleeritavad, neile pakutav peavooluinfo valikuline ja kallutatud. Seetõttu on riigivalitsemise etteotsa pürginud poliitilisi seiklejaid, diletante ja profaane, lähimineviku kommunismiehitajaid või isegi varjamatult Eesti-vaenulikke tegelasi. Poliitilisele lullilöömisele, lippude lehvitamisele ja loosungite loopimisele on järgnenud võimuvõitlus, õukonnaskandaalid ja kõrgemate riigiametnike korruptsioon.

2. veebruari 1920 Tartu rahulepingut (varem nimetatud Eesti Vabariigi sünnitunnistuseks) täidetakse üksnes valikuliselt, endistviisi on 5,2% Eesti Vabariigi seaduslikust territooriumist imperialistliku idanaabri okupeeritud ja annekteeritud. Krüptokommunism ja Kremli-meelsus avalduvad igapäevases elus peaaegu igal sammul. Massiteabes räägitakse igal võimalusel küll „iseseisvuse taastamisest" – mitte aga Nõukogude kommunistliku okupatsiooni lõpetamisest Eesti Vabariigis või selle häbiväärsest pärandist vabanemisest.

Sovetiajal punavõimule vastuhakku osutanud kodanikke nimetatakse dissidentideks – mitte aga vastupanuliikumisest osavõtnuteks, nagu seda tehakse teistes Teises maailmasõjas okupeeritud riikides. Lähimineviku

Protesti-aktsioonide eesmärk on suunata avalikkuse tähelepanu inimõiguste rikkumistele ja elundi-kaubandusele Hiinas.

Allikas: www.faz.net

tippkommunistide ja Kremli käsilaste (sisuliselt kvislingite) heroiseerimine ja glorifitseerimine on *step by step* omandanud enneolematu ulatuse, neid nimetatakse nüüd „kunagisteks tipp-poliitikuteks" ja „kultuuritegelasteks". Eesti riigi õiguslikust järjepidevusest, eesti rahvast ja patriotismist ei räägita – selle asemel on kasutusel eesti inimesed, Eesti elanikud, eestimaalased, uued võimalused, euroopalikud väärtused ja muu postsovetlik sõnadevaht. Eesti Vabariigi president ja valitsuse

> **Tänapäeva Hiina on ainus riik maailmas, kus hukatu kehaosi või organeid peetakse riiklikuks omandiks ning kasutatakse doonorelunditena elavatele inimestele.**

liikmed väldivad kõigiti osavõttu rahvuslaste, vabadusvõitlejate ja endiste kommunismivangide üritustest. Rahvusvaheline inimõiguste päev, 10. detsember meie kalendrites tähtpäevana ära märgitud pole. Tundub, et Eesti on sattunud lihtsalt ühest liidust teise, oskamata nii poststalinistliku idanaabri kui ka eurobürokraatide suhtes tõsiseltvõetava riigina käituda.

Lõpetasin siiski optimistlikult. Kui eesti rahvas on oma pika ajaloo vältel suutnud üle elada katkud ja muud epideemiad, näljahädad, sõjad, okupatsioonid, kadakasaksluse, venestamise, poliitilised repressioonid, kõikvõimalikud „vabastamised" jms – küllap suudame siis üle elada ka praeguse Brüsseli moodi omariikluse Euroopa Liidus ja väidetava iseseisvuse…

Ettekannet kuulati suure huviga, esitati ka küsimusi. Näiteks sooviti teada, mis on vahet nn dissidentidel ja vabadusvõitlejatel, õigemini vastupanuliikumisest osavõtnutel. Tuli selgitada, et vastupanuvõitlus võõrvõimule ja kollaboratsionismile on aset leidnud kõikides okupeeritud riikides – Eesti Vabariik kaasa arvatud. Vene dissidendid piirdusid enamjaolt reformide, seaduste ja rahvusvaheliste kokkulepete täitmise vajadusega võimulolijate poolt. Okupeeritud ja annekteeritud Balti riikide vabadusvõitlejad seevastu nõudsid 23. augusti 1939 nn Molotovi-Ribbentropi pakti tühistamist ja selle tagajärgede likvideerimist (1979. aasta Balti Apell – mis tänapäeval samuti „poliitkorrektselt" maha vaikitakse). Erinevustest hoolimata valitses Moskva dissidentide ja Baltikumi vabadusvõitlejate vahel 1970. aastatel tihe kontakt ja koostöö.

Liigutavad kohtumised

Konverentsist osavõtjatele demonstreeriti videofilmi, milles lääne- ja idapoolset totalitaristlikku riigikorda omavahel võrreldakse. Oma olemasolu 12 aasta vältel natsistlik Reich lihtsalt füüsiliselt ei suutnud nii palju kurja korda saata, kui seda ligi sajandi vältel on teinud stalinistlik-brežnevlik-putinistlik Venemaa…

Maini-äärses Frankfurdis polnud ma alates 1990. aastast käinud. Rohkem kui veerand sajandit tagasi võttis siin IGFM-i endist kommunismivangi samuti külalislahkelt vastu. Viimases suures sõjas kaotaja poolel olnud suurlinnas on vahepeal mõndagi muutunud. Kesklinnas kõrgub pilvelõhkujate mets, siinne rahvusvaheline lennuväli on üks suuremaid Euroopas, ulatuselt võrreldav Tartu linnaga. Tänavapildis köidab tähelepanu eksootilise välimusega inimeste rohkus, kellele riigikeele valdamine nähtavasti pole probleem. Näiteks on IGFM-is palgal iraanlane Khalil Al-Rasho, kelles ühes ja samas isikus olid ühendatud fotograaf, autojuht, reisikorraldaja, toitlustaja ja küllap veel mõni muugi vajalik eriala.

Oli liigutavaid kohtumisi. Näiteks tudengipõlves 1950-ndatel aastatel minuga kirjavahetuses olnud ornitoloog John Burton Inglismaalt, kes vahepeal oli sakslannaga abiellunud, elas ajutiselt Frankfurdi lähedal Heidelbergis ja pakkus eestlasest külalisele erialast mõttevahetust, peavarju ning huviga ka konverentsist osa võttis. Või Kaliningradis (end. Königsbergis) sündinud vene ajakirjanik, saatusekaaslane Jurij Below – kes pärast GULAG-ist vabanemist oli saanud poliitilise varjupaiga Saksamaal. Ta kurtis, et Frankfurdis elades kipub emakeel (vene keel) juba meelest minema. Kuna minusugune kõigest läbielatust hoolimata russofoobiks muutunud ikkagi pole, manitsesin J. Belowi, et emakeele unustamist ei tohi ka võõrsil viibides mingil juhul toimuda.

Reisile pani punkti Frankfurdi loomaaia külastamine. Selle asukaid peetakse siin looduslähedastes tingimustes, vihmasest ilmast hoolimata oli külastajaid küllaga. Zooloogile jättis asutus unustamatu mulje.

Tahaks loota, et kirjeldatud välisreis ei jää selle loo autorile viimaseks. Tänan lahkeid inimõiguslasi! Neile oli minu kodumaa hiljutine külastamine pakkunud niivõrd suurt põnevust, et lubati 2018. aastal siia uuesti tulla. K&E

Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühing

Meenutus 31. augustist, mil Pilistvere kivikangrus avati Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu mälestuskivi.

EVSÜ – 100

Jätkame ülevaadet tänavu saja aasta möödumist tähistanud Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu (EVSÜ) tegevusest. Algusosa K&E 3-2017

PEEP VARJU
endise riikliku komisjoni ORURK tegevesimees

Eesti Vabariigi õigusaktid ja dokumendid, mida ignoreeris Max Jakobsoni rahvusvaheline komisjon on järgmised:

1. Eesti Riigikohtu lahendid endiste Eesti sõjameeste õigeksmõistmisel aastatest 1993, 1994 ja 1995. Riigikohus tunnistas kõiki Suvesõjas 1941 peetud metsavendade ja partisanide võitlusi vabadusvõitluseks oma kodumaa kaitseks ja võitlejaid vabadusvõitlejateks.

2. Riigikogu otsus 18. juunist 2002 kuulutas toimepandud inimsusevastaste kuritegude eest hävituspataljonid koos teiste repressiivorganitega kuritegelikeks.

3. Eesti Kaitsepolitsei avalikustatud uurimus 36. Eesti Rindepataljoni kohta lükkas tagasi kõik rahvusvahelise komisjoni jt uurijate süüdistused eesti sõjameeste osavõtust juutide mõrvamisest Valgevenes 7. augustil 1942. Kaitsepolitsei aruandes on väga selgelt fikseeritud kindel seisukoht: „Ajaloolise tõe ja süüdlaste selgitamisel ei allu Kaitsepolitsei mitte mingile survele ega lase end kaasa kiskuda väljaspool Eestit lähtuvatest propagandakampaaniatest."

4. Riigikogu komisjon ORURK esitas 2004. aastal Valge raamatu aruandena samasuguse järelduse 7. augusti 1942 episoodi kohta, nagu oli teinud Kaitsepolitsei.

Eesti rahvas peab teadma tõde neist sündmustest, et jääda väärikaks oma kangelaste austamisel! Eesti Vabadusvõitlejate Liidu ja Eesti Memento Liitu taotlusel tegi sõltumatute ekspertide komisjon viis aastat tagasi õigusliku hinnangu Max Jakobsoni rahvusvahelise komisjoni uurimistöö kokkuvõttele, mida aastaid oli levitatud internetis eesti, inglise ja vene keeles. Hinnang oli selline, et rahvusvahelise komisjoni raport Saksa okupatsiooni kohta Eestis pole ajaloofaktidele toetuv tõsine uurimistöö, vaid ebapädev uskumustele toetuv lugu. Raport püüab sisendada usku, et Eesti Vabariigis Riigikogu otsusega kuritegelikuks kuulutatud organite dokumente kasutades saab eestlasi süüdistada natsikuritegudes. Ühtegi fakti oma süüdistuste kinnituseks pole esitatud. Süüdistades eesti rahvast tervikuna kaasosaliseks neis kuritegudes, kaotab raport tõsiseltvõetava dokumendi maine, sest kriminaalõiguses puudub selline mõiste nagu rahva süü. Õiguslik hinnang avaldati 2012. aastal raamatus „Kannatuste aastad 1940–1991. 2. raamat."

M. Jakobsoni komisjonile uurimistöid teinud Eesti ajaloolaste eksimusi on raske mõista ja selgitada. Kriminalistide Rauno Võsaste ja emeriitprofessori Herbert Lindmäe mitmes töös hoolikalt üle kontrollitud faktide järgi tuleb arvata, et tegemist saab olla ebaprofessionaalse tööga. Selline pealiskaudne suhtumine okupatsiooniaastate lähiajaloosse sai alguse kohe pärast Eesti taasiseseisvumist, kui kolm eesti ajaloolast koostasid Eesti ajaloo õpiku koolidele. Mäletan hästi, kuidas riikliku uurimiskomisjoni esimees Jaan Kross oli šokeeritud just nimelt Suvesõja 1941 kirjeldusest õpikus, mis oli otsekui maha kirjutatud nõukogudeaegsest variandist. Õpiku tekst kirjeldas metsavendi metsikusi toime pannud võitlejaid, samal ajal vaikiti maha hävituspataljonide massilised mõrvad ja nende kohta kirjutati, et *võitluste käigus olevat tulnud ette ka kuritegusid.* Järgmise küsitava väärtusega ning eksitavaks uurimistööks sai Indrek Jürjo raamat „Pagulus ja Nõukogude Eesti. Vaateid KGB, EKP ja VEKSA arhiividokumentide

põhjal". Autor uskus peaaegu kõike, mida eesti patrioote hävitanud julgeolekutöötajad olid kirja pannud. Kümneid väidetavalt KGB agentideks värvatud tuntud inimesi avalikkuse ette tuues ei kahelnud uurija kordagi loetud dokumentide tõele vastavuses ega osanud või tahtnud leida teisi allikaid, mis kinnitaksid tema *loogilisi* järeldusi. Piisas aga kogenud kriminalisti Rauno Võsaste 18 aastat hiljem tehtud kontrollimisest ühe tuntuima väidetava agendi, nn formulaartoimiku *Müller* peategelase kohta, et saada vastuvaidlematult selgust neis fabritseeritud valedes. Mina olen riikliku komisjoni töötajana paarkümmend aastat tagasi seda toimikut lugenud ning kinnitan kriminalisti järeldusi. Meie ajaloolaste poolt tänini tõeseks

> **Kahetsusega tuleb märkida, et Eesti riik on taganenud kohustusest samaväärselt hoolitseda kõigi sõjainvaliidide eest.**

peetav võltsingute kogumik *Müller* oli hulgaliselt täidetud nendest propagandistlikest süüdistustest ja valedest ning väljamõeldud lugudest, mida vanemale põlvkonnale 1960-ndate aastate ajalehtedes näidisprotsessidel hulgaliselt serveeriti.

Kahetsusega tuleb märkida, et Eesti riik on taganenud kohustusest samaväärselt hoolitseda kõigi sõjainvaliidide eest. Ilmselt välisest survest tingituna ei peeta enam vajalikuks anda toetusi *vales mundris* Eesti eest võidelnud sõjameestele. Kaitseministeerium on viimastel aastatel keeldunud toetamast EVSÜd ja nooruke õiguskantsler, kes pole läbi elanud eesti rahva kannatuste aastaid, unustab meie riigi juriidilise järjepidevuse. Õiguskantsler söandab kirjutada vastuseks hallipäistele sõjaveteranidele, et okupeeritud Eestis kodanikualgatuse korras Saksa okupatsiooni ajal isamaa kaitseks välja astunud meeste ja tänaste sõjainvaliidide toetamise kohustust Eesti riigil pole! Eesti seadusliku riigipea, presidendi ülesandeis peaministri Jüri Uluotsa üleskutse eestlastele võitlusse astumiseks on järsku unustatud. Sellele pole muud lisada, kui seda, et eesti rahvas on alati südames kandnud sõjamehi, kes oma tervise ja elu on andnud isamaa altarile. Seda kinnitavad alates Vabadussõjast rahva omaalgatuse korras püstitatud sajad mälestusmärgid. Kui kommunistid septembris 1940 hakkasid hävitama Vabadussõja mälestusmärke, siis leidus kõikjal Eestis patrioote, kes peitsid pooleks sajandiks maasse lõhatud sambatükid. Niisamuti taastati rahva omaalgatuse korras ja esimesel võimalusel enam kui sada purustatud mälestist.

Tänavu 30. septembril saatsime viimsele teele nüüdseks legendiks saava vabadusvõitleja Hendrik Arro, Sõjaaegsete Eesti Lennuväelaste Ühenduse esimehe. 92-aastaselt lõppes viimase Eesti sõjalenduri, 1944. aasta Eesti kaitselahingutes 63 lahinglendu sooritanud võitleja väärikas elutee. Vabatahtlikult juba 18-aastaselt, pärast sõjaolukorras lühendatud ajaga väljaõppe saamist oligi H. Arro sõjalendur ja üks nooremaid oma lennuüksuses, 11. Öiste pommitajate grupis. Teise Nõukogude okupatsiooni ajal loeti võitlust Eesti eest *nõukogude isamaa* reetmiseks ja H. Arrole mõistis tribunal karistuseks 25 aastat sunnitööd poliitvangide erilaagris Magadanis. Pärast vangistusest vabanemist suutis H. Arro erakordselt palju korda saata: teadlasena ja põlevkivienergeetika arendajana avaldas arvukalt uurimusi, juhatas 30 aastat soojustehnika laboratooriumi Tallinna Tehnikaülikoolis, oli mitmekülgne sportlane ja kohtunik ning pärast Eesti Vabariigi taastamist sai temast vabadusvõitlejate ja lennuväelaste organisatsioonide üks juhtidest. H. Arro oli viljakas ja lugupeetud autor, kes avaldas raamatuid meie lennuväest ja säilitades terava mõistuse elu lõpuni kirjutas palju meeldejäävaid artikleid meie sõjaajaloost ning vastupanuvõitlusest. Leinatseremoonial Pärnamäel oli väga palju inimesi, kes tulid austust avaldama Eesti vabaduse eest võidelnud lendurile Hendrik Arrole.

Tänavu 22. novembril saadeti Tallinna Jaani kirikust viimsele teele Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu esimees, vabadusvõitleja, emeriitprofessor Jüri Teras. Tema läks 1941. aasta sügisel 17-aastaselt vabatahtlikuna 84. Eesti Julgestuspataljoni koosseisus Idarindele. Oktoobris 1943 sai ta 660. Idapataljoni võitlejana haavata lahingutes Leningradi lähistel. Pärast Eesti Vabariigi taastamist pühendas Jüri Teras end täielikult sõjainvaliidide väärika ühingu Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu tegevuse käivitamisele ja juhtimisele. Kõrgele eale ja halvenenud tervisele vaatamata suutis ta juhtida kõiki ühingu 100. aastapäevale pühendatud üritusi. Viimasena neist 10. septembril 2017 Tallinna Jaani kirikus toimunud EVSÜ 100. aastapäeva pidulikku kontsert-palvust. Alates 17. detsembrist helisevad Tallinna Jaani kiriku tornis uued kontsertkellad ja üks neist on Jüri Terase algatusel annetatud sõjainvaliidide ühingult.

On lahkunud teineteise järel kaks väärikat vabadusvõitlejate organisatsioonide juhti. Aga nad jäävad meiega veel kauaks nii kirikukellade helides kui ka Hendrik Arro surmaeelse viimase läkitusega relvavendadele, mis avaldati ajalehes Memento Teataja. Tsiteerin: *„Nüüd, kus meid on juba väga vähe järele jäänud, tahaksin teid kõiki õnnitleda ja tänada, et pidasite vastu kõik katsumused ja säilitasite vabade eestlaste vaimu. See näitab, et olime tõeliste meeste väärilised. Ja loodame, et kunagi tulevad põlvkonnad, kes oskavad meie poolt tehtut hinnata. Elagu Eesti!* K&E

Jüri Teras

16.05.1924 – 16.11.2017

Auväärses eas, 94. eluaastal lahkus meie hulgast rahvusvahelise tuntusega teadlane, emeriitprofessor, meditsiinidoktor Jüri Teras. Taas vabaks saanud Eestis oli ta üks Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu (EVSÜ) tegevuse taastajatest alates 23. novembrist 1991. Kuuludes algusest peale ühingu juhatusse ning viimased 13 aastat juhtides esimehena tänavu saja-aastast tegevust tähistanud väärikat sõjainvaliidide ühingut.

Jüri Teras sündis 16. mail 1924 Venemaal Kaasanis ning tema lapsepõlv ja noorukiiga möödusid keerulistes tingimustes ja eluraskustega võideldes. 1931. aastal õnnestus perekonnal opteerida Eestisse. Paljusid tema põlvkonna eestlasi iseloomustab see, et raskused neid ei murdnud. J. Teras kasvas tubliks ja töökaks kodanikuks. Nagu sajad temaealised eestlased, astus ta 17-aastase noorukina 15. oktoobril 1941 vabatahtlikuna sõjaväkke 184. Eesti Julgestuspataljoni koosseisus. Kes mäletab 14. juunil 1941 toimunud eestlaste massilist küüditamist Venemaale, esimese nõukogude okupatsiooniaasta terrorit ja seejärel sõjasuvel 1941 hävituspataljonide metsikusi tsiviilelanike mõrvamiste ning talude ja hoonete mahapõletamisega, see mõistab eesti meeste toonast võitlust isamaa ja Eesti vabaduse eest. Võitluses Idarindel sai Jüri Teras aprillis 1942 põrutada lahingus Ust-Lugas. 3. novembrist 1942 teenis ta 660. Idapataljoni 14. kompaniis ja sai haavata 6. oktoobril 1943 peetud lahingutes Leningradi lähistel. Ta oli autasustatud Idamedali ja Haavatumärgiga. Invaliidsuse tõttu vabastati Jüri Teras Saksa sõjaväest 25. märtsil 1944.

Pärast sõda õnnestus Jüri Terasel õppida Tartu Ülikoolis, mille arstiteaduskonna ta lõpetas 1951. aastal. Töötades mitmes teadusasutuses, sai temast tuntud arstiteadlane, mikrobioloog ja protozooloog. Meditsiinidoktori väitekirja kaitses ta 1964. aastal ja professori kutse sai 1966. aastal. Eriala silmapaistva spetsialistina sai ta töötada külalisprofessorina Saksamaa, Soome ja Taani ülikoolides. 1977. aastal pälvis uurimistööde eest Bratislava ülikooli kuldmedali. Aastast 1976 kuni likvideerimiseni 1993. aastal oli Jüri Teras Eesti TA Eksperimentaalbioloogia Instituudi osakonna juhataja.

Koos iseseisva riigi taastamisega algas tema jaoks otsekui teine elutöö nõukogude okupatsiooniaastail likvideeritud Eesti Vigastatud Sõjameeste Ühingu tegevuse käivitamisega. Viiekümne okupatsiooniaasta jooksul alandusi talunud enam kui sajale sõjas vigastada saanud mehele, kes 23. novembril 1991 taastasid ühingu järjepidevuse siin kodumaal, tähendas see hoolimist igast liikmest ühistegevuse kaudu. 1991. aastal tuli alustada oma jõududega nullist, sest majanduslikult nõrgalt riigilt toetust saada ei olnud võimalik. Esimene sõjajärgne juhatus koosseisus: esimees Eugen Vahar, abiesimees Robert Telliskivi, liikmed Harri Otsa, Jüri Teras ja Rudolf Käärd pidid ületama tõsiseid takistusi, et enne sõda sõjainvaliididele kuulunud omandit tagasi saada ja luua eeldused abi osutamiseks oma liikmetele. Selleks tuli käia ka kohtuteed ning leida arhiividest dokumente, mis tõestasid eestiaegse ühingu õigusi.

Jüri Teras oli üks juhatuse liikmetest välissuhete komisjonis ja hiljem selle esimees. Komisjoni tegevuse kaudu algas koostöö ligi 40 aastat Saksamaal tegutsenud Vigastatud Eesti Sõjameeste Ühinguga (VESÜ). Samuti teiste pagulaste organisatsioonidega USA-s, Kanadas, Rootsis. Kõrgele eale ja halvenevale tervisele vaatamata, jätkas Jüri Teras ühingu juhtimist viimse võimaluseni ja võitles väsimatult vabadusvõitlejate, ühingu liikmete moraalse ja juriidilise tunnustamise eest. Ta võitles selle eest, et võrdse kohtlemise printsiip kehtiks kõigi sõjaveteranide ja sõjainvaliidide suhtes. Kahjuks ei hõlma praegu kehtiv veteraniseadus tema relvavendi, kes võitlesid Eesti vabaduse eest „vales mundris".

Väsimatut vabadusvõitlejat, teadlast ja ühiskonnategelast Jüri Terast on autasustatud mitme teenetemärgiga: Vabariigi presidendilt Eesti Punase Risti III klassi teenetemärk, Kaitseväe juhataja eriteenete rist ja Eesti Ülemaailmse Vabadusvõitlejate Ühenduse 2. klassi teenete rist. Hoolitsusega sadade vabadusvõitlejate eest on Jüri Teras pälvinud nende austuse ja tänu tehtu eest.

EVSÜ juhatus

Tallinna lahing 1941

Röövel päästab röövli käest

Tallinna lahingu alguseks võib lugeda 7. augustit, kui sakslased jõudsid Kunda juures Soome lahe rannikule, eraldades seega nn Tallinna platsdarmi, mis osutus nüüd Punaarmee peajõududest eraldatuks. Kotti oli jäänud koos tagalaväeosadega üle 60 000 eri väeliikide vormiriietuses (punaväe, punalaevastiku, NKVD) meest.

HANNO OJALO

Katkendeid raamatust Tallinn Teises maailmasõjas

Tallinna ajaloos toimus 1941. aastal erakordne sündmus – esmakordselt vallutati linn sõjalise rünnakuga. Alates 1220. aastast oli Tallinna korduvalt ja tulemusetult piiratud, vaid 1710. aastal alistus katkust puretud Rootsi garnison venelastele vastavalt kokkuleppele, et nad võivad vabalt kodumaale purjetada. Siis ei teinud Peeter I sõjavägi katsetki Tallinna rünnakuga vallutada. Kui võrrelda Punalaevastiku mereväebaasidena kasutatavate linnade kaitsmist Teises maailmasõjas, siis Balti laevastik suutis Liepajat ja Tallinna kaitsta vaid nädalajagu. Hoopis visamat kaitset korraldas Musta mere laevastik: Odessat kaitsti üle kahe kuu ja Sevastoopolit koguni kümme kuud.

Olukord Tallinnas suvel 1941

Kuidas kajastusid uue 22. juunil 1941 alanud Saksamaa ja NSV Liidu vahelise sõja sündmused tallinlaste elus? Kahtlemata oli eestlasi, kes ehmatasid sõjateadetest ja samas ka neid, kes ootasid Hitleri vägesid kui vabastajaid Stalini ikkest. Kindlasti loodeti, et Saksamaa võit ja idaimpeeriumi purustamine võib anda õrna lootust Eesti iseseisvuse taastamiseks – nii uskumatu, kui see meile, kes me oleme varustatud kibeda tagantjäreletarkusega, ka ei tunduks.

1941. aasta sõjasuvest Tallinnas on kirjutanud oma mälestustes väga paljud linlased. Lootus vabaneda NSV Liidu okupatsioonist peale sõja puhkemist tekkis paljudel tallinlastel. Mõned on isegi arvanud, et asjatuid lootusi külvas Soome raadiost tulev propaganda, mis kujutas sõjasündmusi liiga optimistlikus toonis ja ärgitas eestlasi enneaegsetele väljaastumistele.

Igal juhul ilmusid esimesed Soomest startinud Saksa luurelennukid juba 22. Juuni lõuna paiku linna kohale ning Balti laevastiku õhutõrjekahurite tuli peletas nad minema.

Okupatsioonivõimud kehtestasid kohe üldise liikumiskeelu kella 20-st kuni 6-ni hommikul, korjasid eraisikutelt kokku raadiod ja lõpetasid alkoholimüügi. Veel üheks täiendavaks sõjamärgiks oli Eestisse saabunud NSV Liidu asjameeste ja punakomandöride perekondade evakueerimine. Peagi tekkis toidunappus ja 1. augustist seati sisse kaardisüsteem, mis kestis kuni 1947. aastani. Eesti viljavaru veeti juba juuli algul

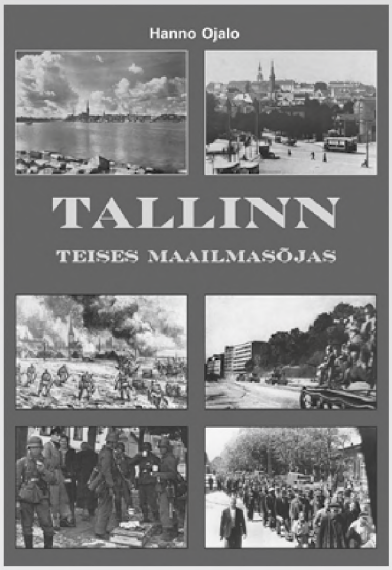

Hanno Ojalo
„Tallinn Teises maailmasõjas“ 1939–1945
Kirjastus Ammukaar, 2017

Venemaale. Kiiresti katsuti vabaneda ka seni Tallinnas ja Nõmmel olnud endistest eesti sõjaväelastest, kes nüüd Punaarmee 22. territoriaalkorpuses teenisid. Juuni lõpus – juuli algul suunati need korpuse väeosad (sidepataljonid, Toompeal endises välisministeeriumi hoones paiknenud staap jms) Pihkva piirkonda. Viimasena saadeti rongidega Venemaale esialgu Slavgorodi linna (Altai krais), hiljem Tjumeni endise Eesti Sõjakooli õppurid, kes lahkusid Tallinnast

15. juulil. Sõjakooli lektor kapten Voldemar Oja:

„15. juulil 1941. Nõukogude Liidu loomavagun nr 712-507. Järve jaamast (Tallinnas) algab Tondi Sõjakoolil pikk sõit tundmatusse, põhjatusse Venemaale. Ma olen ise õpetanud oma kadette armastama oma kodumaad ja kaitsma teda viimse veretilgani. See kodumaa on aga meie oma Eestimaa. Nüüd sõidavad poisid kaitsma maad, mille keeltki enamus ei mõista…“

Kapten Oja sai surma Velikije Luki lahingus.

Samas süvenes linnas punane terror. Tallinnas hoitavaid vange hakati Venemaale saatma, sõjatribunalid asusid kiiruga kohut mõistma. Kindlaid andmeid ei ole, aga ajaloolane Kaupo Deemant on arvanud, et Jaan Tõnissoni ei veetud Venemaale, vaid ta hukati koos grupi teiste poliitvangidega (kuhu kuulus ka endine riigivanem Friedrich Akel jt) Tallinnas 3. juulil 1941. Tunduvalt energilisemaks muutus NKVD tegevus – öised läbiotsimised ja arreteerimised sagenesid. Tegelikult oli Tallinn, mis oli muudetud Punalipulise Balti laevastiku peamiseks mereväebaasiks Kroonlinna asemel, peaaegu ainus linn Eestis, kus okupatsioonivõimudel ja -armeel õnnestus peaaegu täielikult saavutada linna sulgemine. Sisse- ja väljasõit kulges läbi range lubade- ja kontrollisüsteemi. Õnnelikud olid need linlased, kes suutsid enne Tallinna sulgemist välismaailmast maale pageda.

Aktiivselt töötas NKVD Pirita-Kosel endise pankuri Claus Scheeli suvilakompleksis, kust pärast Tallinna langemist sakslaste kätte kaevati välja mitukümmend tapetut ja surnukspiinatut. Tuntum ohver oli kolonel Oskar Luiga.

Kaks olulist asja, mida tallinlased oma mälestustes meenutavad, on nn kraavitööd ja mobilisatsioon Punaväkke. Kraavitöödeks nimetati rahvasuus kaitseliinide rajamist Tallinna ümber 30 km raadiuses, kuhu sundkorras aeti linnaelanikke. Naljatamisi nimetati rajatisi EK(b)P peasekretäri nime järgi Säre liiniks, kasutati ka Lauristini ja Sommerlingi liinide nimesid.

Välimine kaitseliin rajati Tallinnast 35–40 km kaugusele Paldiski-Rapla-Kose-Salmistu joonele, keskmine 9–12 km kaugusele Tiskre-Harku-Pääsküla-Lehmja-Lagedi-Iru-Muuga joonele ja sisemine kaitseliin linna tolleaegsele piirile Kopli lahest läbi Tondi-Ülemiste ja Lasnamäe.

Juulist alates kehtestati üldine töökohustus ja 5.–6. juulil saadeti Tallinna garnisoni ülema polkovnik Dorofejevi käsul (vastavalt 8. armee juhtkonna otsustele) kaitsetöödele, sealhulgas tankitõkkekraave rajama tallinlased, kellel ei olnud vastavat paberit vabastuse kohta. Mehi võeti vanuses 16–60 aastat, naisi 16–55 aastat. Kui algul kestis tööpäev 6–8 tundi ja süüa anti tasuta ja maksti ka päevaraha, siis hiljem tööpäev pikenes, viletsa söögi eest hakati tasu nõudma ja tööpäev võis alata lausa hommikul kell 5. Augustis kaotati puhkepäevad üldse ära. Kokku võis kraavitöödes osaleda kuni 25 000 tallinlast, igapäevaselt kõikus töötajate arv 3000 ja 12 000 vahel.

Olulist kasu Saksa vägede pidurdamisel neist siiski ei olnud. Lisaks kohtlesid töötajaid valvavad Punaväe ja NKVD sõdurid tööjõudu peaaegu sunnitöölistena. Brigaadidesse jagatud kindlustustöötajad olid tööpiirkonnas alalise valve all, kust nad omavoliliselt lahkuda ei tohtinud. Raske töö labida, kirka ja kangiga ei sobinud muidugi kõigile ning lisaks kippusid lagunema riided ja saapad, sest neid kroonu poolt ei antud. Muidugi jahiti siis kraavitöödest päästvaid arstitõendeid. Linnas korraldasid punaväelased ja militsionäärid haaranguid püüdmaks kindlustustöödest kõrvalehoidjaid.

Punaväe ja Balti laevastiku sõjaväeinseneride planeeritud kaitseliinid keskendusid eelkõige Saksa tankide peatamisele (tankitõkked ehitati ka linna tänavatele) ja koosnesid tankitõrjekraavide, kaevikute ja tulepunktide liinidest, traattõketest, betoonpostidest, rööbastest ja

Tallinlased tervitavad ja kostitavad linna sisenenud Saksa sõdureid.

palkidest valmistatud vaitõketest, raidtõketest, jõgede kallastele rajatud eskarpidest jne. Paraku oligi suure töö puuduseks see, et sakslastel tanke ja liikursuurtükke 1941. aasta suvel Eestis eriti polnudki ja jalaväge tõkked pidurdada ei suutnud. Kui lisada mõned arvud, siis tankitõrjekraave oli üle 30 kilomeetri, betoonpüramiide 8000, metall- ja puitvaiu 5000, tankitõrjemiine 3000, traattõkkeid kokku 70 kilomeetrit ja raidtõkkeid 6,5 km.

Raskelt tabas tallinlasi meeste sundmobilisatsioon Punaarmeesse. See algas Tallinnas (ja suuremas osas Eestis) juuli algul. Kokku teostati vähemalt neli meestevõtmist ja just Tallinnas õnnestus see tänu pikemale tegutsemisajale (kui mujal Eestis) eriti efektiivselt:

- 2.–4. juulil kutsuti tegevteenistusse 1919.–1922. aastani sündinud kutsealused.
- 22.–27. juulil mobiliseeriti 1907–1918. aastani sündinud reservväelased.
- 8.–16. augustini mobiliseeriti Eesti Vabariigi sõjaväes teeninud reservohvitserid ja -sõjaväeametnikud.
- 20. augustil mobiliseeriti 1896.–1906. aastani sündinud reservväelased.

Lisaks inimestele mobiliseeriti ka tuhanded hobused, sajad sõidu- ja veoautod, traktoreid ja mootorrattaid.

Kohe algusest peale suhtusid eestlased sellesse kui järjekordsesse küüditamisse. Vähestel oli usku Stalini impeeriumi võitu käimasolevas sõjas ja suurem osa eesti meestest ei soovinud mingil juhul okupantide sõjaväes sõdida. Paraku oli mopist kõrvalehoidmine pealinnas tunduvalt keerulisem kui maakohtades. Hirmust oma perekondade saatuse ees, karmide karistuste ähvardusel ja seaduskuulekusest ilmuski suurem osa Tallinna meestest mobilisatsioonipunktidesse, kust nad siis rongidega või laevadega Venemaale viidi. Üks sellistest oli 27-aastane reservlipnik Edmund Ernits, kes vaatamata asjaolule, et nõukogude võim arreteeris tema isa ja ohvitserist venna, kibeles ise kangesti Punaarmeesse. Seejuures saadeti ta mitmel korral mobilisatsioonipunktist tagasi. Lõpuks 11. augustil õnnestus tal siiski laeval Tõnu – Leningradi seilata ja edasi läbi tööpataljoni laskurkorpusse jõuda.

Kuid isegi neis rasketes tingimustes suutsid tuhanded kutsealused (nii näiteks ilmus peale 27. Juulit Tallinnas planeeritud 16 536 mehest kohale vaid 10 861) end peita ja varjata, kasutades selleks kõikvõimalikke riukaid.

Luuletaja Artur Adson, keda vanuse ja kehva tervise tõttu mopp ei ähvardanud, oli väga terane vaatleja. Just tema andis kõige vahedamaid kirjeldusi ja hinnanguid tollastele sündmustele oma mälestustes „Lahkumine“. Nii annab ta teada, kuidas tema sõbrad ja tuttavad olid end mobilisatsiooni ja arreteerimiste eest Tallinnas varjanud.

„Muud jutud jälle selgitasid, kuidas keegi viimased ajad redutanud: kes veetnud paoaegu Estonia kontserdisaali oreli sees; kes Jaani kiriku läheduses transformaatoriputka kitsustikus ja ühtsooduses ohus elektrisurma surra vähegi ettevaatamatu liigutuse juures; kes jälle kusagil maantee truubi kitsustikus, küljealune märg ja käe ulatuses kümmekond rohukõrt kasvamas: need jaganud surmapagulane nii ära, et iga päev sõi sealt viis kõrt – see oli ta ainus toit; kes aga veetnud nädalaid korteris luku taga, kust elanikud küüditamisööl ära viidud – NKVD mehed olid ju seal puhta töö teinud, mis nad sealt enam otsima tulid? Nõnda kalkuleeris redutaja ja päris õieti; hulk inimesi simuleeris pimesoolepõletikku ja rändavat neeru, et võida lebada haiglas ja seega lükata edasi mobilisatsiooni; mõni laskis isegi apendiksioperatsiooni enesel teha, et aga võida kauem haiglas lebada.“

August Annist kirjeldas Jaan Siirase nime all 1942. aastal Soomes ilmunud raamatus eestlaste varjumist mobilisatsiooni eest peaaegu sama värvikalt:

„Oli mehi, kes peitsid ennast aedades, keldrites, keskaegsetes maaalustes käikudes, kaevudes, ahjudes, topelt katuse vahel, kiiruga valmistatud peidikutes jne. Oli teisi,

Mobilisatsiooni eest varjujad ühe Valdeku tänava maja pööningul augustis 1941.

kes teesklesid erinevaid haigusi, hullumeelsust, tüüfust, olid pannud jäsemed kipsi jne.“

Mõned näited veel. Presidendi kantselei viimane ülem Elmar Tambek (eruohvitser) varjas end alates augusti algusest Keskhaiglas, kuhu ta sai tänu tuttavale arstile. Uno Andresson, kes hiljem teenis Julgeolekupolitseis ja osales rahvuslikus vastupanuliikumises, peitis end koos vennaga ühes Merivälja suvilas. Ajakirjanik Endel Rennit varjas end algul ühes tühjas korteris, hiljem aga Harju tänaval asuvas firma „Kodukäsitöö“ laos vaipade taga. Euroopa meister poksis Anton Raadik suutis juulis Tallinnast pageda ja oli kuni sakslaste tulekuni kodukandis Raikkülas. Erukindral Anton Lossman, kes oli juhuslikult pääsenud küüditamisest, varjas end Tallinnas tuttavate korteritest, sageli ühest kohast teise liikudes. Üks mees olevat end varjanud lausa kirikus altari sees.

Mobiliseeritud eestlased koondati staadionidele ja hipodroomile, samuti koolimajadesse ja isegi Estonia teatrihoonesse, kus neid hoiti punaväelaste relvastatud valve all. Sealt saadeti nad siis suurte gruppide kaupa kas Ülemiste või Kopli jaamast rongiga või sadamast laevadega Venemaale. Sel ajal olid eesti mehed veel uljust ja kuraasi täis. Arvati, et küllap on sõda peagi lõppenud ja nad saavad kodumaale naasta. Rongiga viidavad võisid loota ka sakslaste kiirele edasitungile, kes raudteeliinid läbi võivad lõigata (see juhtus alles 7. augustil 1941).

Kui kiire tempoga üks Tallinna noormees võis end leida Leningradist, näitab Herbert Valneri lugu:

„Kutse toodi ööl vastu 2. juulit, millega kohustati ilmuma kell 12.00 Tallinna Lauluväljakule. 3. juulil kell 16.00 sõitsime Tallinna sadamast laevaga „Tõnu“ merele. Järgmisel päeval jõudime Leningradi…“

Lorupi klaasivabriku tööline Leo Leola joonistas terve seeria suurepäraseid joonistusi mobiliseerimisest, teekonnast Venemaale ja tööpataljonide põrgust. Lahkus reisilaeval „Jossif Stalin“ (hukkus 3. detsembril 1941 Lohusalu lähistel) Tallinnast.

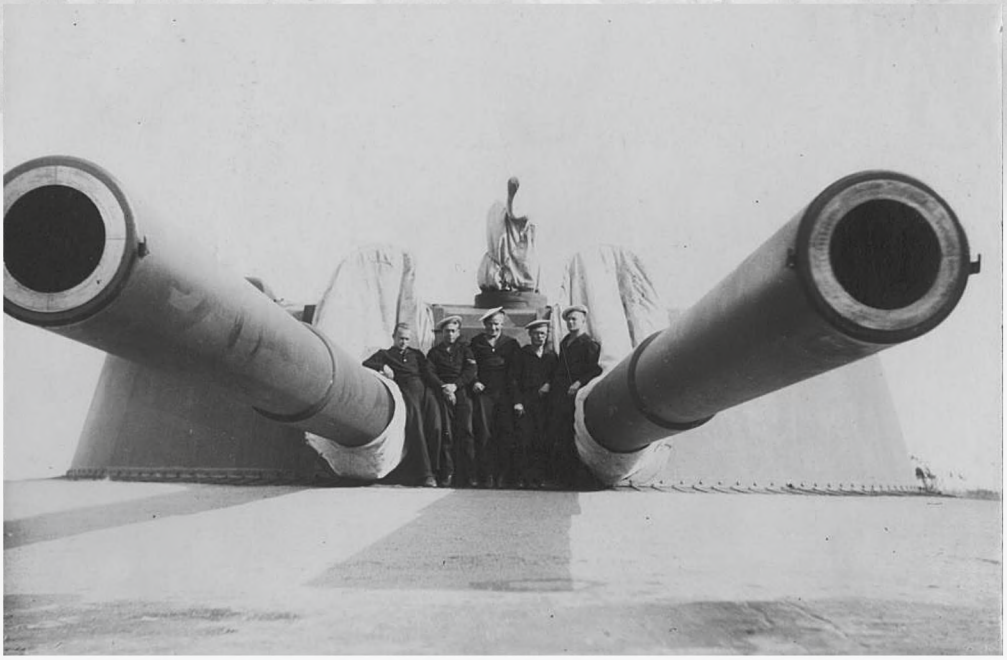

Aegna rannakaitsepatarei 305 mm raskesuurtükk.

Leola kirjeldus Tallinnast lahkumisest on üksjagu kummastav: *„25. juuli 1941. Üleöö ilmusid tänavatele teated mobilisatsioonist. Käsk oli tulla 26. juuli hommikul kell 10.00 Kopli Rahvamaja juurde. Kaasa võtta pass./.../ Meeleolu tõstmiseks toodi kohale klounid ja mängis muusika. Dokumendid korjati ära. Peale lõunat rivistati meid ja marss läks lahti. 6 km läbi rahvamassi nutumüüri. „Tule tagasi, poja…Tule tagasi, poja!“ Arvasime, et peatus tuleb Lasnamäel. Seal olid kutsealused ootel. Nende teelesaatmine viibis. Meie tee läks aga otse sadamasse. Laev ootas. Astusime kahe jalaga „Jossif Stalini“ pardale./.../ Laadisime kajutiküljele leivapätse ja sõit algas öösel. Keegi ei olnud purjus. All trümmis käis kaardimäng. Tiirlesid patrull-laevad. Kaitseks allveelaevade vastu pilluti sügavveepomme. Ümber laeva paistis hõbedane kalasupp. Nukker tunne oli.“*

Oma emotsioonidele annab voli kunstnik Harry Sooster (mobiliseeriti samuti 27. juulil):

„Tuli asuda laevale, mille nimeks oli kunagi „Alev“, nüüd aga nr 7. Ei läinudki palju aega kui lahkusime sadamast reidile. Kas see päev Tallinna reidil oli mõeldud meie moraali murdmiseks, kas see oli mõeldud meie mõnitamiseks, oli see meie hingede ahistamiseks või koguni karastamiseks mõeldud, seda ma ei tea ja ei saa vist kunagi teada. Kuid see pilt, mis ranna poole vaadates avanes, on minu elu kõige masendavam, vaatepilt, mis ka kõige pisemate detailideni püsib meeles surmatunnini. Kadrioru rand lausa mustas tohutust inimmassist. Miks mustas? Aga sellepärast, et oli ju lein – see mass koosnes ju põhiliselt naistest, kes leinasid ette oma kallimate kaotust. Ja see mass laulis, laulis vahetpidamata laule, mis oli aegade jooksul Eesti rahvale kõige armsamad ja südamlikumad. Lauldi laule, mis olid vahepeal terve aasta keelatud kui kodanlikud…“

Suur osa mobiliseeritutest saadeti Tallinnast Venemaa poole teele laevadega. Kõige rohkem mehi saadigi

kätte Tallinnas ja Harjumaal – siin mobiliseeriti 18 630 meest. Ka suur osa Saaremaal ja Läänemaal Punaväkke võetud eestlastest (vastavalt 2935 ja 2837) liikus edasi läbi Tallinna sadama, seega võis juulis-augustis meritsi teele asuda 10–15 tuhat eesti meest (väiksem osa kuni augusti alguseni rongidega). Enamik jõudis kohale, kuid hinnanguliselt 3000 võis hukkuda koos põhjalastud laevadega, osa pääses ka tagasi koju.

Mõned näited veel. Olümpiavõitja Kristjan Palusalu jõudis 27. juulil takistusteta Kroonlinna ja sealt edasi Karjalasse, kust ta talvel peale mitmeid katsumusi Soome kaudu Eestisse tagasi pääses. Helilooja, laulja ja muusikamees Raimond Valgre viidi mobiliseerituna samuti Tallinnast Venemaale, tõenäoliselt juulikuus. Samuti ka raamatu autori vanaisa, kes töötas ametnikuna ETK süsteemis.

Kuidas toimus tuhandete eesti meeste kantseldamine punavõimude poolt, kirjeldavad üsna sarnaselt arvukad ellujäänud. Kui augusti algul koguti mobiliseeritud, sealhulgas ka reservohvitserid Kadrioru staadionile, valitses üldine segadus, paljud mehed suutsid mobiliseeritute hulgast põgeneda. Punakomandörid ei tulnud kuidagi toime kohaletulnute registreerimisega. Paaritunnise karjumise ning kisa-kära saatel rivistati mobiliseeritud linnaosade kaupa üles ja viidi punaväelaste valve all Estonia teatrisse. Seal korjati registreerimise käigus kokku passid ja sõjaväepiletid ning need kadusid edaspidi jäljetult. Peatselt asuti teele sadamasse ja algas laadimine Balti laevastiku sõjaväetranspordilaevade pardale.

Üldsegi mitte kõik tallinlased ei jõudnud Leningradi. Näiteks jurist ja kirjamees Leonid Trett mobiliseeriti juba Tallinna lahingu ajal 21. augustil ja viidi Tallinnast 24. kuupäeval laevaga „Õrne“ mitte Venemaale, vaid hoopis Soome Hanko mereväebaasi, kust ta talvel koos veel mitmesaja baasi evakuatsioonist mahajäetud eestlasega kodumaale tagasi pääses.

Eestlaste põgenemine venelaste küüsist jätkus Tallinnas kuni viimase hetkeni. Endine mereväelipnik Juhan Toomepuu oli määratud transpordilaeva Naissaar esimeseks mehaanikuks. Ta põgenes kavalusega laevalt vahetult enne selle väljasõitu sadamast, sama õnnestus teha veel ühel tema alluval.

Tallinna tehased ja vabrikud pandi võimalusel tööle sõja heaks. Suudeti korraldada okastraadi, miinipildujate ja miinide tootmine, samuti remonditi vintpüsse, kuulipildujaid, autode ja tankide remonti.

Seni vaatasime eestlaste mälestusi sõjaalguse Tallinnast. Mida arvasid sealsest olukorrast punased?

Sõjakorrespondendina Leningradist Tallinna saadetud kirjanik Fjodor Mihhailovski keskendus oma lugudes rohkem punaväelaste ja Balti laevastiku mereväelaste tegevuse ülistamisele. Tema kirjeldusi Eesti pealinna kohta ei tasu eriti uskuda. Oma raamatus „Tallinn sõjapäevil“ kipub ta liialdama ja fantaseerima.

Nii avastab ta 4. juuli õhtul meie pealinna saabudes kohe kesklinnas asuvas kohvikus „klassivaenlased“, kellest õhkub varjamatut vaenulikkust.

„Kuid nagu rahuajalgi, asetas ettekandja kerge kummardusega teie ette aedmaasikad vahukoorega ja väike orkester mängis sõjaeelset populaarset šlaagrit. Kesklinnas istusid kohvikus laudade taga lõbusad seltskonnad: mehed kergetes kreemikates ülikondades ja daamid luksuslikes tualettides. Neil ei olnud kuhugi kiiret. Istudes tundide kaupa jäätiseportsjoni taga, imesid nad kiirustamata läbi kõrre kokteili ja rääkisid sõjast... naerdes ja kahjurõõmsalt. Nad ei püüdnudki end näidata nõukogude võimu sõpradena. Vastupidi, nad ootasid varjamatult fašiste, ootasid võimalust saada tagasi 1940. aastal rahva kätte läinud vabrikud, majad ja kauplused.“

Mihhailovski kirjeldus ei tundu just usutav, sest samal ajal teostas NKVD Tallinnas hoogsalt arreteerimisi ja hukkamisi. Samuti oli alustatud mobilisatsiooni. Rääkimata just toimunud esimesest küüditamisest. Aga näib, et rindekorrespondendi kirjeldatud eestlased olid ilmselt rumalad, ei kartnud midagi ega hoolinud millestki.

Teine kahtlane teade pärineb juba augustilahingutest.

„Tulekahjudest haaratud tänavatel oli kuulda laske ja kuulipildujavalanguid: käisid lahingud, kuid mitte sakslaste, vaid kaitseliitlastega, kes varjasid end pööningutel ja keldrites ning tahtsid nüüd katterühmi ära lõigata, et need ei pääseks ühelegi Kroonlinna minevale laevale“

Samas ei ole selliseid teateid teistelt asjaosalistelt ja ENSV juhtivad tegelased on eraldi rõhutanud, et kuni evakueerumise lõpuni ei toimunud Tallinnas mingeid akendest ja pööningutelt tulistamisi punaväelaste pihta. Näiteks kinnitas seda Nikolai Karotamm oma 14. Septembril Andrei Ždanovile saadetud ettekandes.

See on ka arusaadav, sest selle maja ja tema elanike käsi oleks sel puhul väga halvasti käinud, rääkimata laskjatest.

Kuid toome siiski ära ühe Mihailovski huvitava kirjeldusi lahinguaegsest Tallinnast.

„Kesklinnas ei olnud harjumuslikku sagimist. Jalakäijaid oli vähe, ei olnud näha ka traditsioonilisi voorimehi. Trammikolin vaikis, ka tänavareproduktorid vaikisid. Ajalehekioskid olid tühjad.

Kadrioru pargi varjulistel alleedel hüppasid taltsad oravad. Nad olid näljased, kuid kes pidi neid toitma? Kitsad tänavad olid tühjad ja vaiksed. Prahti ei olnud juba palju päevi koristatud, kojamehed oma luudade ja kühvlitega olid kadunud. Asutused ei töötanud, ustel rippusid sildid „Suletud“./.../Tänavad olid tõkestatud jämedatest okastraadiga

kokkuseotud jämedatest palkidest barrikaadidega. Vabaks olid jäetud vaid kitsad läbikäigud, mille kõrval seisvad võitlejad ootasid viimaste allüksuste möödumist, et siis läbipääsud palkidega sulgeda, takistamaks sakslaste teed sadamasse.“

Mihailovski asus 28. augustil staabilaev Vironia pardale ja pääses napilt, kui alus miiniplahvatustest põhja läks. Mitu tundi meres hulpinud nõrkenud kirjanik tõmmati ühe kaatri pardale.

Mobiliseeritud reservlipnik Edmund Ernits, kes riigitruu mehena kannatamatult Venemaale saatmist oodates augustis Tallinnas ringi kondas, kirjeldas olukorda selliste sõnadega.

„Ja nii hakkasimegi oma linnaskäike tegema koos. See polnud enam muretu, vaid tõsine linn. Linnast väljuvad maanteed olid barrikadeeritud. Keskel oli läbipääsuava sõidukeile, see suleti öösiti. Samas ligidal olid varjatud kohtades üles seatud raskekuulipildujad. Õhus tinises Saksa lennukeid. Seniitkahurite mürskude lõhkemise tupse oli vahel kogu taevas täis. Sel puhul liikusime piki räästaaluseid.“

Viimastel Tallinna kaitsmise päevadel asus laevadele ka ENSV ladvik – juhtkond ja „aktiiv“. Kõige rohkem vedas neil (ligi 500 inimest), kes sattusid jäämurdjale Suur Tõll, kuna see laev jõudis õnnelikult Leningradi. Hoopis õnnetult läks neil punastel, kes asusid merel põhjaläinud Vironiale. Samuti valisid vale laeva ENSV Riikliku Kaitsekomitee liikmed Johannes Lauristin ja Vladimir Botškarjov, kes kadusid Soome lahe sügavustesse hävitajal „Jakov Sverdlov“ (teise versiooni kohaselt „Volodarskil“). Merel hukkunud punanomenklatuuri kõrgema ešeloni meestest tuleks mainida veel samale laevale asunud Sergei Kingisseppa, Kristjan Seaveri (Tallinna punane linnapea 1940–1941), Adolf Pauki ja Ivan Laubet. Lisaks „Suurel Tõllul“ sõitnud kommunistidele oli õnne ka Nikolai Karotammel, Boriss Kummil, Paul Keerdol ja Kaarel Paasil, kes jõudsid Leningradi hävitaja „Smetlivõi“ pardal. Karl Säre ja Neeme Ruus jäeti maha „põrandaalust tööd“ organiseerima ja tabati peagi.

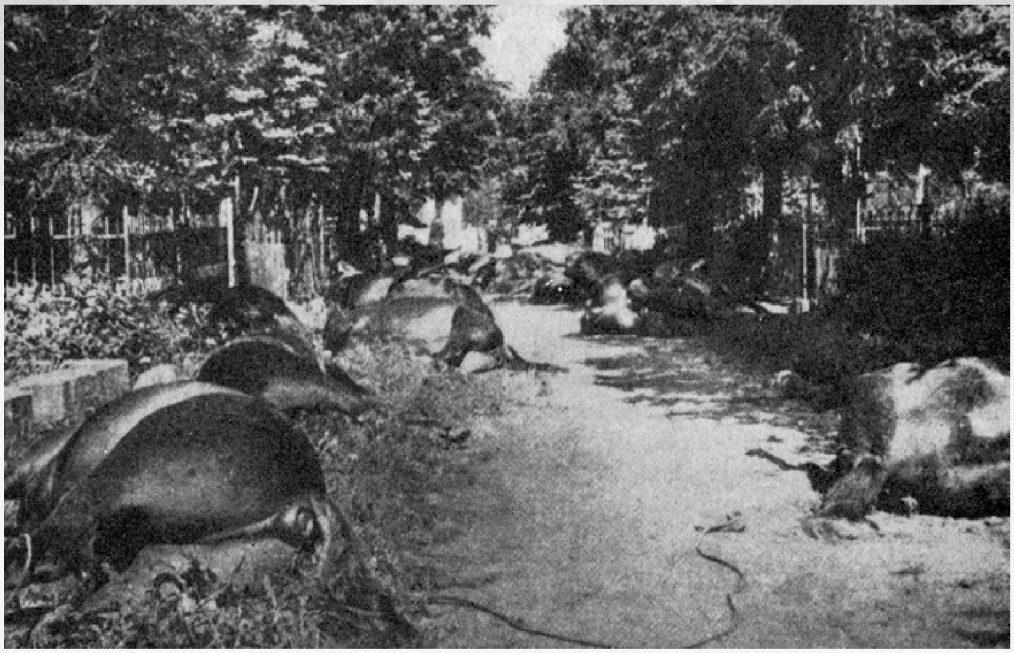

Põgenevate punaväelaste poolt maha jäetud ja tapetud hobused ning veised Kopli piirkonnas.

Kuidas sakslased Tallinna alla jõudsid

Nüüd aga sõjategevusest. Eestisse tungides ei suutnud Saksa väed enam nii kiirelt edasi tungida kui Lätis ja Leedus, muidu oleks Tallinn vallutatud juba juuli teisel poolel. Nagu mäletame, olid sakslased juba 8. juulil Pärnus ja 11. juulil Tartus. Paraku jäi neil jõudu väheseks ja Tallinnat kui Punalipulise Balti laevastiku peabaasi otsustasid venelased visalt kaitsta. Nii selguski, et juuli keskel oli Eestis ligi 100 tuhat vene sõduritmadrust, sakslasi aga kõigest 20–25 tuhat meest ning pealetung takerdus Kesk-Eestis. Sakslased tõid abivägesid juurde ja uus pealetung Pärnu-Viljandi-Tartu joonelt algas 22. juulil.

Tallinna vallutamise operatsiooni ehk lihtsamate sõnadega Tallinna lahingu alguseks võib lugeda 7. augustit, kui sakslased jõudsid Kunda juures Soome lahe rannikule, eraldades seega nn Tallinna platsdarmi, mis osutus nüüd Punaarmee peajõududest eraldatuks. 14. augustil määras Loodesuuna juhatus Tallinna kaitse eest vastutama Balti laevastiku sõjanõukogu eesotsas viitseadmiral Vladimir Tributsiga, kellele allutati ka 10. laskurkorpus. 17. augustil määras Stavka Tallinna kaitse juhiks Tributsi ja tema asetäitjaks kindralmajor Ivan Nikolajevi. Kotti oli jäänud koos tagalaväeosadega üle 60 000 eri väeliikide vormiriietuses (punaväe, punalaevastiku, NKVD) meest.

Tallinna kaitsmine augustis 1941 kukkus NSV Liidul välja improvisatsiooni korras. Väeosad, mis seda tegid, ei olnud taoliseks ülesandeks hoopiski mõeldud ja sattusid Tallinna alla mitmete asjaolude kokkulangemise tõttu. Lõpuks oli elavjõudu küll päris palju, kuid puudu jäi korralikest jalaväelastest. Relvad anti kätte ja saadeti kaevikutesse või rünnakutele sakslaste vastu sõjalaevadelt kogutud mereväelasi, punaeestlastest ja -lätlastest hävituspataljonlasi, militsionääre, raudteelasi. On selge, et selline

halvasti relvastatud ja korraliku väljaõppeta seltskond ei suutnud Saksa vägede edasitungi peatada. Tallinna mereväebaasi juhtkond püüdis palavikuliselt kaitseks valmistuda ja nuias abivägesid. Tributs pakkus välja mitmeid huvitavaid plaane, kui need ei leidnud meie õnneks (kuna need oleks vaid pikendanud Tallinna agooniat, lisanud purustusi linnas ja eestlaste inimkaotusi) Peakorteris toetust. Nii näiteks tekkis 13. augustil idee tuua Tallinnat kaitsma Hanko garnison – 20 000 sõjameest. Laevastiku juhatus kinnitas, et 3–4 päevaga suudavad nad punaväelased üle Soome lahe vedada. Õnneks keelas Mereväe rahvakomissar selle teostamise juba päev hiljem ära, sest kes siis oleks jäänud Hanko baasi kaitsma?

Tallinna kaitsjad

Millised olid siis Tallinna kaitsjate jõud 20. augustil 1941? Punaarmee 10. laskurkorpuse koosseisus olid 10. laskurdiviis, 22. NKVD motolaskurdiviis, nn 1. Läti kütipolk, erinevad suurtükiväeüksused ja 16. laskurdiviis, mis koosnes vaid 156. polgust, millele hiljem lisati 1940. aastal Tallinnasse kaitserajatiste ehitamiseks suunatud kuus Balti laevastiku ehituspataljoni. 16. Laskurdiviisi ülejäänud väeosad taganesid Narva suunas ja Tallinna kaitsmisel ei osalenud. 20. augusti seisuga oli 10. laskurkorpuses kokku 18 000–20 000 meest. Kuid tuleb arvestada, et sellest meestehulgast oli kolm ja pool tuhat ilma sõjalise väljaõppeta ja kergelt relvastatud hävituspataljonide punaeestlast ja -lätlast.

Lisaks neile maavägedele kaitsesid Eesti pealinna sakslaste vastu suured Punalipulise Balti laevastiku jõud. Tallinnas ja Paldiskis paiknes suur hulk Balti Laevastiku sõja- , abi- ja transpordilaevu – kõik kokku ligi 300 alust – mis moodustas ligikaudu poole kõigist laevastiku käsutuses olevatest laevadest. Sõjalaevadest suuremad olid ristleja „Kirov“, liidrid „Minsk“ ja „Leningrad“, 10 hävitajat („Surovõi“, „Svirepõi“, „Gordõi“, „Jakov Sverdlov“, „Smetlivõi“, „Skorõi“, „Slavnõi“, „Artjom“, „Kalinin“, „Volodarski“); suurtükipaadid „Moskva“ ja „Amgun“. Need sõjalaevad toetasid oma maavägesid laevasuurtükkide tulega. Peale nende oli Tallinnas veel 12 allveelaeva ning hulk vahilaevu, miinitraalereid ja erinevat tüüpi kaatreid, kes tõenäoliselt oma suurtükkidega maismaalahingutesse ei sekkunud. Kuid võitlustes osalesid ka laevastiku garnisonid Aegnal, Naissaarel, Suurupis ja Viimsi poolsaarel, kelle käsutuses olid suurekaliibrilised rannakaitsesuurtükid (põhiliselt endise Eesti Mereväe likvideerimisel omandatud). Lisaks saatis Tributs maarindele Saksa vägede vastu sama palju mereväelasi, kui oli 10. laskurkorpusel – 21 610 meest. Aus on ka muidugi lisada, et jalaväelastena ei olnud meremehed kuival maal eriti hea võitlusvõimega.

Punaväelaste salk Tallinna kaitsel.

Lisaks neile isehakanud „merejalaväelastele“ võitles maismaal üks korralik väeosa. See oli Balti laevastiku 1. merejalaväe eribrigaad (3082 meest) ja lisaks saadeti Tallinnas paiknevatelt Balti laevastiku laevadelt maavõitlustesse veel 17 000 meest, kellest moodustati 15.–20. augustini ajutised „merejalaväeüksused“. Lisaks sellele mehitasid madrused ka ühe laiarööpmelise raudteesuurtükipatarei ja kaks kitsarööpmelist improviseeritud soomusrongi, mis toetasid Tallinna kaitsjaid suurtükitulega.

Kust need soomusrongid võeti? Tegemist ei olnud endiste Eesti sõjaväele kuulunud soomusrongidega (täpsemalt soomusvedurid ja -vagunid, millest sõja korral oleks soomusrongid komplekteeritud), mis olid peale Eesti annekteerimist ja Territoriaalkorpuse moodustamist üle antud Balti sõjaväeringkonnale ja Venemaale viidud. Sõjas sakslaste

vastu asusid venelased usinasti improviseerima ja oma jalaväe toetuseks tühja koha pealt suure kiiruga uusi soomuronge ehitama – aega nende valmistamiseks olevat antud vaid 15 päeva. Nii ehitatigi juulis-augustis 1941 Tallinna laevaremonditehases, raudteetehases ja töökodades üks laiarööpmeline raudtee suurtükipatarei platvormvagunitele monteeritud kahe 130 mm rannakaitsesuurtükiga ja kaks kitsarööpmelist soomusrongi. Raudtee suurtükipatarei tegutses alates 7. augustist Tallinn-Tapa liinil, seejärel Tallinn-Nõmme piirkonnas, kitsarööpmelisi soomusronge aga rakendati Kiisa-Rapla suunal ja hiljem juba Tallinna piires. Viimaste valmistamiseks valiti välja tugevdatud platvormvagunid ja parimad vedurid. Soomusrong koosnes vedurist ja kolmest platvormvagunist. Neist üks oli laskemoona jaoks, kaks aga relvastati. Lahinguvagunil oli üks pöörleva alusega 75 mm merekahur ja üks 45 mm tankitõrjekahur, lisaks veel 9 raskekuulipildujat. Kahurid olid kaitstud 30 mm paksuse soomusega. Kokku oli seega raudtee suurtükipatareil ja kahel soomusrongil 6 suurtükki ja 18 kuulipildujat. Olen kohanud ka erinevaid andmeid soomusrongide relvastuse ja ka nimetuste kohta – on võimalik, et see sõjategevuse käigus muutus. Mis neist edasi sai? Kuigi andmed on vastuolulised, võib öelda, et kitsarööpmelised soomusrongid, mida kasutati Tallinna lahingu viimastel päevadel tselluloosivabriku piirkonnas, langesid sakslaste kätte. Üks lasti rööbastelt maha, teine jäi maha tervena. Liikuva raudteepatarei vedur sai 27. augusti õhtul Pääskülas Saksa tankitõrjesuurtükilt tabamuse. Liikumisvõimetu rongikoosseisu platvormvagunid tõugati rööbastelt välja, neist üks kukkus Pääsküla jõkke.

Kokku võis Loode-Eestis paikneva Punaarmee ja Punalaevastiku väehulga arvukus koos kõikvõimalike tagalaüksuste ja laevameeskondadega olla 60 000 meest, kuid maismaavõitlustes osalesid neist ehk vaid kaks kolmandikku ehk 40 000 meest. Samas osalesid ju lahingutes ka PBL sõjalaevad ja rannakaitsesuurtükid, tulistades pealetungivaid sakslasi. Tallinna õhukaitset teostas 10. üksiku õhutõrjedivisjoni õhutõrjepatareid kokku 183 suurtükiga Lepikul, Lasnamäel, Muugal ja Randveres. Kokku oli venelastel Tallinna kaitsel 486 erineva kaliibriga suurtükki, neist 387 olid laevastiku omad ja vaid 99 kuulus Punaarmee üksustele.

Puuduvad andmed Punaarmee käsutuses olevate soomusmasinate kohta. Werner Haupti kinnitusel olevat sakslaste kätte peale Tallinna vallutamist langenud 91 erinevat soomusmasinat. Ilmselt arvestati nende hulka ka need vrakid, millest võime lugeda ajaloolase Robert Nermani raamatust „Lasnamäe“: Priisle ja Väo küla ümbruses vedelesid veel 1942. aasta suvel 7 purustatud vene tanki ja üks soomusauto.

Venelastel oli kasutada 67 Balti laevastiku 13. ja 71. hävituslennuväepolgu sõjalennukit, mis tegutsesid kuni 27. augustini. Osa neist lahkus juba 23. augustil. Kaotati neist 7, terveksjäänud lendasid aga Saaremaale ja Leningradi. Oluliselt rohkem ei olnud sõjalennukeid ka sakslastel.

Okupantide vankuvat võimu Eesti pealinnas aitas kaitsta ka mitu tuhat eestlast, osa neist vabatahtlikult, osa aga kas asjaolude kokkusattumiste tõttu või lausa sundkorras. Nii moodustati Tallinna taganenud räsitud hävituspataljonidest nn Tallinna kütipolk (1200–1500 meest; komandör NKVD kapten Mihhail Pasternak. Teiseks suuremaks eestlaste väeosaks oli nn Tallinna töölispolk (1500 meest; komandör alampolkovnik Karl Kanger). Sõjalises mõttes ei olnud kumbki väeüksus arvestatava kaaluga ning seetõttu kandsid need hädasõjamehed ka suuri kaotusi. Lisaks halvale relvastusele oli neil ka puudulik või olematu väljaõpe ning Punaarmee komandörid kasutasid seda seltskonda hoolimatult kahurilihana. Samasuguse küsitava võitlusvõimega oli ka Eestisse taganenud Läti hävituspataljonide meestest moodustatud 1. läti kütipolk, mis võitles samuti 10. laskurkorpuse koosseisus.

Viimasel nädalal enne Tallinna langemist loodi suure kiiruga veel mõned väiksemad salgad, mida pataljonideks nimetati: neist üks moodustati militsionääridest, teine aga raudteelastest. Ka nende sõjaline võimekus oli äärmiselt küsitav.

Tallinna vallutajad

Saksa väejuhatusele oli Tallinna vallutamine tähtis, kuna seejärel oli võimalik luua otseühendus Soomega, eraldada Lääne-Eesti saartel ja Hankos paiknevad mereväebaasid Kroonlinnast ja Leningradist ning lukustada Balti laevastik Soome lahe idaossa. 11.–12. augustil Saksa 18. armee peakorteris toimunud nõupidamisel arvati, et Tallinna vallutamiseks piisab kolme diviisi jõududest.

Väegrupp Nord koondas ülalkirjeldatud NSV Liidu väehulga vastu 42. armeekorpuse kindral Walter Kuntze juhtimisel. Korpusesse kuulusid augusti alul kolm diviisi - 61., 217. ja 254. jalaväediviis ning kaks väiksemat võitlusgruppi ehk saksapäraselt *Abteilung*'it —kindral Friedrichi grupp (üks jalaväerügement koos mitmete väiksemate tugiüksustega, millest olulisemateks olid tankihävitajate ja liikursuurtükiüksus ja üks raskesuurtükkide salk ja ooberst Hippleri grupp (põhiliselt üks jalaväerügement). Mõlemad grupid andsid ehk kokku ühe jalaväebrigaadi tugevusega väekoondise.

Saksa ja Soome sõjalaevad Tallinna ründamisest ja sellele järgnenud Juminda miinilahingust otseselt osa ei võtnud. Teated Balti laevastiku laevu ründavatest vaenlase allveelaevadest on enamasti fantaasia vili. Teada on ainult üks Soome vetes baseeruvate Saksa torpeedokaatrite

Varemeis sadamapiirkond, taamal Puhkide viljaelevaatori müürid.

rünnakukatse Balti laevastiku konvoile, mis suurtükitulega tagasi löödi.

Rünnak Tallinnale pidi algama 20. augustil ning linnale plaaniti läheneda neljas kolonnis. 61. jalaväediviis pidi liikuma piki Tartu maanteed, rünnaku lähtekohaks oli Aegviidu piirkond. 217. jalaväediviis ründas piki Viljandi maanteed, rünnaku lähtekoht paiknes Raplast lõunas. Viitnast piki Narva maanteed alustas liikumist 254. jalaväediviis. Neljanda kolonni moodustas nii-öelda Friedrichi grupp (*Gruppe Friedrich*) ja selle rünnaku suunaks oli Pärnu maantee.

Saksa vägesid oli kokku ligi nelja diviisi jagu, umbes 60 000–70 000 meest, suurtükke võis neil olla 400–500, soomusautosid, tanke ja liikursuurtükke ehk paarkümmend, sõjalennukeid alla 100. Suurtükkide arv on saadud arvestuste teel, kuna ei ole täpseid andmeid, kui palju suurtükke Saksa väegrupi kasutada oli. Saksa jalaväediviisile oli ette nähtud 153 erineva kaliibriga haubitsat, väli-, tankitõrje- ja jalaväesuurtükki. Tegelikkuses, eriti peale kahekuist sõjategevust, oli neid kindlasti vähem.

Seega ületasid Saksa väed Tallinna lahingus oma vastaseid vähesel määral elavjõus, eelkõige aga võitlusmoraali, taktikaliste oskuste ja sõjakunsti poolest. Venelastel oli aga omakorda sakslastest tublisti rohkem raskesuurtükiväge, sest Tallinna ümbruse poolsaartel ja saartel olid endiste Eesti Merekindluste suurtükid, kuni 305 mm kahuriteni Aegnal, mis oma ligi pooletonniseid mürske võisid saata kuni 40 km kaugusele; aga ka üheksa 180 mm ja viiskümmend neli 130 mm kahurit laevadel, rääkimata väiksemaist kaliibreist.

Rünnakus Tallinnale osales ka kolm väikest eestlastest koosnevat üksust: Soome luuregrupi Erna baasil moodustatud pataljon Erna II 407 mehega (ülem major Henn-Ants Kurg), Otepää Omakaitse kompanii 223 mehega (ülem kapten Karl Talpak) ja Hirvelaane pataljon 300 mehega (kuna major Hans Hirvelaan langes juba Rapla lahingus 20. augustil, siis edaspidi juhtis üksust major Aleksander Kitsapea). Mainida tuleks ka Harjumaa ja Järvamaa Omakaitset, kes perioodil 20.–28. augustini Punaarmee vastu lahinguid lõid. Kokku osales võitlustes Tallinna pärast üle 1000 eestlasest võitleja. Seega tuleb välja, et NSV Liidu poolel võitles eestlasi rohkem kui Suur-Saksamaa poolel – arvata võib, et sakslaste huvipuuduse tõttu eestlasi relvastada – lootsid nad ju sel ajal ise ainult oma jõududega Stalini impeeriumi purustada. Samuti on näha, et suures heitluses Eesti Vabariigi pealinna pärast, kus osales üle 100 000 sõjamehe, oli eestlaste osatähtsus paraku marginaalne.

Sõjategevus linnas

Sakslaste pealetung Tallinnale algas ki 20. augusti varahommikul kell 3.00 kui neil selleks eraldatud väegrupp lähtepositsioonidele oli koondatud ja ettevalmistused tehtud. Kõige põhjapoolsem oli 254. jalaväediviis, kes tungis Tallinna poole idast mööda Narva maanteed (tänapäeval Vana-Narva maantee). Temast lõuna pool tegutses 61. diviis, kes liikus edasi mööda Tartu maanteed (tänapäeval Piibe maantee). Rapla suunalt ja Viljandi maanteed mööda suundus Tallinna poole 217. diviis. Friedrichi grupp oli ametis Läänemaa lõunaosas, kuid osa sellest suundus Eesti pealinna poole edelast. Kõigis suundades saavutati kohe ka edu. Aeglaselt ja järjekindlalt suruti venelasi tagasi. Punaarmee väed ei suutnud pikka 160–170 km pikkust kaitseliini korralikult katta, taganedes rindejoone pikkus kogu aeg kahanes. Sellele vaatamata kurdavad nõukogude ajaloolased, et tõhusat kaitset suudeti korraldada vaid tähtsamate teede lõikudes ja jõudude vähesus ei võimaldanud reservide kasutamist vasturünnakuteks, samuti oli väike tuletihedus.

21. augustil vallutasid sakslased Rapla ja Kehra, 22. augustil langes sakslaste kätte Märjamaa. 22. augustil jõudis 254. diviis Kallavere ja

Maardu lähistele, kus venelased just sellelt suunalt põhilist ohtu nähes oma põhitähelepanu Tallinna idapoolsele kaitsele koondasid ja sakslasi pidurdada suutsid. 22. NKVD motolaskurdiviisile saadeti appi merejalaväelased ja laiarööpmeline raudtee suurtükipatarei. Merelt tulistasid pealetungivat Saksa jalaväge Aegna saarel asuvad suurtükipatareid ning suurtükipaadid "Argun" ja "Moskva". Paistab, et Maardu lähistele jõudnud sakslased takerdusid seal vene merejalaväelaste kaitsesse ja ega suutnud mitu päeva edasi liikuda. Järgmiseks tõsiseks takistuseks kujunes neile Pirita jõgi, millel asuva Iru silla venelased õhkisid. 25. augustiks peeti selles suunas lahinguid Nehatu-Iru-Muuga lõigus. 24. augustil langes sakslaste kätte Kohila. Sakslased suhtusid vaenlase kaitsetegevusse respektiga. Walther Melzer: *„Tallinn, mis juba rahupäevadel oli tugevasti kindlustatud, oli sõjapuhkemisel alustatud sundtööde korras ümbritsetud tugeva kindlustusvööndiga Jägala jõe, Jõelähtme jõe ja Pirita lõigul. Eriti tugevaid kindlustusi oli ehitatud linnaäärsetele lähistele. Lisaks tankitõrjekraavidele ja igasugustele tõketele oli ehitatud ka rohkearvuliselt välikindlustusi ja rajatud ulatuslikult miinivälju, milleks oli kasutatud nn kastmiine, mida saksa miiniotsimisriistad ei suutnud avastada."*

25. augustiks oli Punaarmee taganenud Keila jõe — Saku — Lehmja — Pirita jõe joonele; punavenelaste kätte jäid vaid vahetult Paldiskit ja Tallinna ümbritsevad alad ning Eesti läänerannik. Sellest päevast tulistasid Saksa suurtükid juba linna ja sadamas seisvaid laevu. Saksa 150 mm suurtükimürsuga sai ühe tabamuse ka ristleja Kirov, millel tekkis tulekahju. Surma sai 9 ja haavata 30 meremeest. Punalaevastik avas kahuritule Saksa positsioonide pihta. Samal päeval avastas 61. diviisi 151. rügemendi pataljoniülem hauptmann Rooth tee venelaste kaitse sügavusse — see oli Vaskjala–Ülemiste joogiveekanal, mille kaldad olid ümbritsevast maastikust madalamad. Piki kanalit liikusid Ülemistele ja Mõiguni selle rügemendi II ja III pataljon, kes seejärel 26. augusti hommikupoolikul alustasid uut pealetungi ja vallutasid lõunaks sealse Ülemiste lennuvälja ja Dvigateli tehase. Sakslaste andmetel nägid nad, kuidas põlev Tallinn mattus üha uute tulekahjude suitsulooridesse. Õhku vapustasid linnast kostvad plahvatused, jätkus pidev tulevahetus sakslaste ja venelaste vahel. Seega kujutas venelastele suurimat ohtu just Saksa 61. jalaväediviisi sissetung Tallinna piiridesse lõuna poolt. Samal ajal olid Friedrichi grupi üksused jõudnud Saku ja Nõmme lähistele ja 254. diviis oli endiselt takerdunud Maardu piirkonnas.

61. diviisi suurtükiväeohvitser Brossok kirjeldab selle päeva sündmusi:

„26. augustil tungis meie jalavägi raskete lahingutega edasi Tallinna poole, hõivas lennuvälja ja vagunitehase, vastu õhtut aga ka sillad üle Ülemist kanali Mõigus. Eesliin kulges nüüd piki Tallinna-Narva raudteed. Vaenlase ähvardav vasturünnak, mida pidid toetama ka tankid, lämmatati juba lähtepaigas suurtükiväe koondtulega."

Samal päeval andis Looderinde ülemjuhataja Kliment Vorošilov Tributsile loa Tallinn maha jätta, olles enne teinud vastava taotluse Kõrgemale Ülemjuhatusele ja saanud Stalini nõusoleku. 25. augustil oli Tributs taotlenud selleks luba, viidates vägede vähesusele ja kurnatusele ning vaenlase suurele arvulisele ülekaalule. Rindejuhatuse korraldusel tuli lahingutegevus 27. augustil lõpetada ja asuda laevadele. Viitseadmiral Tributs pidi nüüd laevastiku Kroonlinna ning Leningradi viia ning kaasa võtma niipalju inimressurssi ja vara, kui suudab. Kohe algas punaväe põgenemine Tallinna sadamas laevadele, mis kestis kuni järgmise päeva hommikuni.

27. augustil alustas 61. diviis lõplikku rünnakut Tallinnale Lasnamäe piirkonnas. Punased osutasid vihast vastupanu. Melzeri andmetel tulistasid neid sõjalaevade suurtükid, õhu-

Purustatud Pääsküla raudteesild.

tõrjesuurtükid ja ka üks lahingussesaabunud soomusrong.

„Ägedaima vaenlase tõkketule all õnnestus eesliinis võitlevatel pataljonidel – I pat paremal, II pat vasakul – pärast kahetunnilist võitlust välja jõuda kella 8.00 ajal Punase tänava kulgmele. Tänavavõitlusse astumiseks eraldusid pataljonid väikesteks võitlusgruppideks, puhkasid veidi ja jätkasid siis uuesti rünnakut vahelduvas eeslinna maastikus, jõudes kella 12.00 välja Ballasti tänavani, kusjuures eriti I pataljon kandis märgatavaid kaotusi laevastiku kahurtule ja soomusrongilt ja Tselluloosi tehasest suunatud kuulipildujatule tõttu.“ Tõhusat toetust said saksa jalaväelased ründesuurtükkide kompaniilt ja välisuurtükkidelt, kes suutsid täpse tulega majadeploki akendesse kuulipildujad vaikima sundida.

28. augusti hommikul kell 8 läks 151. jalaväerügement peale 10-minutilist suurtükkide tulelööki uuesti pealetungile, tungis tunniga Lasnamäe ja Lubja tänavani ja I pataljon ületas seejärel kitsarööpmelise raudtee tammi. II pataljon jõudis kõigepealt kell 12.30 Jannseni tänavale, seejärel umbes kell 13.00 Estonia teatri ees paiknevale turuplatsile, kell 13.30 Raekoja platsile ja kell 14 heiskasid sakslased Tallinna Raekojale haakristilipu. Saksa major Dredger pidas turuplatsil lühikese kõne, misjärel mängiti Saksa ja Eesti rahvushümne. Tallinna elanikud tervitasid kõikjal Saksa vägesid vaimustusega, selles on üksmeelsed nii Saksa sõjaväelaste kui ka tallinlaste mälestused. Sel päeval toimusid veel mõned hajusad tulevahetused laevadele põgenevate venelastega sadama piirkonnas.

Brossok: *„Meie liikusime pärastlõunal mööda Tartu maanteed linna ning asusime laagrisse keskuses, Vabaduse väljakult Kaarli kiriku juurde viival kaarli puiesteel. Ilm läks õhtupoolikul vihmaseks, nii et meil tuli telgid üles lüüa. Sissemarsil linna tervitasid inimesed meid juubeldades, kõikjal lehvisid sinimustvalged Eesti lipud.“*

Rõõmsad linnaelanikud on tulnud Saksa vägesid tervitama.

Pealelõunal, kui sakslased jõudsid Tallinna kesklinna, oli tükk tegemist, et Pika Hermanni tornis lehvivat punalippu alla saada. Kuna punamadrused olid Pika Hermanni uksevõtmed Toompea lossist sadama poole põgenedes kaasa võtnud, ei pääsetud kuidagi torni sisse. Rauduks olnud ka väga tugev ja seda ei suutnud Toompeale kogunenud eestlased maha lõhkuda. Lõpuks olevat saksa kuulipildur Toompuiestee poolt Pikal Hermannil lehvinud punalipu kuulipildujast alla lasknud. Lipp aga ei olevat otse alla kukkunud, vaid poole tee peal müüri külge takerdunud. Sellest teinud ebausklikud asjatundjad järelduse, et küllap venelased ikka tagasi tulevad. Ja neil oli õigus! Lõpuks leiti siiski kusagilt varuvõtmed ning vennad Fred ja Sven Ise viisid üles sinimustvalge lipu. Hiljem heisati selle kõrvale ka Saksa haakristilipp, mõne päevaga kadus Eesti lipp aga Pikast Hermannist üldse.

Samas jäi hulk punaväelasi Nõmme piirkonnas ja mujalgi laevadelt maha või lihtsalt ei mahtunud alus-

tele. Nõmmel tegutsesid Punaarmee 10. laskurdiviisi mehed ja Lasnamäe-Maardu piirkonnas olid ära lõigatud merejalaväelased. Suurem osa neist andis end vangi. Kokku langes Saksa vägede kätte Tallinnas ja Harjumaal vangi 11 432 punaväelast ja punamadrust, sellest õige mitmed tuhanded Tallinna piires.

Samal ajal ei langenud ka sugugi kõik oma väejuhatuse poolt Tallinnasse jäetud punaväelased Saksa sõjavangi. Kogu hommikupooliku oli Tallinna tänavatel veel näha üksikuid punaväelasi, kellest enamik aga peatselt sakslaste ja omakaitselaste poolt ilma vastupanuta kokku koguti. Taandujate põhimass oli koondunud Tallinna sadamatesse ja Koplisse.

Saksa sõjaajaloolase Werner Haupti andmel langes sakslaste kätte Tallinnas suur sõjasaak: 149 tankitõrje- ja välisuurtükki ning 144 õhutõrjesuurtükki, 91 soomusautot ja 304 kuulipildujat. Kui palju neist kasutuskõlblikud olid, on muidugi iseküsimus. Aegnal, Naissaarel ja Suurupis lasid venelased enne sunnitud lahkumist puruks 1940. aasta suvel Eesti mereväelt hõivatud rannakaitsesuurtükid.

Alates Tallinna operatsiooni algusest 7. augustil lahkus Tallinna reidilt Kroonlinna suunas ligi 300 erinevat sõja-, abi- ja transpordilaeva kokku üle 40 000 inimesega. Juminda miinilahingus uppus neist üle 14 000 ja 27 000 pääses eluga Kroonlinna ja Leningradi. Kui palju oli nende hulgas eestlasi, on raske hinnata. Miinidel ja õhurünnakutes läks Soome lahe põhja kokku 91 alust – 33 sõja- ja 58 tsiviillaeva. Nõukogude ajaloolaste andmetel õnnestus venelastel laevadele panna ja Tallinnast ära viia ka 15 000 tonni mitmesugust vara, millest osa muidugi koos laevadega merepõhja läks.

Purustused linnas

Punaste lahkumine oli seotud suure hävitustööga. Täites Stalini käsku jätta vaenlasele „põletatud maa“ asusid punased juba 24. augustist (luba Tallinnast lahkumiseks saadi 26. augustil) Tallinna tühjaks rüüstama ja maha põletama.

Sel päeval süüdati esimene siinseist tehastest. 25. augustil järgnes kaks süütamist, 26. augustil pandi tuli otsa 15 uuele objektile ja 27. augustil tekitati juba 125 uut tulekahju. Veel äramineku päeva, 28. augusti hommikul, oli linnas 16 süütamist. Muu hulgas põletati ahervaremeiks Balti jaam, Sadamatehased, Tselluloositehas, Puhk ja Poegade suurveski, Balti Puuvillavabrik ja hulk muid vabrikuid, hulk Sõjaväehaigla hooneid, Kalevi pataljoni kasarmud Koplis ja Linna Elektrijaam.

Kopli kalmistul ja kinoteatri „Grand Marina” aias Mere puiesteel (praegu Vene Kultuuri Keskus) lasti maha sadu eesti talumeestelt rekvireeritud hobuseid, veiseid ja muid kokkuröövitud kariloomi. Eriti palju lõhuti ja lagastati Tallinna sadamais — põletati külmhoone ja viljaelevaator, lasti puruks kraanasid; sadamais olevailt raudteeharudelt aeti vette sadu lastis vaguneid ja kümneid vedureid. Põletati allesjäänud vedelkütust ja laskemoona, loobiti merre kolmveerandsada sisseõlitatud ja seni kasutusele võtmata raskekuulipildujat. Plahvatused rebisid puruks sadamaladudes seisnud miinitraale, millistest õige pea, ärasõidu käigus, hakati puudust tundma.

Tallinn-Väikese jaamas süütasid hävituspataljonlased ligi 410 raudteevagunit, põlevad rongikoosseisud lükati tupikust alla. Sealsamas sõidutati kaks vedurit pöördsilla avasse, üks neist sai raskelt kannatada. Lisaks Balti jaamale panid punaväelased põlema ka Tallinn-Sadama jaamahoone.

Tallinna lähiümbruses — Suurupis, Naissaarel, Aegnas ja Viimsis hakati õhkima Eesti Vabariigi Merekindlustele kuulunud rannapatareisid. 28. augustil lasti puruks Naissaare põhjaotsal olnud tuletorn.

Kokku hävis tulekahjudes Tallinnas 389 ehitist, eriti sai kannatada Sadama piirkond, Kopli ja Lasnamäe.

Muidugi sai Tallinn kannatada ka lahingutegevuses Saksa relvade läbi. Saksa õhurünnakud ja suurtükituli olid suunatud põhiliselt sadamale ja seal seisvatele laevadele, samuti

Vangistatud punaväelaste kolonn kesklinnas.

purustati lahingute viimastel päevadel kahuritulega Lasnamäe maju, et neist punaväelasi välja lüüa. Suurt kahju tekitas Nõmme-Väike jaamas Punaväe pommitabamuse saanud laskemoonalao plahvatus, mis purustas jaamahoone ja ka lähimaid maju. Punaväelased olid laskemoonalaoks muutnud veduridepoo ja lõhkemiste tulevärk kestnud terve ööpäeva. Kohalike sõnul lennanud vagunite tükke ja rattaid mitme kilomeetri raadiuses laiali. Depoost endast jäid järele vaid paekivist seinad.

Kaotused

Tallinna lahingu 9 päeva kestel kaotas Punaarmee ja Balti laevastik linnas ja selle lähistel langenuina ümmarguselt 8500 meest; haavata ja vigastada sai 28 000. Tallinnast viidi 28. augustil ära 18 000 võitlusvõimelist punaväelast, Paldiskist 4000. Kiirustades ja organiseerimatusest jäi maha ümmarguselt 12 000 sõjameest. Neist 11 432 olevat sakslaste poolt Tallinnas sõjavangi võetud; üle 700 mehe põgenes kahes suures grupis ida poole, kellest suur osa sai surma või langes vangi Rakvere lähistel toimunud varitsuslahinguis. Lisaks jäi ümmarguselt 2000 sõdurit maha Lääne-Eestisse Virtsu-Haapsalu piirkonda, kuid neil õnnestus üle Suure väina ja Väinamere pääseda Punaarmee käes olevatele Lääne-Eesti saartele.

Sakslaste ametlikud kaotused Tallinna operatsioonis olid 871 surnut ja 3282 haavatut, seega vastasest tunduvalt väiksemad.

Eestlaste kaotused küündisid mitmesaja meheni, arvestamata neid, kes uppusid hiljem Soome lahte. Lihtne on arvestada Saksa sõjaväe koosseisus Tallinna rünnanud üksuste kaotusi.

- Erna II pataljon – 13 langenut
- Kapten Talpaku Otepää Omakaitse kompanii – 38 langenut
- Hirvelaane pataljon – 15 langenut
- Kokku seega vähemalt 66 langenut.

Punaeestlaste kaotusi on keerulisem arvestada, kindlasti olid need kordades suuremad. Osa vangilangenud hävituspataljonlasi lasti sõjakurjategijatena maha.

Olukord Tallinnas pärast lahingu lõppu

Mis toimus Tallinnas pärast seda, kui olid põgenenud viimased Punaväe sõdurid ja Balti laevastiku madrused, rääkimata punavõimu käsilastest? Linnaelanikud tulid varjust välja ja tervitasid vaimustusega Saksa sõdureid, seejärel ka kohalesaabunud Eesti metsavendi. Massiliselt heisati sinimustvalgeid lippe ning sõideti neid lehvitades ja juubeldades mööda linna ringi. Algas ka jaht peitupugenud kollaborantidele.

Üks esimesi sinimustvalgeid lippe heisati Gonsiori tänaval asuval „Kalevi“ (1940 ametlikult likvideeritud) spordiseltsi peaväraval. Seekord ei olnud tegemist trikoloori, vaid spordiseltsi triibulise lipuga, mille heiskasid sportlased Ralf Veidemann, Aleksander Paluvere, Reginald Uba ja Hugo Tarto, kes olid end varjanud seltsimaja suures korstnas ja sealt varahommikul välja tulnud.

Tallinna Keskarhiivis töötanud ajaloodoktor Arnold Soom:

„Kuidas nägi siis juubeldav Tallinn välja? Pilt, mida all-linna minnes nägin, oli unustamatu. Inimeste meeled olid niivõrd üles sulanud, et oli raske ära tunda seda oma toimimises aeglast ja kainelt mõtlevat rahvast. Igal pool ilmusid Eesti lipud peidukohtadest välja. Neid lehvis majadel ning nendega marsiti tänavaid pidi lauldes ringi. Peamiselt kuuldus «Lipulaulu», kuid ka teisi isamaalisi laule. Laulu ja hõiskeid kostis avatud akendest ja ringisõitvaist autodest. Paaris kohas lõõmas tänaval tuli. Põletati punaseid embleeme, kommunistlike juhtide pilte, propagandaplakateid ja muud sedalaadi prahti, mida visati välja akendest ja kisti maha seintelt.“

Linlased valasid oma aastapikkust viha välja kommarite plakateid ja pilte jalgadega puruks pekstes. „Suurele juhile“ Stalinile sai osaks sümboolne poomine – keegi pani vuntsilise saatana büstile nööri kaela ja riputas selle aknast välja.

Ennast varjanud ja nüüd väljatulnud baptisti pastor Ain Kalmus:

„Esmalt tuli veoauto meestega, kes kandsid mingit tsiviil- ja sõjaväevormi segariietust. Suur Eesti lipp lehvis autol meeste peade kohal. Seejärel ilmus tänavale jõuk Saksa sõdureid, kes kõndisid hanereas metsa poole. Sõduritel olid varrukad üles kääritud, nad naersid ja lehvitasid meile, hõigates midagi, et vaja on metsad julgestada. Tänav täitus äkki inimestega. Valitses pühapäevatunne ja meeleolu. Igaüks naeris, inimesed seisid ja kõnelesid isekeskis, nagu oleksid vanad tuttavad, kuigi polnud üksteist varem kohanud.“

Artur Adson:

„Meie esimene käik linna – muidugi jala, sest enamlased olid ju bussid ja Nõmme elektriraudtee vagunid põgenemispaanikas ära viinud – kujunes päriselt rännakuks Rõõmulasse. Kõikjal naeratavad näod, tervitused möödasõitvaile veokeile, välihallis saksa sõdureile (ja vastutervitused viimaseilt) – ei need eestlaste tervitused ega meie omad äsja kuulunud haakristile ega ametivõimudele, vaid tublile Wehrmachtile, kelle ees enamlased plagasid nagu aganad tuules.“

Kõigele vaatamata oli 28. august 1941 Tallinna pikas ajaloos üks erakordsemaid päevi. Paljudes mälestustes on tänavatel toimunut kirjeldatud üpris sarnaselt:

„Üksikule mootorratturile järgnesid Toompeale varsti saksa ja eesti väeosad autodel ja ratsa. Sõdurid ja ohvitserid olid ehitud lilledega. Meeleolu oli kõikjal ülev. Inimeste meeled olid niivõrd üles sulanud, et oli raske ära tunda seda oma toimimises aeglast ja kainelt mõtlevat rahvast... Estonia ees lainetab tohutu rahva-

hulk. Siin annab Saksa raadioauto valjuhääldajamuusikat.

Samas kõrval Reaalkooli juures kogutakse inimesi rivisse, et minna tagasi tooma punaste poolt mahavõetud Vabadussõjas langenud kooliõpilaste ja -õpetajate mälestussammast. Samba asukohale on maha laotatud suur sini-must-valge kangas, mis katab paika, kuni enamlastevastases sõjas langenud Tallinna kooliõpilaste autähis jälle on tagasi omal kohal."

Võitlusest väsinud saksa sõdureid ehiti lilledega, pakuti võileibu ja sigarette.

Omakaitse loomine

Üks olulisemaid ettevõtmisi punaste põgenemisel oli avaliku korra tagamine. 28. augusti hommikul kodust väljunud inimestele vaatasid vastu tühjad tänavad, kus ei olnud enam eelmiste päevade Vene väeosade liikumist ja kõikjal paiknenud valveposte.

Tallinnas ja Nõmmel hakkasid omaalgatuslikult kogunema ettevõtlike meeste salgad, kes asusid tegelema avaliku korra kaitsega, kogudes mahajäetud relvi, võttes valve alla ettevõtteid ja ladusid, arreteerides mahajäänud punaväelasi ja okupantide käsilasi, paraku juba paari päeva pärast ka Tallinna jäänud juute. Sel päeval stiihiliselt tekkinud Tallinn-Nõmme Omakaitse tööst võttis esimesel päeval osa üle 2000 mehe.

Ajaloolane Tiit Noormets on seda kirjeldanud üksikasjalikumalt:

„Kloostri tänavale kogunesid esimesed mehed kella 8 ümber. Varsti jõudis sinna major Juhan Madise, kes vanema ohvitserina võttis juhtimise oma kätte. Kõigepealt tehti allaandmise ettepanek Gustav Adolfi gümnaasiumis asunud mereväelaste rühmale, kes vastupanuta relvad käest andis ja sel viisil omakaitselased esimeste relvadega varustas.

Gümnaasiumi taga algkooli ruumes oli sadakord mobiliseeritud meest. Neile tehti ettepanek kaasa aidata korra loomisel linnas. Enamik mehi ühines kohe omakaitse grupiga, mehi tuli pidevalt juurde ka linnast. Kõik mehed jaotati oma elukohtade järgi politseijaoskondade kaupa gruppideks ja saadeti üle linna laiali.

Keskpäeval kutsuti major Madise Toompeale Saksa sõjaväekomandandi juurde, kes ettekande ärakuulamise järel määras ta Tallinna ajutiseks eesti sõjaväekomandandiks.

Vastne komandant lasi trükkida ja üles panna oma käskkirja nr 1, milles keelas eraisikute liikumise tänavail kella 21.00–06.00 (samasugune keelutund oli kehtinud ka varem), käskis endistel ohvitseridel, politseinikel ja kaitseliitlastel end registreerida ning eraisikuil ära anda kõik relvad ja laskemoona.

Samamoodi omaalgatuslikult tekkis sel päeval omakaitse gruppe kogu linnas. Suuremad neist olid lisaks juba mainitud major Madise grupile Kaitseliidu maja juures, Estonia teatris, Nõmme turul, Tondil ja Koplis. Järgmisel päeval algas juba Omakaitse korrapärane organiseerimine.

Suuremaid võitlusi oma ülesannete täitmisel tuli pidada ainult Kopli omakaitselastel, sest just sinna olid kogunenud laevadest mahajäänud punaväelased. Esimesel päeval langes Tallinnas viis omakaitselast: Juhan Madissoo Pärnu maanteel ning Osvald Pent, Hugo Ostmann, August Järvis ja Ernst Jürve Koplis.

Tallinna raekojal lehvib jälle sinimustvalge lipp.

Kuigi raskemaid võitlusi ei olnud, olid Omakaitsel käed tööd täis. Omakaitse pidas vahiteenistust kogu linnas, politseile ja Saksa sõjaväevõimudele anti üle rohkem kui 2000 kinnipeetut, koguti kokku hulgaliselt sõjavarustust (sealhulgas üle 6000 vintpüssi ja 2,5 miljonit padrunit), tehti kahjutuks 650 miini ja lõhkelaengut. Kõigele lisaks tuli Kopli omakaitselastel maha matta üle 200 punaväelaste poolt tapetud hobuse ja lehma.

Samal hommikul hakkasid omakaitse ülesandeid täitma ka Tallinna tuletõrjujad, kes seni olid pidanud lootusetut võitlust tulekahjudega. Süütamisi ja õhkulaskmisi alustasid

punased juba 24. augustil. Kokku süttis linnas nii nende tegevuse kui suurtükitule ja õhurünnakute tulemusel 159 tulekahju, mille tagajärjel põles maha 389 ehitist (ja sadu autosid, vaguneid ja vedureid).

Tuletõrjujatel õnnestus kustutada ainult 14 ja elanikel 9 tulekahju, 34 juhtumil takistati nende tööd relvaga ja 102 tulekahju kustutamise tegi võimatuks lahingutegevus või tulle jäänud laskemoona plahvatamine. Suurema tule hävitustöö hoidis ära tihe vihmasadu ööl vastu 28. augustit. Oma ülesannete täitmisel langes viis tuletõrjujat.

Tallinna elektrijaama purustused septembris 1941.

Veel 28. augusti hommikul saatis üks ohvitser linna elektrijaama kustutamiselt tuletõrjujad haavatud sõdurit haiglasse viima. Tagasiteel haiglast viskas üks tänavaservas seisnud punaarmeelane asja ees, teist taga autosse käsigranaadi. Autojuht Madis Liik ja tuletõrjuja August Tippi said silmapilkselt surma."

Nõmmel kogunes keskusse 28. augusti hommikul kella 8 paiku salk endisi sõjaväelasi, kaitseliitlasi ja tuletõrjujaid, kes moodustasid esimese Omakaitse üksuse. Selle juhiks ja ühtlasi Nõmme ajutiseks komandandiks sai auastmelt vanim, lendurmajor F. Robinson. Omakaitsjad vangistasid hulga mahajäänud punaväelasi, kellest enamik alistus vastupanuta. Ainult üks salk alustas tulevahetust ja taganes Nõmmelt Mustamäe nõlva varju.

Tõsi, mitte kõik ei läinud libedalt. Tallinna saabunud kolonelleitnant Alfred Luts, kes oli määratud Tallinna Omakaitse juhiks, mainib, et paraku oli Omakaitsesse pugenud rohkesti punaseid tegelasi ja esialgsed salgad tuli laiali saata. „Üks niisugune üksus asus algul nädalapäevad Gustav Adolfi gümnaasiumi ruumides kellegi endise kaitseliitlase juhtimisel. Tal oli isegi mõnikümmend vangi. Ta tõrkus relvi loovutamast ja üksust likvideerimast. Kuna ma ei tahtnud esile kutsuda relvastatud kokkupõrget, kestsid läbirääkimised temaga mitu päeva, enne kui ta alistus."

Lutsu sõnul oli korralagedus linnas suur, esines palju röövimisi ja vägivalda, mida teostasid end omakaitsjateks nimetavad isikud. Varustatud valge käesideme ja relvadega, sooritasid tavalised kriminaalid Omakaitse sildi all tavalisi kriminaalkuritegusid. Selle vältimiseks varustati Tallinna Omakaitse linna komandandi templi ja numbriga käesidemetega.

Esimestel päevadel oligi elanike meeleolu peale esimest vabanemisjoovastust pinev. Kuritegevuse ja korralageduse vältimiseks kehtestati öine liikumiskeeld ja kästi rangete karistuste ähvardusel relvad ära anda. Omakaitse ja politsei korraldasid linnaosade kaupa haaranguid, mis laienesid hiljem ka Tallinna ümbrusse. Lisaks punaokupantide käsilaste püüdmisele alustati paraku ka kohalejäänud juutide arreteerimist ja seda juba augusti lõpupäevil. Enamik arreteerimisi pandi toime augusti lõpus ja septembri alguses. 1941. aasta 19. detsembriks oli Tallinn-Harju Prefektuuri piirkonnas arreteeritud kokku 4650 inimest. Nende hulgas oli 308 kompartei liiget, 194 komnoort, 632 hävituspataljonlast ja 689 militsionääri. Lisaks veel 652 juuti.

Juba 3. septembril arreteeriti Mäekalda tänaval asuvas konspiratiivkorteris EK(b)P Keskkomitee esimene sekretär Karl Säre, kes olevat ülekuulamisel välja andnud ka suurema osa ülejäänud „põrandaalusele tööle" jäetud punategelasi.

Paraku leiti lisaks Venemaale viidud vangidehulgale peale Tallinna vallutamist rohkesti hukatud ja surnukspiinatud vangide surnukehi nii ühis- kui ka üksikhaudadest. Neist kurikuulsaim oli endise pankur Klaus Scheeli suvilakompleksist Pirita-Kosel leitud 78 ohvri surnukehad, kellest tuntuim oli kolonel Oskar Luiga. Pole raske kujutleda, kuidas need leiud

mõjutasid tallinlaste suhtumist puna-okupantidesse ja nende käsilastesse.

Võim

Saksa 16. armee staabi poolt ametissenimetatud Tallinna ülemlinnapea Artur Terras ja Tallinn-Harju politseiprefekt kolonelleitnant Aleksander Tilgre (kes olid tegutsenud metsavendadena) ja viimase asetäitja linna omakaitse ülem kolonelleitnant Alfred Luts (kes oli põgenenud Territoriaalkorpusest ja just vabanenud Pihkvas asuvast saksa sõjavangilaagrist) alustasid juba 29. augustil linna saabudes uue linnavalitsuse ja jõustruktuuride moodustamist. Luts mainib, et nemad kolmekesi jaganud ametid sakslaste heakskiidul lõplikult paar päeva enne Tallinna vallutamist Kautjala mõisas.

Advokaat Artur Terras oli küüditatud riigisekretär Karl Terrase noorem vend. Pärast juuniküüditamist tegutses ta metsavennana Vihasoo metsades. Artur Terras oli Tallinna linnapea ametikohal kuni septembrini 1944.

Kõrgemaks sõjaväeliseks võimuks Tallinnas oli Saksa komandant austerlane vabahärra kindralmajor Raytz von Frentz, kellega eestlastel koostöö hästi sujus. Kindral ei tundnud huvi poliitiliste küsimuste vastu ja andis uuele linnavalitsusele vabad käed. Mõne päevaga oli esialgne ajutine linnavalitsus moodustatud ja see asus tegelema keeruliste probleemide lahendamisega.

Linnakassa oli tühi ja kohe esimestel päevadel saadi Saksa sõjaväelt 2 miljonit Saksa marka, tänu millele saadigi tegevust alustada. Maksude näol või linna varadest tulu saamine võttis hulk aega. Kõigepealt tuli üle vaadata punaste rüüstamisest ja hävitustööst allesjäänud ressursid ning käivitada eelkõige purustatud elektrijaam, filterveevärk ja ühistransport. Veevärk suudeti toimima panna 5. oktoobril, elektrijaam alustas tööd novembris.

Nõukogude okupatsiooni ajal Tallinnaga ühendatud Nõmme ja Merivälja-Pirita-Kose piirkond jäetigi pealinna koosseisu.

Üks olulisemaid probleeme oli talveks valmistumine ja kütteprobleem. Talvekülmad algasid juba oktoobri keskel ja suureks abiks oli Saksa mereväe poolt tasuta eraldatud 5000 tonni kivisütt.

Normaalsed suhted kujunesid Tallinna linnavalitsusel ka vastloodud Eesti Omavalitsusega.

29. augustil saabus Tallinnasse Hjalmar Mäe, kes asus endisesse Haridusministeeriumi hoonesse aadressil Tõnismäe tänav 11 ja asus moodustama Eesti Omavalitsuse nimelist Saksa okupatsioonivõimude käepikendust, mis esialgu kandis tagasihoidlikku nimetust dr Mäe büroo. Samal päeval saabusid linna Mäest eraldi ka kaks Omavalitsuse liiget Oskar Angelus ja Alfred Vendt.

Angelus kirjeldab oma saabumist suure vaimustusega.

„Tallinnas ja terves Eestis valitses bolshevike lahkumise puhul tohutu suur rõõm./.../Inimesed, kes kuude viisi olid metsades, soodes ja rabades peidus olnud, tulid tänavatele, surnute kilda loetud ilmusid välja elusalt. Lapsed said vanematega, naised meestega ja õed vendadega jälle kokku./.../ Kui järgmisel hommikul läksin linna, suudles mind tänaval vähemalt tosin inimest, nende seas üks sugulane, kelle elukohaks arvasin Siberi olevat.“

Eesti Omavalitsuse nimetas 15. septembril 1941 ametisse Saksa väegrupi Nord tagala ülemjuhataja kindral Franz von Roques, tehes sellele asutusele ülesandeks teostada tema nimel tsiviilvalitsemist Eesti Vabariigis valitsenud seaduste kohaselt. Kindral von Roquesile jäi õigus tühistada või muuta Eesti Omavalitsuse otsuseid. Eesti Omavalitsus taaskehtestas 14. oktoobril 1941. a Eestis enne 21. juunit 1940. aastat kehtinud seadused, mis olid jõus, kui ülimuslike Saksa seadustega ei olnud vastuolusid.

Üheks omapäraseks episoodiks Tallinnas oli ajalehe Päevaleht väljaandmine. Ajalehte ilmus vaid üks õhuke number, siis keelati see isetegevus Saksa komandandi poolt ära. Päevalehe ilmumise korraldasid Oskar Mänd, Voldemar Mettus ja Endel Rennit. Leht ilmus 29. augusti hommikul kõigest kaheküljelisena hinnaga 50 kopikat. Just vana Eesti Vabariigi aegne päismik, samuti loomulikult uudistejanu tingisid lehe populaarsuse. Seda trükiti juurde ja levitati ka väljaspool Tallinna. Päevalehe suuremad artiklid kandsid selliseid pealkirju:

Painava unenäo lõpp
Sini-must-valge lehvib jälle
Must lehekülg Eesti ajaloos
Bolsevike hävitustöö Tallinnas
Mille eest võitleb Saksamaa

Esileheküljele oli muidugi pandud ka Adolf Hitleri pilt.

Peale päevalehe ilmumise keelamist järgnes esialgu Omavalitsuse kontrollitud Linna Teataja ilmumahakkamine, mille hiljem vahetas välja Eesti Sõna.

Peale esialgset eufooriat aga said tallinlased väga ruttu aru, et üks okupatsioon on asendunud teisega ja Hitleri juhitud Suur-Saksamaalt ei ole Eesti iseseisvuse taastamist mõtet loota. Vähemalt 1942. aasta alguseks oli see juba peaaegu kõigile selge. Artur Adson tunnistas mälestustes ausalt lootuste purunemist, mis õige varsti järgnes.

„28. augustil lootsime, et oleme lõplikult Nõukogude võimust ja Vene vägivallast lahti, ja hellitasime isegi seda lootust, et peatselt, kui Saksa võiduhoog nii edasi kestab, vabanevad kuu-paari pärast meie küüditatud. 28. augustil ning järgnevail ajul olime veel säästetud sellest hullust pettumusest, mis järgnes hiljem.“

Järgnes kolme aasta pikkune pruun okupatsioon Tallinnas. K&E

Raamatukogus kõmas kellade hääli

Istun kamina ees. Tuli virvendab. Kell seinal tiksub sammhaaval aasta lõpu lähenemist. Aega sinnani veel on. Aga ootuse lainetel tunnen, et juba peetakse kusagil pidu.
Aeg on hetkeks peatunud.

LEHO MÄNNIKSOO

Kellassepp Mihhail Karpenko oma töökojas oma lugu pajatamas.

Mõtted tormavad tagasi aegade hämarusse, kus alles hakati aega mõõtma. Aina mõõdame kõiksust ikka uuemate ja täpsemate riistadega ja koos sellega nagu lendaks aeg aina kiiremini ja kiiremini igaviku suunas – igaühele antud elu pikkuse võrra. Me täna ei tea, mis tuleb sekundigi pärast või homme ja kas tahamegi teada?! Möödanik aga on mälus ja isegi mõõdetav.

Alles oli sügise algus! Märjamaa raamatukogus oli kellade näitus. Sealt see mõttetuli põlema süttiski! On vist nii, et kui satume kellanäitusel ajanäitajate keskele, kogume nende vaatlemise kaudu hingesoppi kõigepealt oma aja ja siis äkki tunnetame end haaratavat üldisesse ajavoolu! Püüame eneselegi märkamatult hetkeks hoopiski aja maha võtta ja võib-olla ohkamegi sügavalt! Kellad näitusel meie ümber tiksuvad, löövad tunde.

Näitusele välja pandud ühe kellassepa kogutud kellade hulk näitab, et kiindumus ei sure. Olen isegi viis aastat oma elust kellassepa ametit pidanud ja sellega raha kogunud, et ülikoolis õppimise ajal lahedamalt elada. Täpset aega eluloo jätkamiseks oli siis muidugi raske ette mõõta! Pendlid lükkasid aja liikuma, kui kellad olid korras ja näitasid õiget aega.

Eriline tunne oli, kui hommikuti töökotta sisenedes tervitas sind erinevates toonides kellalöökide muusika.

Pimm, pomm! Seda käisid inimesed isegi hommikuti kellassepa töökojas kuulamas ja juttugi vestmas, nii ajast kui ka ajastust. Sellest kõigest on möödas aastakümneid! Küllap kogeb seda aga tänagi kellassepp Mihhail Karpenko.

Nii seisangi raamatukogu teisel korrusel kodulootoas ja mälestuste mõttetule leegid muutuvad ikka suuremaks. Elatanud kellassepp Karpenko on kogunud oma ametiaja jooksul aukartustäratava koguse mitmesuguseid eri aegadesse ulatuva ajalooga kelli. Juba tema töökoda ise kujutab väikest kellade muuseumi!

Kellanäitused pole just igapäevane nähtus, eriti veel raamatukogus. Uurin näituse kohta Märjamaa raamatukogu direktor Eda Talistult:

Millest ajendatult see näitus teoks sai?

Me püüame leida kogukonnast inimesi, kellega üritame midagi harivat ette võtta või kes teevad käsitööd, seekord leidsime mehe, kes on kellassepp ja tegeleb kellade kogumisega. Tegimegi talle ettepaneku ja ta oli nõus oma kelli näitusele tooma. Tuli välja, et tal on aukartustäratavalt suur kogu! Praegu on siin laua- ja seinakellad, aga tal on ka tasku- ja käekellade kogu. Ma loodan, et ta ka need korrastab ja siia välja paneb.

See on tore, et üks raamatukogu võtab ette ja tahab muuseumide kõrval jutustada kultuurilugu mitte üksi raamatute kaudu. Sellisel näitusel on kellade ajaloo kajana nähtamatult üleval ka ajamõõtmise kaugem ajalugu. On ju tore, kui näitusekülastajal tekib huvi kätte võtta ka mõni tark raamat, mis sellest pajatab. Et teada ja austada tarku eellasi ning aru saada, kuidas oled jõudnud tänapäevaseks saada. Eriti nooremale, elektroonilise väljaga põlvkonnale. Kui palju neid käib selliseid näitusi külastamas?

Meil on siin erinevaid projekte. Näiteks on meil üleskutse kuni 26-aastastele noortele, et nad pakuksid oma kunstinäitust raamatukogudesse ja oleksid ise nii autorid kui ka näituse avajad. Märjamaa Kunstikooliga on meil side tugev, samuti gümnaasiumi käsitööringiga, nii et nende käsitööringis valminud tööd saame ka raamatukogusse üles panna. Noori tuuakse koolist klassidena ja kui tulevad, siis ikka käivad ka üleval teise korruse näituseruumis.

Muidugi on kõigile alati huvitav kohtuda näituse autori(te)ga ja kui keegi nendest on ise kohal, siis on ka külastajaid rohkem.

Saksa päritolu pendelkella Gustav Becker sünniaastaks on 1931.

PAREMPOOLNE:

Näituse vanim, kuulsa firma Junghans seinakell on pärit aastast 1927.

150 kella

Näitusel oli seekord eksponeeritud 150 täiesti töökorras kella. Märjamaal 15 aastat töötanud kellassepa, kes ameti omandas 16-aastaselt, aastakümnete jooksul kogutud kellade hulk on aga palju suurem. Ega tänapäeval ei leiagi enam väga palju selliseid meistreid, kes kellamehhanismidega nii hästi hakkama saaks.

Tänapäeval näiteks aitab vaid patareide vahetuse oskusest, kui ajanäitaja peaks aja seisma jätma. Ja polegi ju enam kella vaja randmele kinnitada või keti otsas kellataskusse toppida. Aitab mobiilistki! Võtad õhukese karbikese taskust välja ja võid ajahetkest isegi pilti näha. Aga

> **Eriline tunne oli, kui hommikuti töökotta sisenedes tervitas sind erinevates toonides kellalöökide muusika. Pimm, pomm!**

Vaade kellade väljapanekule Märjamaa raamatukogu näituste saalis.

hea on siiski teada, kuidas selleni on jõutud. Kasvõi austusest nende vastu, kes kord ajapendli kellakapis kõikuma panid.

Kui töökoda on avatud

Muidugi võib siis sisse astuda ja leida eest lahke olemusega Mihhaili. Kuna meil ei õnnestunud temaga näitusel kohtuda, saime aukartustäratava kellakogu omanikku segamatult kõnetada tema töökojas.

Oma kogus olevate kellade täpset arvu ta ei teadnudki. Kaste mitmesuguste ajanäitajatega on seismas ühes ja teises toas, nagu ta ütleb. Vanade aegu näinud ja mõõtnud kelladega sõidetakse tema juurde isegi Tallinnast. Nii oli ta meie kohtumise ajaks just ära parandanud saja-aastase Ameerika kappkella, millel vedru katki.

Mihhailil on isa poolt ukraina, ema poolt eesti verd. Ta asus 1961. aastal isa juures Raplas kellassepaks õppima, sest isa oli põline selle ala meister. Täna on Mihhailil oma töökoda Märjamaal ja ta ütleb, et vahel tuleb küll ka terve päev töökojas niisama istuda, aga mitmesuguseid vanamoodsaid pendel- ja vedrukelli tuuakse ikka tema juurde parandada. Kord toodi talle koti sees osadena firma Gustav Beckeri seinakell, mille ta kokku pani. Seegi kell on nüüd aega näitamas Tallinnas.

„Millised on siin kogus vanimad kellad? Ilmselt need keti otsas rippuvate pommidega käivitatavad löögiga kellad, nagu see haruldane käokell seal töökoja seinal?"

„On veel kellad, milledel pommid rippusid hoopiski kõõlustest tehtud „kettide" peal!" muigab Mihhail.

Kuidas temast kellakoguja sai?

„Tegelikult tahtsin ma metsatehnikuks saada. Käisin autobaasis lukksepaks ja õhtuti või puhkepäevadel käisin isa juures õppimas, kuidas „budilnikuid" parandada. Äratuskell on esimene asi, mida õpipoisile õpetatakse. Käekellani jõuad alles siis, kui juba lihtsamat oskad."

Kellassepa töö hakkas mind huvitama, nii et sellest saigi hiljem veel mitme ameti, muu hulgas lennukimehaaniku oma kõrval edaspidise elukutse valik.

Kuidas aga ikkagi sai alguse kellade kogumine?

„Mõned mehed ostsid autosid ja tegid autode kogud, minul selleks raha ei olnud ja hakkasin oma kogu kelladest tegema. Kui olin koolilaps, siis kogusin marke."

Karpenko jutust tuleb välja, et ta kuulub kellasseppade suguvõssa, kus selle ameti meistrid on olnud isa kõrval ka vennad. Mihhaili kodus helisevad seintel tunde kuulutavad löögiga kellad, milledest aga uue aasta kuulutamise helin on lubatud vaid ühele.

„Kellasepa amet on kadumas, sest kellad on odavad, neid pole mõtet parandada!" lausub Mihhail mõtlikult meie jutuajamise lõpus.

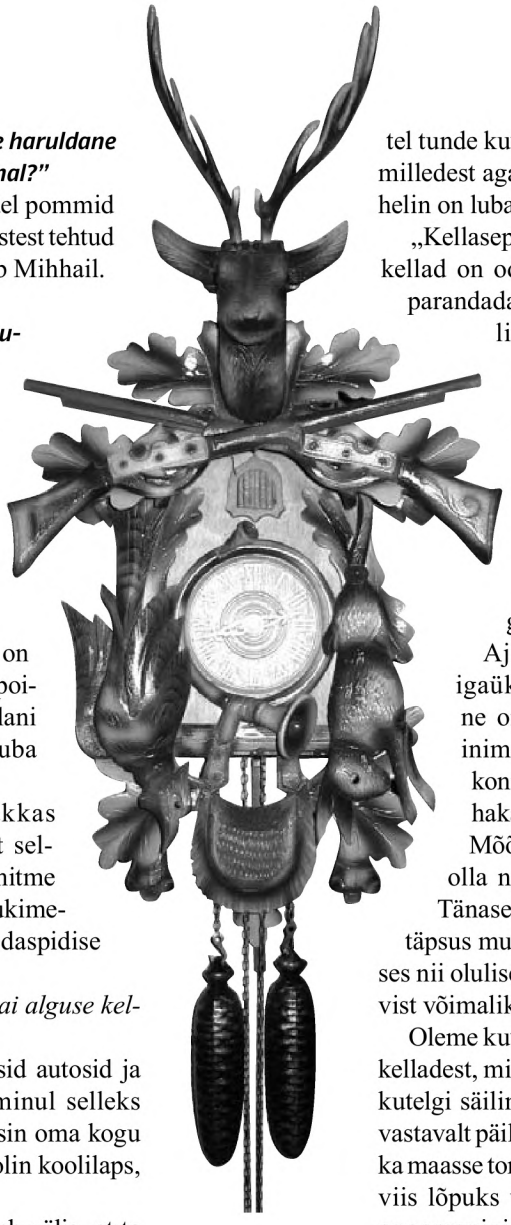

Saksamaalt pärit käokell rikkalike kaunistustega jahinduse motiividel.

Gnoomonist pendlini

Aga vaadakem korraks näitusele väljapandud vedru- ja pendelkelladest kaugemale minevikku.

Ajalookirjandusest saab igaüks lugeda, et mõõtmine on tegevus, mis eristab inimest loomast. Juba inimkonna arengu algstaadiumis hakati mõõtma ja loendama. Mõõtühikuks võis eestlasele olla näiteks kamal või vaks. Tänaseks on mõõtmine ja selle täpsus muutunud inimese tegevuses nii oluliseks, et ilma selleta ei ole vist võimalik ühtki tundi elada.

Oleme kuulnud mõndagi päikesekelladest, mis mõnel pool linnaväljakutelgi säilinud on. Tähelepanek, et vastavalt päikese liikumisele muutub ka maasse torgatud kepi varju pikkus, viis lõpuks välja päikesevarda ehk gnoomonini, mis kreeka keeles tähendab „miski, mis midagi ära tunda aitab". Sellest avastusest arvatakse olevat möödunud juba oma 10 000 aastat. Muide, ajalooraamatutest võib teada saada, et Rooma riigis olid olemas ka taskupäikesekellad. Kasutab veel tänapäevalgi mõnigi matkaja päikesevarrast nii aja kui ka suuna fikseerimiseks.

Olemas on olnud ja on võib-olla kusagil veel praegugi veekellad. Näiteks tunti Egiptuses juba 1400 aasta e.m.a niihästi sissevoolu kui ka väljavoolukelli. Tuntuim veekell kandis nimetust „klepsüdra", kreeka keeles „veevaras". Teame veel liiva- ja tulekelli. Esimest kindlasti kui pulsilöökide mõõtmise vahendit ja

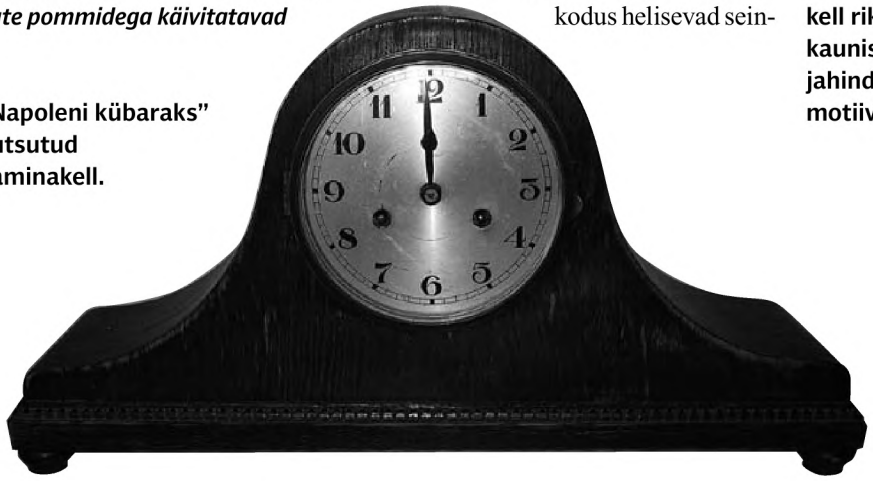

„Napoleni kübaraks" kutsutud kaminakell.

kui rataskella võistlejat. Rataskellad on meile kaasajal veel hästi tuttavad just pendelkellade näol.

Kas niisuguse kellanäituse külastaja aga teab, et pendelkella ehitamine oli enne Galileo Galilei pendliseaduse avastamist võimatu. Veidi aega enne oma elu lõppu tegi just tema ettepaneku – aega pendliga mõõtma hakata. Tänapäeval oleme kindlasti kuulnud ka mõistest „ajaloopendel".

> **Esimestel pommidega kelladel kasutati kellapommideks põllukive.**

Eks viib ka kellanäituse külastamine „pendli" ajaloos tagasi. Nii võtamegi teadmiseks, et esimestel pommidega kelladel kasutati kellapommideks põllukive. Neil kelladel oli ainult üks osuti ja muidugi ei saanud neid lihtsalt elumajas kasutada. Kivide langemiseks, et kett saaks kellamehhanismi käima vedada, oli vaja ruumi. Kõige sobivamaks kohaks, kuhu kellad paigutada, oli kellatorn. Pommide tagasi ülesvedamiseks läks aga vaja tugevaid kette ja muskleis käsi!

Väikekellade isa oli Nürnbergi muna

14. sajandit on ajalookirjanduses mainitud kui kirikutornidesse ehitatud kellade sajandit. Rännuinimesed on maailmas kindlasti näinud mitmesuguseid keerulisi tornikelli, mille korpusest väljuvad pühakud ja muudki olevused. Üks vanemaist ja kuulsamaist on kindlasti Nürnbergi kiriku oma. Ise olen imetlenud sellist „mehikeste jooksu", nagu seda on nimetatud, Prahas.

Meie kaasaja mõistes vanemat tüüpi pendelkellade juurde kuuluvad kellakapp, numbrilaud, osutid, kett ja pommid. Kellakapi saab seinale kinnitada ja pommidega kellade kõrval käivitavad meie jaoks juba vanemaid kelli kellavedrud. Uuematel veavad kellaosuteid edasi ja panevad kellaaega kuulutama patareid.

Nägin kord ühe kaubamaja kellamüügi osakonnas antiikset neljakandilist puhvetkella, mis ostjale otsa vaatas kui väga vana kulunud välimusega ajarändur. Küsisin, kas on tegemist haruldase pendelkellaga? Sain vastuseks, et see töötab hoopiski patareidega ja on vaid ühe kauges minevikus ehitatud kella imitatsioon. Äri minevikku ei unusta!

Kui ma Mihhail Karpenko seinal olevat käokella uudistasin, tuli meelde ajalooraamatust loetu, et alates 15. sajandist kuulusid eelistatud lisaseadmena kellade juurde „kellamehikesed". Nendeks olid enamasti puidust nikerdatud kujud, mis kujutasid kütte, ratsanikke, sõdureid või neitsisid, kes vaatajate silme all „kella kuljuseid" vasaraga lõid. Siinkohal võiks veel kord pilgu heita Karpenko kellassepa töökoja seinal rippuvale käokellale, mis öeldut piltlikult peegeldab. Muide, see käokell jäi näitusel üles panemata sellepärast, et kõike kätega puudutada armastavad lapsed haruldus kette tirima ei hakkaks.

Ajaloost on väiksematest kelladest vist kõige tuntum olnud taskukell, mida nimetati „Nürnbergi munaks". See võis käia 40 tundi järjest ja seda käitas „hulk rattaid ilma igasuguse langeva raskuseta". Nii toob sellest teate meieni üks ajalooürik 15. sajandist. On teada ka selle, väikekellade isa oletatav valmistaja, kellameister Peter Henlein. Kahju, et kellanäitusel seda käe- ja taskukellade hulka lisada ei saanud!

Jah, kuidas aga ilmusid meie kõrvale mehaanikud ja kellassepad, see on juba omaette lugu! Tänu Mihhail Karpenkole saime täna heita väga põgusa pilgu meie kultuuriloo osale, milleks on oskus aega mõõta ja püüda ajast aru saada! Viimane saab ilmselt päris arusaadavaks alles siis, kui see on muutunud juba ajalooks. K&E

LEHEST LEIAD:

- Saarlane jättis tasuva töö ja alustas landiäriga
- Ristkihtliimpuit võistleb majaehituses edukalt betooni ja terasega

KoduMaja aed

- Taivo Piller: aasta 2017 jõuluvärv on punane
- Mardilaadal sai jõuluvana kott tõhusat täiendust
- Kontorikoerad Aadu ja Kusti

LEHEPUNKT

Müügil Lehepunkti müügikohtades üle Eesti, hind 1,5 €.

omniva

Tellida saab postkontoritest, aasta tellimus (6 numbrit) vaid 6 €.

Swedbanki seeniorkaardiga 5,50 €

Pühendunud muusikamees Anton Kasemets

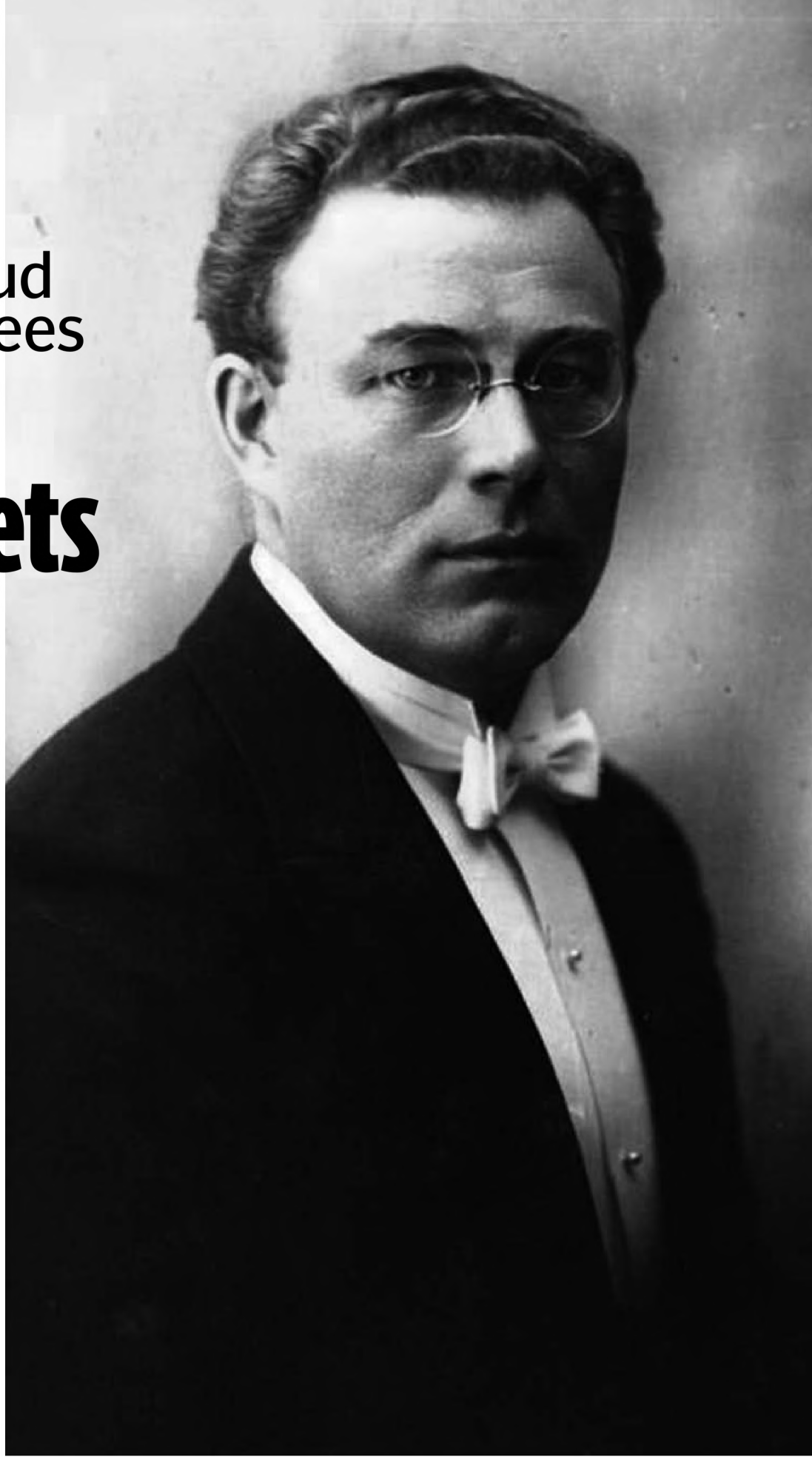

See oli juhuste õnnelik kokkulangemine, et selleks ajaks, kui Anna Tõrvand oma kooli – Inglise Kolledži asutas, oli neli aastat „Estonia" teatrit juhtinud Anton Kasemets oma kompromissitu tööstiili ning ägeda iseloomu tõttu teatri kollektiiviga vastuollu sattunud ja teatrist lahkunud.

DAGMAR RUBINSTEIN-NORMET

Raamatust „Rukkililleslnised koolimütsid Tallinna tänavail"

Meie koolile aga oli see suur võit. Ma ei tea, kuidas oleks meie kool välja näinud ilma Kasemetsata. See oleks olnud teine kool. Me tunnetasime proua Tõrvandi nähtamatut viibimist koolimajas – oma kabinetis ja õpetajatetoas, või saime osa direktrissi sõnavõttudest kultuurihommikutel meie väikeses saalis, kuid härra Kasemetsaga puutusime kokku iga päev, hommikust kuni koolipäeva lõpuni ja sageli ka hiliste õhtutundideni välja.

Me ei teadnud täpselt, milles seisnes Kasemetsa töö Inglise Kolledži inspektorina – see hõlmas peale tunniplaanide koostamise ilmselt ka klassivälist tegevust, pidude ja ekskursioonide korraldamist. Küll aga nägime ja kuulsime, et kogu kooli muusikaelu oli Anton Kasemetsa tugevates kätes.

Laulmistunnid toimusid muusikatoas, mis asus otse meie ruumi all, ja nii saime kaudselt osa ka teiste klasside musitseerimisest. Laulukoori ja orkestri proovid aga toimusid pärast tunde. Laulsin kooris teist häält ja mängisin orkestris kitarri, nii et parema käe pöial oli ühtelugu villis.

Anton Kasemets oli ka meie – kooli teise lennu – klassijuhataja. See suurekasvuline, laiaõlgne mees kehastas meie silmis kogu koolivõimu. Temast õhkus energiat ja teotahet. Kui ta pikkade, jõuliste sammudega meie klassi astus, oli alati midagi uut ja põnevat oodata. Või siis, vastavalt vajadusele – ka ranget noomimist ja kärkimist. Kasemets oli temperamentne ja nõudlik. Tema suurt pead ehtisid helepruunid lainelised juuksed. Läbi prilliklaaside vaatasid hallid tähelepanelikud silmad. Jäi mulje, et KASE näeb kõik, kuuleb kõik, teab kõik.

Oma klassi elust ja tegemistest võttis Kasemets alati aktiivselt osa. Olgu need siis moodsa tantsu kursused, näituste ja teatrietenduste külastused või iga-aastased kevadised ekskursioonid – kõikjal oli meie klassijuhataja juures.

Tantsukursused toimusid õhtuti meie koolimajas ning neid juhatas tuntud tantsuõpetaja härra Küttim. Anton Kasemets õppis koos meiega hoolsasti viini valssi, foksi, tangot, aeglast valssi ja ka neid ühe hooaja hitte, nagu näiteks Lambeth Walk. Vajadusel asendas meie klassijuhataja ka mõnda puuduvat poissi, et partnerita jäänud neiu ei peaks „seinalillena" nukrutsema.

On meeles Eesti Raamatuaasta näitus Kunstihoones 1936. aastal, kus sai imetleda Kristjan Raua illustreeritud „Kalevipoega" ja kus kujunes veendumus, et see ongi ainumõeldav rahvuseepose kujutamise viis.

Käisime Pariisist saabunud Eduard Viiralti tööde näitusel, kust jäid meelde „Kaamel", „Berberi tüdruk" ja „Põrgu".

Kinos „Gloria Palace" vaatasime austria filmi „Vaikselt anuvad mu laulud" ning saime võluva Martha Eggerthi esitluses kuulata Franz Schuberti loomingut.

Kevadistele ekskursioonidele Eestimaa põnevatesse paikadesse lisandusid laevasõidud Helsingisse ja Stockholmi. Viimasest võttis osa ka Anton Kasemetsa meievanune poeg Udo Kasemets, kellest aastate pärast, eksiilis Kanadas, sai Ameerika tunnustatud helilooja.

Oma laiahaardelise organisaatoritalendi sai Anton Kasemets realiseerida meie kooli iga-aastaste suurpidude ettevalmistamisel. Need peod toimusid kas veebruaris või märtsis „Estonia" kontserdisaalis ning neis oli rakendatud kogu õpilaskond. Kava esimese osa moodustas tavaline koolikontsert, kus esinesid laulukoor, orkester, solistid ja võimlejad. Mõnikord esitati siin ka mõnda saksa- või venekeelset lühinäidendit.

Kava teine pool aga kuulus tervenisti „operetile". Nii nimetasime muusikalist muinasjuttu, mille noodid ja tekstiraamat telliti igal aastal otse Inglismaalt. Nüüd muutus meie armas koolimaja õhtupoolikul teatriks. Kõikjal käisid proovid.

Koos Kasemetsaga Eestimaad avastama.

Rootsis käisime 1938. aastal, esireas proua ja härra Kasemets, nende taga poeg Udo.

kontserdisaali laval ja laulsin *zarah-leanderlikul* madalal häälel klaveri saatel oma ballaadi: „Once in sunny Spain, in the long gone buy…" Rahvas isegi plaksutas – ilmselt hingas kergendatult, et jõudsin oma etteastega õnnelikult lõpule.

Anton Kasemets oli see, kes sidus üksikult harjutatud komponendid ühtseks tervikuks. Tema oli meie muusikalise muinasjutu lavastaja ning dirigent ühes isikus. Tema väsimatu, pühendunud ja kaasakiskuv tööstiil lõi nendel õhtustel proovidel hasartse ja piduliku meeleolu.

Need iga-aastased „Estonia" kontserdisaalis toimuvad peod andsid lastevanematele ja Tallinna üldsusele aru koolis õpitust ning innustasid lapsi ühises ettevõtmises südamega kaasa lööma. See oli kasvatamine

Anna Tõrvandi Inglise Kolledži VIII ja IX klass ekskursioonil Soomes 1937. aastal

ÜLAL:
Anton Kasemets Eesti Laulupeo rongkäigul Saksamaal

Teksti õppisime inglise keele õpetajate proua Kansbergi ja proua Salme Ersi käe all ning tantsud seadis Draamateatri noor näitleja Salme Reek, Gerd Neggo kuulsa tantsustuudio kasvandik. Kuid etenduse muusikaline külg – soolod, duetid ja ansamblid – oli härra Kasemetsa nõudlikes kätes.

Ma ei mäleta, mis aastal me lavastasime muusikalist muinasjuttu „The Magic Key" („Võluvõtmeke"), kuid mäletan, kui kohutava probleemi ette härra Kasemets mind seadis: ma pidin mustlasennustaja rollis „Estonia" laval soololauluga esinema! Mul oli elavalt silme ees, kui piinatud näoga minu musikaalne, Leipzigi konservatooriumi haridusega ema mu koduseid laulmisi talus. See oli kummaline seisund: sisemiselt kuulsin viisi üsna täpselt, aga mu häälepaelad ei kuulanud millegipärast sõna ning tulemus oli üpris haletsusväärne. Nagu öeldakse: laulsin küll valesti, aga see eest valjusti.

Ja nüüd tahtis minu klassijuhataja ning näidendi lavastaja Anton Kasemets, et ma seisaksin laval üksipäini ja laulaksin saalitäie publiku ees. Kuid mida Kasemets oli otsustanud, selle ta läbi viis. Koolimajas proovide ajal leidiski ta tee, kuidas ebakindlat ja tõrkuvat tüdrukut siiski veenda ning talle mustlanna osa jaoks lahendust pakkuda. Ma pidin esinema poollauldes, poolrääkides – *parlando.* Ja kui Kasemets mulle viimaks mu imetletud filminäitleja Zarah Leanderi eeskujuks tõi, siis oligi rolli saatus otsustatud.

Niisiis juhtus ime: seisin „Estonia" kunsti kaudu. Siin kujunes meie kooli vaimne kliima, siin sündis ja tugevnes KOOLI VAIM.

Anton Kasemets oli ammendamatu energia musternäidis. Kõike, mis ta tegi, tegi ta kogu hingega. Iga ettevõtmine oli tähtis ja seda tuli teha hästi.

Oma kreedo sõnastas pühendunud muusikamees kõnes, mille ta pidas „Estonia" kontserdisaalis Anna Tõrvand-Tellmanni kolmekümne tegevusaasta tähistamisel: „Suur ja püha kutse – olla noorte inimes-

te teeraja näitaja ning kujuneva inimmaterjali õige vormija. On suur töö – anda noorukile õige välimus ja sisu. Suurim töö vahest rahva juures, kus materjali ei ole pillata selle vähesuse tõttu."

Panus Eesti kultuurilukku

Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledžile pühendatud kaheksa aastat moodustavad ainult väikese lõigu Anton Kasemetsa pikast ja viljakast tööst muusika vallas. Kuid selle kaheksa aastaga on maestro jätnud sügava jälje Eesti kooliellu, meie õpilaste mällu. Anton Kasemets andis meie Inglise Kolledžile oma kordumatu näo.

Anton Kasemets Saksamaal Eesti Laulupidu juhatamas.

Oma kooride kavadesse on Anton Kasemets lülitanud ka eesti vokaalmuusikat, tutvustamaks ameeriklastele eesti heliloomingut.

Anton Kasemets on aktiivselt tegutsenud ka muusikakirjanduse valdkonnas. Ta on olnud Ajalehe Vaba Maa muusikareferent ja alates 1925. aastast Muusikalehe toimetaja. 1918 ilmus tema „Muusika algõpetus", 1922 tõlkena Rimski-Korsakovi „Tegelik harmoonia õpetus" ja 1934 „Kontrapunkti, fuuga, kaanoni ja muusikaliste vormide õpetus".

1935. aastal ilmus Anton Kasemetsa kapitaalne teos „Eesti muusika arenemislugu", mis sai esimese põhjapaneva eesti muusikaajaloo käsitlusena 1935. aastal Raamatuaasta eriauhinna.

Heliloojana on Anton Kasemets komponeerinud üle poolesaja teose – peamiselt koori- ja soololaule, kuid ka vokaal-instrumentaalvorme: „Pastoraal", „Prelüüd orelile", „Variatsioonid viiulile ja klaverile", kantaat „Kristus kohtu ees" ja „Taaveti laulud" 102 ja 146 koorile, soolohäältele ja orelile.

Anton Kasemets oli kõrge eani aktiivne nii vaimselt kui ka füüsiliselt. Torontos elades käis ta ka 81-aastaselt iga päev 2–3 miili kõndimas ja suvel ujumas.

15. veebruaril 1976 toimus Torontos Anton Kasemetsa 85. sünnipäeva tähistamine, mida korraldasid Tallinna Poeglaste Reaalkooli vilistlased koos Tallinna Tütarlaste Kommertskooli ja Anna Tõrvand-Tellmanni endiste õpilastega.

Anton Kasemets suri 11. jaanuaril 1978. aastal Torontos 87 aasta vanuses. Maestro kirstupanekul laulis kolm koori.

Anton Kasemetsa poeg Udo Kasemets (16.11.1919–19.01.2014) õppis Tallinna Konservatooriumis professor Heino Elleri juures kompositsiooni, lõpetas õpingud Stuttgardi muusikaülikoolis. Elas 1951. aastast Kanadas, kus on tegutsenud koori- ja orkestrijuhina ning organisti ja õppejõuna Hamiltoni kunstikolledžis. Udo Kasemetsa loomingule on omane tavatult modernne helikeel, ta on tõusnud Kanada tunnustatumaks komponistiks. K&E

Anton Kasemets 10.12.1890 – 11.01.1978

1890 10. detsembril sünnib Harjumaal Rabivere mõisalt renditud Kasepere talus tisleriperes poeg Anton Kasemets.
1895 asub perekond Tallinna elama. Isa juhtimisel alustab väike Anton muusikaõpinguid.
1898 Juba kaheksa-aastasena esineb ta organistina ühes palvemajas ning koolis hommikupalvustel.
1908 alustab õpinguid Peterburi konservatooriumis oreli, klaveri ja kompositsiooni alal. Samas alustab ta tööd koorijuhina, juhatades Peterburi Eesti Haridusseltsi koore.
1914 valitakse Tallinna Kaarli koguduse organistiks ja koorijuhiks ning ta asub elama Tallinna. Tema innukalt alanud tegevuse kodumaal katkestab mitmeks aastaks osavõtt Esimesest maailmasõjast ja sellele järgnenud Vabadussõjast
1918 Noores Eesti Vabariigis pühendab Anton Kasemets ennast muusikapedagoogilisele tööle (Tallinna Poeglaste Reaalkool, Tütarlaste Kommertskool, Tallinna Kolledž jt) ja koorikultuuri taasedendamisele: Tallinna Koolinoorsoo Muusikaühingu 150-liikmeline segakoor ning ÜENÜTO segakoor, esinedes kummagi kooriga edukalt ka välisreisidel Riias ja Soomes.
1922 Anton Kasemets valitakse VIII üldlaulupeo üldjuhiks. Ta töötab välja üksikasjaliku kava laulupidude kunstilise osa ettevalmistuseks süstemaatiliste eelproovide näol. Üldjuhina viimistleb Anton Kasemets seda kava ning tema ettevalmistussüsteem saab edaspidi kõikide järgnevate laulupidude ettevalmistuse aluseks nii kodumaal kui ka eksiilis.
1929 – 1933 „Estonia" teatri direktor.
1933 – 1940 Anna Tõrvand-Tellmanni Inglise Kolledži inspektor ja muusikaõpetaja
1940 – 1944 õppejõud Tallinna Konservatooriumis
1944 põgeneb perekonnaga Saksamaale.
1945 Altenstadti ja Geislingeni laulupäevade üldjuht
1947 Augsburgis peetud laulupeo üldjuht
1950 asub elama Ameerika Ühendriikidesse, on Detroiti muusikaakadeemia õppejõud, tegutseb muusikaühingus ja kirikutes koorijuhina.
1957 valitakse Põhja-Ameerika Kooride Liidu poolt 1957. aastal korraldatud laulupeo üldjuhiks. Oma kirikukooriga on ta esitanud üle kahekümne klassikalise ja kaasaegse oratooriumi ja kantaadi, neist pooled tema enda looming.
1972 asub elama Kanadasse.

ELU

HANS-WERNER LOECK

Saksamaa tuntud diplomaadi Hans-Werner Loecki mälestusteraamat „Sild Väikesel Emajõel" räägib 1944. aasta lahingutes idarindel, vangi langemisest Võru all ning edasistest õudustest saksa sõjavangina Nõukogude sõjavangilaagrites.

Verised taandumislahingud Balti katlas 1944

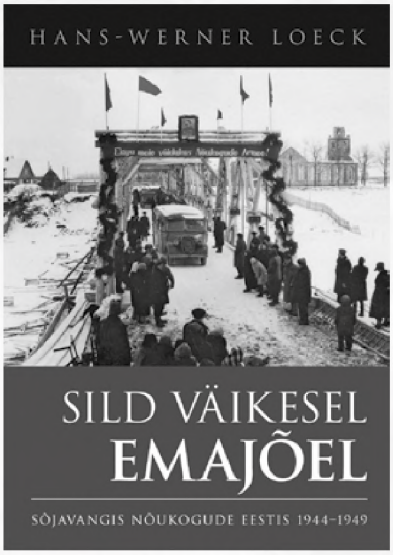

Toome lugejateni peatüki H-W. Loecki mälestusteraamatust „Sild Väikesel Emajõel"

1944. aasta 21. juuli lõuna ajal olin täidetud keedunõu just lauale asetanud, kui Schmidt kompaniiülema juurde kutsuti. Ta tuli peatselt tagasi, sõi vaikides ja otsustas alles tüki aja pärast minu küsivatele pilkudele vastata.

„Hoia see enda teada," ütles ta, „major oli kompaniiülematele teatavaks teinud, et diviis oli kinni püüdnud raadiotelegrammi, mille järgi olevat Hitlerile tema peakorteris tehtud pommiatentaat. Midagi lähemat ei ole selle kohta seni teatavaks tehtud. Peale selle oli ta teatanud, et tugevad Nõukogude soomusjõud olid lõuna pool Ostrovit 16. armee juurde paigutatud lennuväe välidiviisist üle sõitnud. Nad tungivad nüüd põhja suunas edasi meie selja taha. Seetõttu viiakse diviis veel tänasel ööl tagasi üle Velikaja. Uudis teatatud atentaadist tuleb väeosale teatavaks teha alles pärast selle ametlikku kinnitamist ja kui diviisi on selle edastamiseks volitatud."

Me vaatasime üksteisele sõnatult otsa, kuid siiski võis üksteise silmist välja lugeda küsimust: „Kas see oli ka õnnestunud?"

Veidi hiljem lähenesin eesliini kaevikus kuulipildujapositsioonile, kui üks laskuritest hüüdis koduses alamsaksa keeles: „Hebbt ji dat all hört? De Aas is dood! Und hüt Nacht goht wi torüch! (Kas te kõik olete seda kuulnud? Raibe on surnud! Ja täna öösel tõmbume tagasi!)

Seega oli ärevaks tegev teade siiski juba esimeste kaitseliinideni läbi tunginud ja vanad sõdijad olid seda soovide kohaselt kaunistanud. Kuigi olime saanud headeks kamraadideks, mulle nad atentaadist ei rääkinud. Need rindesõdurid olid kitsaks, perekondlikuks ühenduseks kokku kasvanud. Uustulnukad, pealegi veel ohvitserikandidaadid, pidid läbi tegema palju proovilepanekuid, enne kui nad omistasid neile täieliku usalduse ja kõikide puhul see ei õnnestunudki.

Sellele järgneval ööl saime positsioonid võitluseta ja eeskätt just märkamatult maha jätta. Pärast pikka higinõudvat kiirmarssi ületasime järgmisel hommikul Pihkva ja Ostrovi vahel Velikaja, mis pikalt püsinud kuivuse tõttu oli tõmbunud kitsasse sängi ja oli „suurest" muutunud „väikeseks". Meie taga õhkisid pioneerid silla ja lõpuks lasid nad õhku ka mõne kilomeetri kaugusele jäänud Ostrovi raudteesilla.

Ma imestasin: „Mispärast ei tulnud sovetid meile järele?"

„See on ju selge," vastas Schmidt, „nad tahavad meid ümber haarata ja taganemise läände ära lõigata."

See sovettide tahtmine siiski ei täitunud. Meie naaberdiviisil oli rünnaksuurtükkide väeosa toetusel õnnestunud vaenulike tankide läbimurre ajutiselt riivistada. Seepärast järgnesid Nõukogude väed meile esialgu kõhklevalt. Rügemendi tagasitõmbumine, mida meie pataljon järelväena kattis, toimus häirimatult ja öise taeva all, mida teiselt pool Ostrovit punane tulekuma heledalt valgustas.

Järgmistel päevadel kõrvetas juulipäike meie teraskiivreid. Seepärast laskis leitnant rühma raskema varustuse kahe jässaka hobuse veetavale veovankrile laadida. Selle peal leidis koha ka minu „ahjutoru", peaaegu kahe meetri pikkune terasplekist toru koos selle juurde kuuluva tankitõrjegranaadiga. Minu grupijuht oli selle „imerelva" leidnud ühest tühjaks tehtud punkrist meie mahajäetud positsioonide tagant ja selle kobaka mulle kaela määrinud: „Oh sa poiss! Selle toruga võid tankide ilmumisel kuulsust saavutada. Pealegi antakse iga käsitsi hävitatud tanki eest kolm päeva puhkust." Sundimatult meie vankri ümber grupeerunult, kuid igast suunast tähelepanelikult kaitstult liikusime lääne suunas hobuse- ja inimhigi pilves, milles olid segunenud sigaretisuitsu ja rääsunud saapamäärde hais. Kitsad tolmused teed viivad meid servades lokkavalt õitsvatest metsalilledest piiratuna läbi Setomaa rohelise kuppelmaastiku. Selle lamedad lained tõusevad üheks edela-kirdesuunaliseks mäeahelikuks. Seal ülal peaks meid, nii arvab leitnant, ootama ettevalmistatud tõrjepositsioon. Meie teel vaheldusid karjamaad, viljaväljad ja õitsvad kartulipõllud metsatukkadega. Madalamatel aladel pakkusid tiikidest läbivoolavad ojad värskendust ja pikemat peatust. Kahjuks asjatult. Ühes nii kaunis ja veetlevas maastikus mõjus hüljatus, mida igal pool kohtasime, seda enam masendavalt.

Kui läbisime mõnd lihtsat külakest, jooksid tiibu lehvitades ehmunult ringi mõned kanad või haukus varjunult üksik koer. Mitte kusagil ei olnud näha inimest! Kuhu võisid nad olla põgenenud, need siin üksteise kõrval elavad setod ja venelased, kelle saatust sõda nii otsustavalt mõjutas? Ka venelased kartsid Punaarmee sissemarssi, sest enamuses olid nad olnud Saksa idaalade direktsiooni teenistuses varasemates kolhoosides ja sovhoosides töötades. Vaevalt see, et nad olid selleks sunnitud, nende vabastajat peatab nende karistamisel.

Ühel nendest päevadest jõudis meieni teadaanne, et Juht sai 20. juuli atentaadil ainult kergelt vigastada. Ka ilma Schmidti hoiatava pilguta oleksin sügava pettumuse vaikides alla neelanud. Aga meie hulgas ei olnud kedagi, kes oleks Hitleri ellujäämise pärast oma kergendust või rõõmu näidanud. Kõik vaikisid.

Kui õhtul ilma pealtkuulajateta omavahel rääkima hakkasime, ütles Schmidt: „Nüüd muutub tapmine pidurdamatuks ja jätkub aina hullemini. Veel meie viimasedki linnad muutuvad rusudeks ja tuhaks. See kuritegelik režiim võtab allakäigul kõik endaga hauda kaasa!"

> **Ühel nendest päevadest jõudis meieni teadaanne, et Juht sai 20. juuli atentaadil ainult kergelt vigastada."**

„Seda ei tule meil võib-olla enam kaasa elada," oletasin ma, „selleks ajaks on sovetid Balti koti kinni nöörinud ja suure klaperjahi meile juba avanud." „Selle kasuks kõneleb tegelikult vastuoluline olukord Läti lõunaosas," vastab leitnant, „Ikkagi ei pea me lootust kaotama, et Leedus seisvad Saksa jõud alustavad vastulööki, mis peatab sovettide läbimurde Läänemere äärde enne Riiat! Et Hitler lubaks sellisel juhul meie väegrupil Kuramaale ümber paigutuda ja võib-olla isegi Ida-Preisimaale läbi murda, näib mulle igatahes küsitavana. Igal juhul jääks siis alles võimalus viia meie haavatud läbi Riia ja Kuramaa sadamate kodumaale! Ka Punaarmee eest põgenevad eestlased ja lätlased oleksid päästetud. See oleks meie, kes neid sümpaatseid, koos meiega kannatanud rahvaid oleme tundma õppinud, tungiv soov! Siis tunneksime rahuldust, et meie võitlus ei olnud täiesti mõttetu!"

Me olime piirikõrgustikule juba päris lähedal, kui pataljon uuesti järelväe osa üle võttis. Ühel madalasse võssa kasvanud künkareal kaevusime hoolikalt maskeerudes sisse. Õhtuni ei olnud vaenlane end näidanud.

Just siis, kui tahtsime positsioonilt lahkuda, laskis leitnant edasi anda: „Vaenlase teravikud imbuvad meie ees oleval kõrgendikul võssa!"

Veidi hiljem kuulsin paisuvat mootorimüra ja lõpuks tõusis umbes 150 meetri kaugusel oleva laugjalt tõusva kõrgendiku kohale tanki KV-I massiivne torn. See oli uuem, meie võitluste piirkonnas seni veel nägemata raskelt soomustatud 12 cm kahuriga varustatud, kuid aeglasem kiirest, hea läbivusega ja meie poolt tema võitlusjõu tõttu kardetud T-34-st. Ei ühtki tankikütti läheduses? Nüüd pidin küll tõestama, et minu mittearmastatud ahjutoru, millega seni olin teinud ainult proovilasu, millekski kõlbab. Meenutades lähivõitleja Twardy näpunäiteid pöörasin, vaatamata kiirustamisele, tähelepanu sellele, et toru ulatuks minu selja taga üle kaitsepesa serva ja väljapaiskuv tuleleek mind ei kõrvetaks. Sel ajal, kui toru küljele paigutatud visiiris kolossi välja peilisin, haamerdas mu süda vastu ribisid. Erutuse tõttu ei mõelnud ma üldse mitte Twardy õpetusele, et sihtida tuleb roomikuid ega oodanud seetõttu, kuni ta täissuuruses nähtavale ilmub. Sihtisin päästikule vajutamisel torni keskpaika! Sinna ma teda ka tabasin. Välkus ja paukus ning tornist tõusis suitsu! Siiski ei lennanud see kirst laiali! Ei mingit tankihävitaja au! Olin ma nüüd seeasemel tankikahuri visiiril? Kõverdusin laskuripesa põhja. Kui ühtki lasku ei järgnenud, piilusin ettevaatlikult üle rinnatise ja märkasin veel ainult üht osa aeglaselt künkaharja varju tagasiroomava tanki tornist! Kas ma juhuslikult tema vaatepilu või koguni kahurit olin tabanud? Siiski ei olnud praegu aega spekulatsioonideks! Kuna kaugusest uut mootorimüra kuuldus, andis leitnant käsu kiireks tagasitõmbumiseks.

Järgmisel päeval ületasime piirikõrgendiku, millele teised rügemendi üksused olid just positsioonidele asunud. Meile oli lubatud puhkepäev kas Eesti või ka Läti poolel asuvates külakestes. Ühel metsalagendikul seisid laialipillatud majapidamishoonetest ümbritsetud, tüüpiliselt värviliseks võõbatud elumajad. Mõned vanemad inimesed viipasid meile sõbralikult ja kostitasid meid piima, munade ja leivaga. Ei, nemad ei olnud kodumaad maha jätnud, vaid olid lasknud noorematel üksinda läände põgeneda!

Olin just koos Güntheri, lavakunstiõpilasega Lüübekist, ja Heinziga, *Obergefreiter*'iga Kiel-Gaardenist olemise ühes heinakuhjas mugavaks teinud, kui meid juba jälle jalule aeti: „Pataljonil tuleb otsekohe koguneda küla keskele!" Rivistatult ootasime ohvitseri, kes võiks meile selgitada pahameelt tekitava põhjuse, miks kaua puudunud rahu rikuti.

Lõpuks ilmusid mõned meie ohvitseridest saadetuna noorest mehest, kes ohvitserimundril kandis kitsaid, kummatigi meile tundmatuid hõbedasi õlakuid. Meie kompaniiülem esitles majorit asendades teda kui „rahvussotsialistlikku juhtohvitseri", kes „kõrgemalt poolt saadud ülesandel" tahab meiega rääkida. Kuna ta meiega alustas „kamraadidega", ärkas üldine ebamugavustunne. Tema külastuse eesmärk olevat, ütles

ta, meile teatavaks teha, millised on Juhi vastu toime pandud atentaadi tagajärjed ja millisel kombel need Wehrmachti puutuvad. Me ju teame, et ohvitserimundris aadlikest kurjategijad tegid katset mõrvata Juhti eesmärgiga Suur-Saksamaa tema vaenlastele maha sahkerdada. Pärast seda, kui ta sellest löögist õnneliku juhuse tõttu pääses, olevat ta nad raudse käega ära koristanud. Riigireeturite juhid on juba maha lastud. Kõik nendega seotud olevad kõrvaldatakse samuti. Vandenõu paljastamine olevat võimaldanud Juhil Wehrmachti juhtkonnast välja praakida äraandlikud elemendid, kes tema käskudest mööda hiilides ja oma sabotaažiga on süüdi viimase aja lüüasaamistes ja kaotustes. Nüüd koonduvat kogu Saksa rahvas veel tugevamalt Juhi ümber, et koos temaga lõppvõit saavutada. Selle eesmärgi nimel nõudvat Juht, et Wehrmacht, mis ikka veel olevat kinni oma ülepakkuvas apoliitilises eneseteadlikkuses, tuleks lahutamatult siduda partei ja tema liigenduse, eriti Relva-SS-i kui natsionaalsotsialistliku organisatsiooniga. See Wehrmachti sissetoodav uus vaim peaks otsekohe leidma väljenduse selles, et senine sõjaväeline tervitus asendatakse Saksa tervitusega, parema käe tõstmisega. Selle vastu eksijad saavad distsiplinaarselt karmilt karistatud.

Me olime selle sõnumi esimesed laused liikumatult ära kuulanud. Kui see natsionaalsotsialistlik juhtohvitser (NSFO) 1943. ja 1944. aasta lüüasaamised 20. juuli atentaadi sooritajate kaela veeretas, tekkis meie ridades kume, vaevu allasurutud nurin. Nõude juures siduda Wehrmacht partei ja vihatud Relva-SS-iga jõudis kasvav nördimus kõrgpunktini ja plahvatas raevukaks protestiks, millega ka Günther, Heinz ja mina ühinesime.

NSFO vaatas meie ohvitseride liikumatuid nägusid. Nad vaikisid. Siis tegi ta kannapöörde ja kadus, saadetuna Jürgenist, „minu" leitnandist.

Alles nüüd leidis meie kompaniiülem end ja karjus meie korratule, enesevalitsuse kaotanud inimkobarale: „Kas te olete hulluks läinud? Tahate vastuhaku pärast oma järjekorrani jõuda?" Lühikese ajaga jõudsid kainus ja distsipliin tagasi.

Õhtul usaldas Jürgen mulle, et ohvitserid, eriti major, on väga murelikud. Ta olla püüdnud NS-juhtohvitseri temaga sõbralikult kõneledes rahustada. Sõdurite reaktsioon olevat selgitatav möödunud nädalate raskete võitluste ja väsitava tagasitõmbumise koormusega ja ei peaks seetõttu olema trahvimisväärselt vaadeldav. Mees ei olevat aga mingil määral rahustatav olnud. Veel lahtisesse sõjaväeautosse istunult olla ta ähvardanud algatada sõjakohtumenetluse. Võib-olla oli see meie õnn, et kõik meie ühendused kõige varasemaga katkesid järgnevates dramaatilistes taandumislahingutes.

Meie lootus leida kõrgendikuseljal väljaehitatud välikindlustusi oli ekslik. Vandudes uuristasime end õlgadeni kivisesse pinnasesse. Kuna venelased lasksid enda järgi oodata, kasutasin võimalust, et emale laskemoonakastil kirjutada välipostikiri „ühest maastikuliselt kaunist kohast kolme maanurga vahetus läheduses". Täpsemaks ei võinud ma minna, sest julgeolekukaalutlustel oli keelatud tegevuskohta avaldada. Enesestmõistetavalt kirjutasin ka, et olen terve ja mul läheb hästi. Pealiskaudselt vaadeldes see ju klapib, kuid „hästi" ma ennast ei tundnud, sest Jürgen Schmidt oli just üle võtnud 1. pataljoni kompanii juhtimise, kelle ülem oli langenud. See pidi minu olukorda otsustavalt muutma. Ei ühtki sõpra enam, kellega võisin veendumusi ja lootusi jagada, kelle nõu ja toetusega võisin arvestada. Ei mingeid viiteid enam meie sõjalise olukorra ja juhtkonna taktikaliste eesmärkide kohta. Nüüd peab ka mulle pilk üle künnivagude, millel ma jalaväelasest *Stoppelhopser*'ina *(väike koolieelses vanuses laps, sõdurite põlastavas sõnakasutuses – jalaväelane)* konutan, keelatuks jääma. Kõikidele meie rühma sõduritele oli kibedaks kaotuseks see ühe ülemuse edutamine, kes noorusele vaatamata seisis kindlalt ja tasakaalukalt ülesannete kõrgusel ja vihkas asjatut verevalamist!

Hoidsin nüüd tihedamalt kokku

Güntheriga, sümpaatse blondi noorukiga Lüübekist. Teda oli, nagu enamikku abiturientidest, edutatud teenistuse käigus reservohvitseri kandidaadiks, kuigi temas mitte midagi sõdurlikku ei olnud. Armastasin „Fausti" ja kandsin selle esimese osa reklaamköitekest rindevarustuses kaasas, seda kunagi esile toomata. Günther, kes tahtis näitlejaks saada ja oli kooli ajal näitemängualast õpetust saanud, liikus ringi tervet miniraamatukogu kaasa tarides. Isegi lühikese puhkepausi ajal võttis ta mundrikuue taskust köitekese Lessingit, Shakespeare'i, Wedekindi või Ibsenit ja unustas edasiminekuni kogu ümbruse. Vaatamata sellisele ebatavalisele harjumusele, vaatamata tema tundlikkusele ja abivajadusele praktilistes asjades, omas ta kõikide kamraadide täielikku sümpaatiat. Minu enese püüdlused tema usaldust võita olid raskendatud mulle „käsirahaks" omistatud allohvitserilitsentsi tõttu. Kuna aga tunnistasin oma õpipoisiseisundit ja temaga koduses alamsaksa keeles rääkisin, olin esialgse kõrvalseisja osa peatselt ületanud.

Istusime nüüd juba kolm päeva kellestki tülitamata piirikõrgendikul. Venelased, kes meid tagasitõmbumise ajal tüütasid, olid meile küll järele jõudnud, kuid hoidusid veel meie soodsalt rajatud positsioone rünnates veriseid päid saamast.

Kolmanda päeva ööl ehmatas meid üles häire: „Positsioon otsekohe maha jätta! Kogunemine külas!" Ülepeakaela hüppasime pesadest, kusjuures unustasin kiirustades „ahjutoru" jaoks viimase lasu kaasa võtta. Mööda nõlva alla tormates tegime üksteise vastu löövate tääkide, välilabidate ja gaasimaskitorbikutega põrgulärmi. Sel ajal kui jooksusammul külakest läbisime, tõusid meie tiibadel üles Nõukogude valgustusraketid ja meie peade kohal piitsutas kuulipildujatuli. Selle asemel et frontaalselt rünnata, olid nemad meist osavalt möödunud, ehkki meid veel mitte ümber piiranud. Kui esimesed miinipildujalöögid lähemale rühkisid, sukeldusime juba ühele madalate leppade ja kaskedega tihedalt täiskasvanud märgalale! Meie grupp kujutas endast seejuures tagatuld ja mina jooksin „lukustajana" viimasena nende taga. Pimedus küll varjas meid, kuid raskendas kitsal puitkaigastest jalgrajal püsimist. Kes ei olnud tähelepanelik, nagu ka mina, leidis end jälle mudas ja pidi vaeva nägema, et jalgu koos saabastega salakavalast porist välja tirida. Kui suure rutuga tuleb kõikuval aluspinnasel läbi põhjamaa džungli väänelda, muutuvad ründevarustus ja relvad kaks korda raskemaks. Kõige enam takistas mind kobakas „ahjutoru". Kuna ma ei näinud võimalust lähemal ajal uue laskemoona hankimiseks, viskasin selle „imerelva" järgmisse lompi.

Veel enne päikesetõusu jõudsime kõrgesse männikusse. Kui meie teravik asus üht põõsastikuga kaetud lageala ületama, lõi neile vastu äge kuulipilduja- ja käsirelvade tuli. Venelased olid juba kohal! Alati äärmuseni pingestatult, püüdis komandör kaotuste vältimiseks vastase eest lõuna suunas kõrvale põigata. Kui ta uskus olevat seda saavutanud ja meid jälle lääne suunda pööras, tabas meid ühel lageraidealal tugev kuulipildujatuli. Komandör laskis meie kompaniil metsaserval positsioonile asuda, et meie ees olevat vastast kinni pidada ja paigutas mõlemad teised kompaniid tema ümberpiiramiseks kahele poole lageraideala. Ajal kui nad vaenlase positsioonid üle rullisid, ründasime meie eestpoolt. See meie taganemistee vägivaldne avamine maksis meile valusaid kaotusi. Haavatuid kaasa võttes tegime lääne suunas minekut. Esmakordselt pidin üle elama, et me ei saanud langenuid kaasa tuua.

Tänu imetlemisväärsele orienteerumisvaimule õnnestus komandöril taas saavutada ühendus suurema osaga rügemendist. Ja nüüd kõlas see uue jõuga: „Labidad välja" ja „Sisse kaevuda", tõrjeliini pikendamiseks pakkus ideaalset laskevälja mõnesaja meetri laiune niiske madal ala selle ees. Mõned tunnid hiljem hakkasime tajuma Nõukogude pealetungi survet väikesel lõigul. Sel ajal, kui arvutud granaadiheitjad ja paljud *Ratsch-Bumm*-kahurid meid tule all hoidsid, jooksid vastase üksused sellel ja järgmisel päeval, vaatamata kaotustele,

ikka ja jälle meie positsioonide peale. Õnneks välistas soine maastik nende tankide ja raske suurtükiväe kasutamise. Nende asemel aga tormasid meie peale nende lahingulennukid, et meie improviseeritud positsioone pardakahurite ja kuulipildujate tulega katta. Jätkuvatel rünnakutel vahetusid nad pommilennukitega. Need vanad veskid, meie poolt nende raskepärasuse tõttu Raudseteks Gustaviteks kutsutud, mida olime positsioonisõjas näinud ainult üksikute luurajatena või siis suurtükitule juhtidena. Nüüd ilmusid nad suurearvuliselt, et meie kohal pommid maha laadida. Uued hädad, mida seni olime ise tarninud, olid meid esialgu rahutuks teinud, kuni kindlaks tegime, et need meile suhteliselt tühiseid kaotusi kaasa tõid.

Selle päeva rasketes lahingutes olime kõik rünnakud tagasi löönud ja vastasele enda omadest raskemaid kaotusi tekitanud. Sellegipärast pidime järgneval ööl tagasi tõmbuma, sest vaenulikud jõud ähvardasid meie rügemendi õhus rippuvatest tiibadest mööduda! Isegi meile, tavalistele sõduritele, oli selgeks saanud, et väegruppi ähvardaks häving, kui Nõukogude määratul ülekaalul õnnestuks meie 16. ja 18. armee nõrkadest ja auklikest kaitseliinidest Ida-Eestis ja Lätis läbi murda. Siis oleks kolmandal Balti rindel tee Läänemere rannikule ja meie mõlema armee nagu ka armeegrupi Narva hävitamiseks vaba. Veel ainult elastne, alati uutele vastupanuliinidele tuginev taganemisstrateegia võiks võita aega mingi piisavalt pidava kaitsekindlustuse rajamiseks.

Vahepeal oli pataljon vähem kui kahesaja meheni kokku sulanud! Oli hea, et meid juhatati ühele lõpuks valmis saanud, kuigi veel liialt nõrkade jõududega kaitstavale peavõitlusliini tagalas paiknenud varupositsioonile. Laskepesad olime kaevanud ühe künkaahela taganõlvale. Läbi orupõhja voolas selge veega oja. Siin võisime supelda ja pesu pesta. Niikaua kui peavõitlusliini lahingukära kostis meieni summutatult ja Vene suurtükivägi tulistas üle meist tagapool olevaid sihtmärke, jäid meie laskepesad tühjaks. Günther ja mina lamasime lepavõsa vahel oja ääres ja katsusime magama jääda, kuid kui vaid silmad sulgesin, ilmusid otsekohe traagilised pildid viimastest võitluspäevadest.

Lõuna ajal oli köögiallohvitser täitnud meie keedunõud oivaliselt lõhnava, palju värsket sealiha sisaldava hernesupiga. Kahjuks tundsin peagi, et see tubli toit minu maole ja sooltele enam jõukohane ei ole ja need tahavad end pahupidi keerata.

Otsisin endale mingit pealtvaatajatest varjatud kohakest. Künkanõlva poolel kõrgusel lasus terve hunnik suuri rändrahne. Ülikiiresti, mõlema käega juba püksinööpide järele haarates, hüppasin sinna. Sel ajal, kui olin tegevuses mind piinavast lahtisaamisega, lõhkes kivihunniku ees Nõukogude haubitsamürsk. Minu ümber lendasid õhus mürsu- ja kivikillud. Korraks tõstis see mu õhku ja siis maandusin tervena omaenese mustuses.

Kui ma veel tihnikus ümarate klaasidega traatraamides päikeseprille otsisin, möirgas *Feldwebel*: „Tähelepanu, lennuk!!" Ja juba langesid pommid meie positsioonidele. Seejärel oma pesa juurde tagasi jõudnult nägin, et selle serval oli lõhkenud pomm ja augu põhjast paistsid liivast välja kämblasuuruse pommikillu teravikud. Kuna Nõukogude haubitsad jätkasid meile koha kättenäitamist, me ei kahetsenud, et pataljon tõmmati ette peavõitlusliinile. Siin mühas võitlus pinguldatud musklites, oma võidus kindla Koljati ja halvasti relvastatud ning kidura Taaveti vahel, kelle suurtükid tulistasid järeleveo puudumise tõttu oma viimase laskemoonaga. Kohe, kui vastase surve tankide T-34 kaasamisega vastupandamatuks muutus, saime käsu taganeda.

Pärast öist rännakut, mis pataljoni omapäi jättis, seisime varahommikul ühel kõrgendikul, mille vastu naaldus elanike poolt maha jäetud külake. Selle külje alt ulatus kaugele tiheda metsaga ääristatud välu. Allpool viimaseid maju avastasime oma diviisi suurtükirügemendi etterakendatud patarei. See, et nad siin pidama olid jäänud, tulenes täiesti selgusetuks muutunud rindejoone asukohast. Paljud meie väeosad olid üle rullitud ja laiali paisatud. Nad võitlesid eraldunud võitlusgruppides pidevas ohus osutuda Nõukogude vägedest haaratuks või ümberpiiratuks. Majutusime neljakesi ühte tallu, mille hooldatud sisemus tunnistas elanike tagasihoidlikku heaolu. Tuulekiirusel olid ringiliikuv Heinz ja tema kaaslane Lütjenburgist aias välja kaevanud ämbritäie siniseid ja punaseid kartuleid. Sahvris leidus mune ja searasva. Meile ei meeldi Eesti või siin ehk Läti talunike tagant varastamine. Kuid nälg teeb haiget!

Pärast seda pidusööki olin just pehmel rohul uinunud, kui mind äratas *Feldwebel*'i käsk: „Koguneda!"

Meie kompaniiülem selgitas vähem kui viiekümnepealiseks kokku kuivanud kompaniile, et metsaalale välust

> **Minu ümber lendasid õhus mürsu- ja kivikillud. Korraks tõstis see mu õhku ja siis maandusin tervena omaenese mustuses."**

paremal olevat punaarmeelased sisse tunginud. Peaksime nad vange võttes välja kihutama. Meie rühm võttis üle teraviku osa ja liikus pingestatud tähelepanuga mööda liivast teed edasi. Juba mõne minuti möödudes lõid meile põõsastikust vastu kalašnikovide tulelöögid. Meie grupi kuulipildur 1, suur, jõuline talupidajate poeg, sai tabamustest kõhtu ja õlavarde raskelt haavata. Eraldusime üksteisest ja tormasime metsa. Pärast kangekael-

set vastupanu kolm punaarmeelast alistus. Nad keeldusid igasugustest ütlustest ja viidi vangidena külasse. Ületades kitsast lagendikku, millel üksikute kaskede vahel olid laialipillatult rändrahnud, tuli meil lühikese vahemaa tagant vastu võtta põrgulik kuulipilduja- ja püssituli. Kui mina küllalt kiiresti kivirahnu taha jõudsin viskuda, sai minu lähedal minu grupiülem raskelt haavata. Kuulirahe tegi võimatuks püssi laskeasendisse viimise. Pressisin end vastu maad lamedaks nagu laua, nii et minu keha oli kivi poolt kaetud. Välipudel ja gaasimaskitorbik, mis kivist üle ulatusid, lasti sõelteks. Kuulipildujatule katte

> **“Nii hea laskevälja juures võisid nad meid, kui end püsti ajame, nagu jäneseid külmavereliselt maha kõmmutada.”**

all haarasid teised kompanii kohale jõudnud rühmad vastast selja tagant. Enamik punaarmeelastest langes, kuid siiski istusid mõned neist kindlalt ühes meie vasemal tiival olevas kraavis, mis jooksis metsa ja külani ulatuva puudeta lagendiku vahel. Roomasime neljakesi tihedast alusmetsast varjatult kraavi juurde ja puhastasime selle käsigranaatidega. Kui me siis kamraadide järele ümber vaatasime, nägime neid jälitatuna rohekaspruunist laskurite parvest põiki läbi metsa põgenemas. Meie jaoks oli tagasitee külasse vastase poolt just ära lõigatud, siiski ei olnud venelased veel meie suhtes tähelepanelikuks muutunud. Meile jäi nüüd ainult üks võimalus: põgenemine üle kõrval oleva, neljakuni viiesaja meetri laiuse lagendiku teispoolse metsaservani – meeleheitlik ettevõtmine!

Kogu jõudu mängu pannes jooksime, püstolkuulipildujad või karabiinid käes, üksteisest hajutunud ahelikus läbi kanarbiku. Olime just jõudnud üle poole lagendiku, kui venelased meile esimesed püssikuulid järele saatsid. Vaevalt viiskümmend meetrit jäi veel päästva metsani, kui lõpuks kuulipildujavalangud meie peade kohal vilistasid. Ühes kadakapõõsas vaatasin tagasi. Jälitajad olid raskekuulipilduja madala pinnaselaine harjale üles seadnud. Nii hea laskevälja juures võisid nad meid, kui end püsti ajame, nagu jäneseid külmavereliselt maha kõmmutada. Mida teha? Kui ülejäänud vahemaa läbida roomates, kuluks väga palju aega. Nagu ma seda Oldenburgis olin õppinud, talletasin mällu iga vähimagi ebatasasuse, mis võiks varjena arvesse tulla, libistasin end mõned meetrid kõrvale, et mitte otsekohe kuulipilduri visiirile sattuda ja hüppasin haake tehes järgmise lameda pinnaselaine taha. Veidi maad enne metsaserva nägin oma naabrit minust umbes kümne meetri kaugusel langemas. Roomasin kiiresti tema juurde ja nägin kohkunult tema läbilastud kaelatuiksoonest verd paksu joana välja purskumas. Ta ei vastanud ja oli suremas! Viimast meeleheitlikku panust tehes viskusin puude vahele jäärakusse, kui minu kohal kuulid ja puupilpad puudes ja alusmetsas ragistasid.

Olin just hingamise tagasi saanud, kui kohtasin üht kamraadidest, kes olid koos minuga elu eest jooksnud. Ajal, kui me nii kiiresti kui võimalik läbi metsa ja padriku tormasime, kostis teiselt poolt metsaala meieni lahingukära. Kuulipilduja- ja käsirelvade tule ragin segunes meie imestuseks äkki suurtükitulega! Kas patarei oli veidi laskemoona säilitanud? Nägime juba küla enda ees paistmas, kui äkki plahvatused õhku käristasid. Nendest mööda joostes selgus, et suurtükivägi oli oma suurtükid õhku lasknud! Künka taga kogus major kokku pataljoni allesjäänud osad ja nüüd jalaväelasteks „degradeeritud” suurtükiväelased. Ma ei uskunud silmi, kui märkasin kaht oma rünnaksuurtükki metsast väljudes künkanõlvalt alla veeremas. See, mida olime pidanud suurtükituleks, oli olnud nende sekkumine, tänu millele meie vastu võidukaks jäänud punaarmeelased põgenema olid sunnitud! Olin rõõmus, kui tundsin neile järgnenud jalaväelaste hulgas ära ka Güntheri ja Heinzi. Kui kohalolekust kompaniiülema juures ette kandsime, teatas ta, ise sügavalt masendatuna, kompanii suurtest kaotustest. Kuna ka minu jaoülem olevat langenud, tuli minul nüüd tema kohale asuda. Küsisin eneselt, mida siin veel juhtida annab, kui ainult kuus meest on veel alles jäänud, ja pidasin rindekogemuste poolest mind kaugelt ületavatele kamraadidele käskude jagamist mõttetuks. See probleem osutus üldiselt lahendatavaks. Meie kahanenud kambas ei olnud kellelgi ajendit ennast eesistujana lavale upitada. Ja kui ka meil tuli kunagi mõni küsitav otsus vastu võtta, küsisin kõigepealt kamraadidelt alamsaksa keeles nõu, mida ka järgisin.

Enne külast lahkumist avalikustas pataljonikomandör, et oleme ühenduse rügemendiga kaotanud ja seda nüüd kõiki jõude rakendades taastada püüame. Seejuures peame igal silmapilgul olema valmis kohtama vastupanu, sest vangide ütluse kohaselt oleme vaenlase tagalas. Otsekohe saigi see kinnituse. Küla lõpus seisvast majast raksatasid tankitõrjelasud vastu esimese rünnaksuurtüki soomustatud keret! End sellest segada laskmata suunas sihtur suurtükitoru majale, mis pärast mõnd lasku kokku vajus ja punaarmeelased enda alla mattis. Esimesele rünnaksuurtükile järgnedes ruttasime kiirtempos läbi lahtise, peaaegu kaitselageda maastiku. Kolonni lõpu moodustas teine rünnaksuurtükk, millel toodi kaasa nii omad kui ka sovettide haavatud. Mida kaugemale jõudsime, seda selgemalt kostis kaugusest meieni püssi- ja püstolkuulipildujatuli. Komandör ei saanud selles segases olukorras hinnata, kus seisis sõber, kus vaenla-

ne. Ühest maantee kõrval asuva talu kivihoonest tabas meid ootamatult tugev tulelöök. Kuigi rünnaksuurtükid hooned purustasid, ei lõpetanud vastane tulistamist.

Hekkidest varjatuna läks meie rühm ette takistust kõrvaldama. Tagakülje poolt roomasime ümber varemetes peahoone ja heitsime käsigranaate esikülje keldriavadesse. Mõned ellujäänud andsid end vangi. Mulle on meelde jäänud, kuidas meie „vanad" sõdurid, kes olid Ilmeni järve ja Velikaja vahel piisavalt venekeelseid sõnu ja väljendusi meelde jätnud, vange vastu võtsid. Nad patsutasid neid lohutades seljale: „Me võtame sind kaasa, Ivan, meie juures ei juhtu sinuga midagi halba! Kas sa suitsu tahad!" ja pistsid igaühele paki sigarette pihku. Haavatutele tegid meie sanitarid kiirsidemed ja asetasid nad seniks, kuni nad ohtlikud ei olnud, hädalaatsaretiks muudetud teise rünnaksuurtüki ülatekile.

Vangide ütluse kohaselt olid tugevad Nõukogude väed meie ees maha mängitud tapluses segamini läinud. Sellest tulenevalt olime jäänud vaenlase selja taha! Komandör pakkus nüüd tempot, mis meid sundis aeg-ajalt jooksusammule üle minema. Ta pöördus esimesele maanteelt hargnevale teele, mis meid madalamal maastikul kaugemale tiheda metsa varju juhtis. Sellal kui meie kolonn metsarägastikus ootas, tegi major koos mõnede meestega pimeduses luuret, selgitamaks maastikuomadusi ja vaenlase paiknemist. Lühikese ajaga tegi tema luureüksus kindlaks, et Saksa ja Nõukogude väed seisavad siin lagendiku mõlemal küljel üksteise vastas ja meie oleme sovettide vasaku tiiva äärmise otsa taga. Nendest möödumine oli võimatu, sest see ulatus läbimatu soostunud alani. Meie pinge andis järele kohe, kui asusime läbimurdele! Ees meie kompanii ja suurtükiväelased, koondunud tihedalt ettesõitnud rünnaksuurtüki taha, lõpus haavatutega laetud teine

rünnaksuurtükk, saadetuna talle järgnevast majorist ja teisest kompaniist, pressisime kõikidest torudest tulistades läbi vaenlase selle tiiva õhukese kaitseliini. Otsekohe kutsus major valgustusraketiga välja omade teispoolsel metsaserval paiknevate vägede kattetule. Veel enne kui vaenlane üllatusest üle sai ja meid tulistama asus, oli esimene rünnaksuurtükk meie kompaniiga jõudnud juba positsioonide lähedale. Veel mõned hüpped ja olimegi varjunud. Tagasi vaadates nägin valgustusraketi valgel, et teine rünnaksuurtükk oli kitsal niiskel rajal lihkunud ja kahe rinde vahel kinni sõitnud. Mootorite huilates vajusid tema roomikud üha enam mudasse. Kohkunult pidin ka pealt nägema, kuidas sovettide mürsud haavatute ja rünnaksuurtüki meeskonna hulgas lõhkesid. Kuulsin karjatusi, nägin ümberringi lendavaid metallitükke ja inimesi, kes puruks rebituna maapinnale paisati! Lõpuks lahvatas rünnaksuurtükk hiiglasliku tõrvikuna põlema! Tulekumas pakkusid meie järgnenud kompaniid sovettide mürskudele, kuulipildujatele ja kalašnikovidele hästi nähtavat sihtmärki. Haavatuid kaasa tassides tormasid nad põleva rünnaksuurtüki kõrvalt mööda. Kaugeltki mitte kõik ei jõudnud kaitsva metsaservani.

Selliseid õuduspilte ei olnud ma, hoolimata möödunud kuude elamustest, seni veel kogenud! Kramplikult surusin maha meeleheitliku karje ja kugistasin jälkustunde sõja ja tema mõrvade suhtes sõnatult alla. Komandör oli meisterlike võimete ja kõrge isikliku panusega päästnud suurema osa meestest, kuid milliste kibedate ohvritega!

Oli olnud viimane aeg tegutsemiseks. Juba järgmisel päeval muutus vaenlase surve vastupandamatuks. Kolmanda Balti rinde suurpealetung tabas meie 30. diviisi eriti tugevalt. See oli Nõukogude tankidiviisi toel alustatud nelja laskurdiviisi tormijooks. Meie rügement, millega lõpuks jälle olime ühendatud, oli ähvardava sissepiiramisohu tõttu peatselt taganema sunnitud. Siinjuures triivisid pataljonid aeg-ajalt üksteisest eemale ja pidid märgatavaid kaotusi kandes omal jõul tagasi võitlema. Kahel

korral olid vaenujõud meie kokku sulanud pataljonid sisse piiranud ja püüdsid meid massiliste õhurünnakutega alistuma sundida. Esimesel korral murdsime välja. Teisel korral õnnestus meil maastikuomadusi kasutades öösel katlast välja imbuda.

11. augustil jätsime maha märgalad Eesti-Läti piirialal ja jõudsime pärast pealesunnitud rännakut veel samal õhtul järelväe viimaste Saksa sõduritena diviisi ning rügemendi järel Vastseliina külakesse. See kandis Tartu Saksa piiskopi, tollal Püha Rooma riigi vürsti poolt idapoolsetelt

> **“Kuid need tankikütid tundsid oma tööd. Kaks rünnanud T-34-dest jäid purustatud roomikutega vedelema.”**

avarustelt Baltikumi voogavate Vene vägede vastu kaitseks rajatud linnuse nime. Selle varemed on muljet avaldavad jäänukid kunagistest võimsatest müüridest ja tornidest, mille tsaar Ivan IV, Julmaks nimetatu, oli hävitanud.

Kui hommikuhämaruses koolimaja põrandal ärkasin, sain teada, et „minu” leitnant, nõuandja ja sõber, keda ma pärast tema üleviimist I pataljoni olin ainult ühel korral põgusalt kohanud, oli viimase öö taandumisvõitlustes langenud. Koos teiste langenutega tema kompaniist matsime ta kiirustades linnusevaremete lähedale. Aupauke kiirelt kokkulöödud kaeristide kohal summutas idast siia kostev suurtükituli.

Just enne meie tagasipöördumist koolimajja olid eelpostid teatanud vaenulike üksuste lähenemisest. Lennuka kiirusega kogunes pataljon maanteele. Seekord pidime ühe hingetõmbega läbima rügemendi järelväena kolmekümnekilomeetrilise vahemaa Võru suunas, kus ootasid järgmised tõrjepositsioonid ja diviisi ülejäänud osad. Hoolikalt kõiki külgi kaitstes olime aga vaevalt mõned kilomeetrid marssinud, kui flankeeriv kuulipildujatuli meid maanteekraavi surus. Major laskis meil rünnakuks hargneda. Kui ma edasi sööstes ühte madalasse lohku viskusin, lamas ta minu kõrval ja oli relva laadides minu kõrval. Kohe seejärel teatas mootorimüra tankide lähenemisest. Galoppides ületasime koristatud viljapõllu ja varjusime Halla tallu. Ajal, kui neli tanki T-34 üksteise järel põllul veeresid ja kurssi Hallale pidasid, tulid positsioonile vaevalt saja meetri kaugusel meist kaks 5 cm Paki, tankitõrjekahurit. Kui nende 5 cm mürsud pakse soomusplaate tabasid, põrkusid need tagasi nagu herned. Kuid need tankikütid tundsid oma tööd. Kaks rünnanud T-34-dest jäid purustatud roomikutega vedelema. Järgmine puhkes põlema. Ta pööras end ringi ja päästis end koos viimase, vigastamata jäänud tankiga metsaalale. Siiski jäi olukord ebamugavaks, sest nüüd alustas tegevust Nõukogude suurtükivägi. Kiiresti ärasõitva Paki-rühma taga spurtisime lähedal olevasse metsa, kuid siingi katsid sovetid pimedalt meie taganemistee maa-ala mürskudega. Ja siis segunes suurtükilaskude mürinasse ja kõminasse veel häiriv ulgumine. Isegi Stalini orel, raketiheitja, mis lasud suurima tihedusega välja saadab, oli niisiis juba kohal. Alles siis, kui plahvatused meist tahapoole jäid ja minu hingamine rahulikumaks muutus, leidsin aega plaastri kleepimiseks väikesele kriimustusele oma jalal.

Vahepeal olime jõudnud meid ümbritsevasse imeilusasse okaspuumetsa. See tõusev metsaala oli Haanja kõrgendiku haru. Balti kõrgustikul tõuseb siin kuni 318 meetri kõrgusele Suur Munamägi ja temaga on Eesti Balti riikide kõrgeima mäe uhke omanik.

Higiste ja roidunutena heitsime ründevarustuse ja relvad maha ja vajusime teeäärsele tolmusele rohule. Välipudelites jätkus veel vett, leivakotid olime Vastseliinas pungile täis toppinud vormileiva, täissuitsuvorsti ja lihakonservidega. Ka magusroa eest oli muretsetud ja olime gaasimaskide torbikud täitnud šokolaadi aseaine *Scho-Ka-Cola* ümarate tooside ja sigarettidega.

Kas ohvitser või sõdur, kõik olime arvamusel, et meie kui viimane järelvägi oleme kaugel ja juhtimisstaabi jaoks kättesaamatud. Seepärast oli üllatus suur, kui Võru suunast lähenenud lahtisest sõjaväeautost kaks noort diviisi staabiohvitseri välja astusid. Koos majoriga kummardusid nad otsekohe kaartide kohale. K&E

Meelelahutuslik õllerestoran
Tallinna vanalinnas

Beer Garden

Inseneri 1 / Aia 10
Avatud: P-N 11.30-23.00
R,L 11.30-02.00

Broneerimine tel 6880013
info@beergarden.ee
www.facebook.com/TallinnBeerGarden

Tallinna vanalinna äärest, restoranist Beer Garden, leiad Euroopa köögi vaheldusrikkuse à la carte menüü ja 13 erineva vaadiõlle sortimendi kujul. Restoranis saab koos sõprade ja perega mõnusalt aega veeta ning nautida õlle ja maitsva suupistevaagna kõrval ka erinevaid spordisündmusi.

Restorani köögis valmivad kodumaisest toorainest maitsvad road, seakoodist pardini, mis kõik on valminud hoole ja armastusega, pakkudes külastajale tõelist maitsenaudingut. Pearoogade seast leiab näiteks nii searibid küüslauguste praekartulitega kui ka koduse 300-grammise põdralihavorsti.

Janu kustutamiseks kallatakse vaadist nii Eesti, Belgia, Tšehhi kui ka Saksamaa õllesid, millest klientide lemmikuks on kujunenud Leffe Blond ja kodumaine Karksi Must Nunn, aga ka naiste lemmik kirsimaitseline Kriek. Rikkalikust joogikaardist leiab ka mitmeid veine, šampuseid, pudeliõllesid ja kanget alkoholi.

Nädala sees pakub restoran ajavahemikus 12.00-16.00 maitsvaid päevapraade. Päevapraed on Beer Gardenis hõrgud ja kodused, nagu näiteks kodune käsitöövorst ahjukartuli ja koores mooritud hapukapsaga või paneeritud kanakintsuliha riisi ja toorsalatiga. Peale selle on võimalik ettetellimisel broneerida lauda ka suurema seltskonnaga kohtumiseks - olgu siis tegemist väiksema või suurema sündmusega. Jõuludele mõeldes valmib peatselt restoranis ka spetsiaalselt jõululaua tarvis eraldi grupimenüü.

Beer Gardenis on tõeliselt mõnus sõprade seltsis erinevaid spordisündmusi nautida - jalgpalli- ja hokimängudest kergejõustikuni välja -, sest spordisõpradele mõeldes on restoranis suured telekaekraanid, külm õlu ja suur suupistevaagen kõigi restorani suupistetega.

Meeldejääv õhtu on garanteeritud!

Sügis 1944.
Nõukogude võim on tagasi Tallinnas

Nõukogude võimu taastamine Eestis algas koos Punaarmee sissetungiga 1944. aasta suvel. Vaatleme Tallinna Linnaarhiivi materjalide* põhjal, millised olid need esimesed tähtsamad otsused ja korraldused, mida Tallinna kommunaalosakonnal oli vaja lahendada 1944. aasta sügisel, kohe kui sõjategevus Tallinnas oli lõppenud.

KÜLLIKE KAPLINSKI

22. septembril 1944 sisenes Punaarmee Tallinna. 25. septembril asus Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu Võrust Tallinna. 28. septembril valiti EK(b)P pleenumil partei I sekretäriks N. Karotamm ja valitsuse etteotsa A. Veimer. Lisaks 1940. ja 1941. aasta hukkamistele ja küüditamisele algasid 1944. aastal uued massilised arreteerimised, mis tipnesid 1949. aasta küüditamisega.

Pärast sõjategevuse lõppemist Tallinnas, oli vaja asuda lahendama ka argisemaid olmemuresid ning linnamajanduse esmatähtsaid probleeme, mis tulenesid vajadusest varustada linnaelanikke sõjas purustatud või hävinud elamispinna, joogivee ja toiduainetega, kindlustada toimiv kanalisatsioon, transport, energeetika, ka matusetalitus

Tallinna linna veega varustamine

31. oktoobril kogunes Tallinna Linna Kommunaalmajanduse Valitsus

VASAKUL:
Ülemiste kanal 1930ndatel
Foto Wikipedia

PAREMAL:
Voorimehed hotelli Kuld Lõvi ees, Harju tänav 40, (19./ 20. saj). Hotell hävis Tallinna pommitamisel 9. märtsil 1944.
(TLA, F. 1457, N. 1, S. 5490.)

VASAKUL/ÜLAL:
Varemeis Tallinna kesklinn 1944.
(TLA, F. 1457, N. 1, S. 6839.)
(TLA, F. 1457, N. 1, S. 6846.)

esimesele sõjajärgsele nõupidamisele Tallinna Kommunaalmajanduse Osakonna (KMO) ruumidesse Mündi tänavas.

Esimesena võeti arutusele elutähtis teema – ette tulnud puudused ja nende kõrvaldamise võimalused Tallinna linna veega varustamisel. Osa võtsid KMO tollane peainsener H. Korrovits, Tallinna Gaasi- ja Vesivarustuse Trusti juhataja G. Trofimov, sama trusti peainsener E. Leetmaa, Tallinna Veevärgi juhataja K. Aam, Tallinna Riiklik Sanitaarinspektor sm Leht ja Tallinna Kutselise Tuletõrje esindaja J. Metsis.

Sm Leht andis ülevaate purustuste ulatusest Ülemiste järve filterveevärgis ja järve ümbruses. Ta kandis ette, et Ülemiste järve ümber oleva kaitsevööndi on sõjaväelased rikkunud ning vöönd vajab kiires korras puhastamist ja korrastamist. Kaitsevööndi kindlustamiseks tuleb pöörduda TL TSN TK poole, kes peaks määrama kindlaks isikud, kellel on õigus järvest kala püüda ning kasutada järve veesõiduks. Ülemiste järve kaldad on puhastamata. Seal leidub mädanevat rohtu, mis kahjustab järve vett. Kaldad tuleks puhastada hiljemalt tuleval kevadel.

Uurida tuleks järve põhja ja vajaduse korral süvendada pumbamaja juures 3–5 meetri sügavuseni. Mõnes kohas on sügavus vaid 20–30 cm.

Vett võetakse kanalist, kuhu koguneb prahti. Tuleks pikendada veevõtutoru, kasutades muu materjali puudumisel puitu. Toru ots asetatakse veepinna alla nii, et pinnapealne praht ega põhjamuda torusse ei pääseks. 10–12-meetrine toru sobiks ka kanali jäätumisel jää alt vee saamiseks.

Praegu jookseb vesi filtrisse ainult ühe toru kaudu. Toru rikke korral varitseks linna veepuuduse oht, mistõttu oleks otstarbekohane ehitada teinegi toru, et vältida veeandmise katkemist.

Joogivee küllaldaseks puhastamiseks on kloori tagavara väike. Kloorlubi, mida võiks saada, kõlbab vaid äärmisel juhul, kuna kogu veevärk pole vastavalt ehitatud.

Kloori saamiseks tuleks samme astuda täitevkomitee kaudu vastavates asutustes Moskvas, samuti Eesti tekstiilitööstuses, kus varem kasutati kloori. Vett tuleks hakata korralikult puhastama hiljemalt 1945. aasta kevadel.

Linna torustik tuleb kontrollida. Hetkel töötab veevärk täie koormusega ja laseb ööpäeva jooksul läbi *ca* 24 000 m^3 vett, millest suurem osa kasutatakse ära päeval, jättes ööseks *ca* 4500–5000 m^3 vett.

Arvesse võttes ennesõjaaegset veetarvitust, on veekulu liiga suur, mistõttu näib, et linna veevõrgus on rikkeid. Eriti tuleks silmas pidada purustatud majade veetorustikke. Liigse veekulu tõttu võib linnas suure tulekahju korral tekkida veepuudus. Filter ei suuda puhast vett küllaldasel määral läbi töötada, filtreerimata vett ei või aga tulekahju korral linna magistraalidesse lasta, sest see nõuaks hiljem aeganõudvat puhastust.

Sellise olukorra vältimiseks tuleks linnas tulekahjude puhuks asutada veebasseinid ja kindlaks määrata puurkaevude asukohad.

Järve ümbruse puhastamiseks vajalike inimeste, kes teeksid töö ära hoogtöö korras, saamiseks otsustati pöörduda täitevkomitee poole. Et töö on kiireloomuline, otsustati nõuda elamuvalitsuste korraldusel ja täitevkomitee loal majavalitsejatelt andmeid majaelanike kohta ja rakendada vabad inimesed tööle väljaspool pühapäevaseid taastamistalguid.

Tarvilikuks peeti ka Ülemiste järve kaitsevööndi kindlustamist kõige kiiremas korras. Puuduvat ehitusmaterjali otsustati nõutada riiklikult plaanikomisjonilt ning osaliselt ära kasutada linna kaitseks ehitatud traattõkkeid.

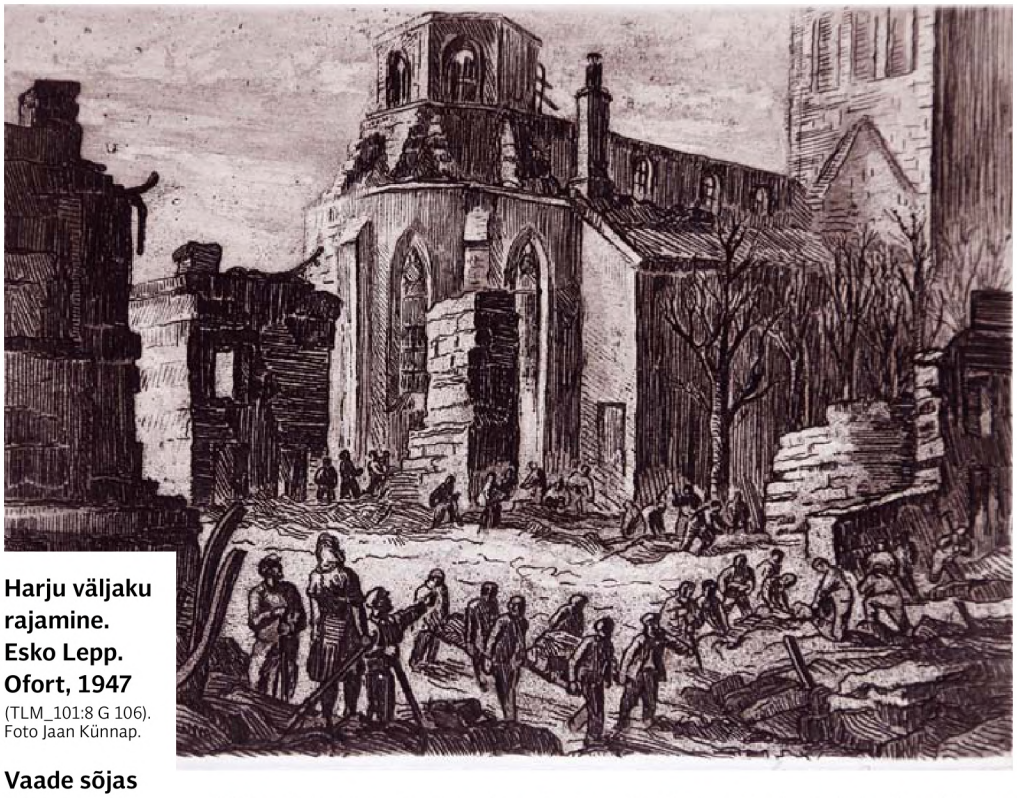

Harju väljaku rajamine. Esko Lepp. Ofort, 1947
(TLM_101:8 G 106). Foto Jaan Künnap.

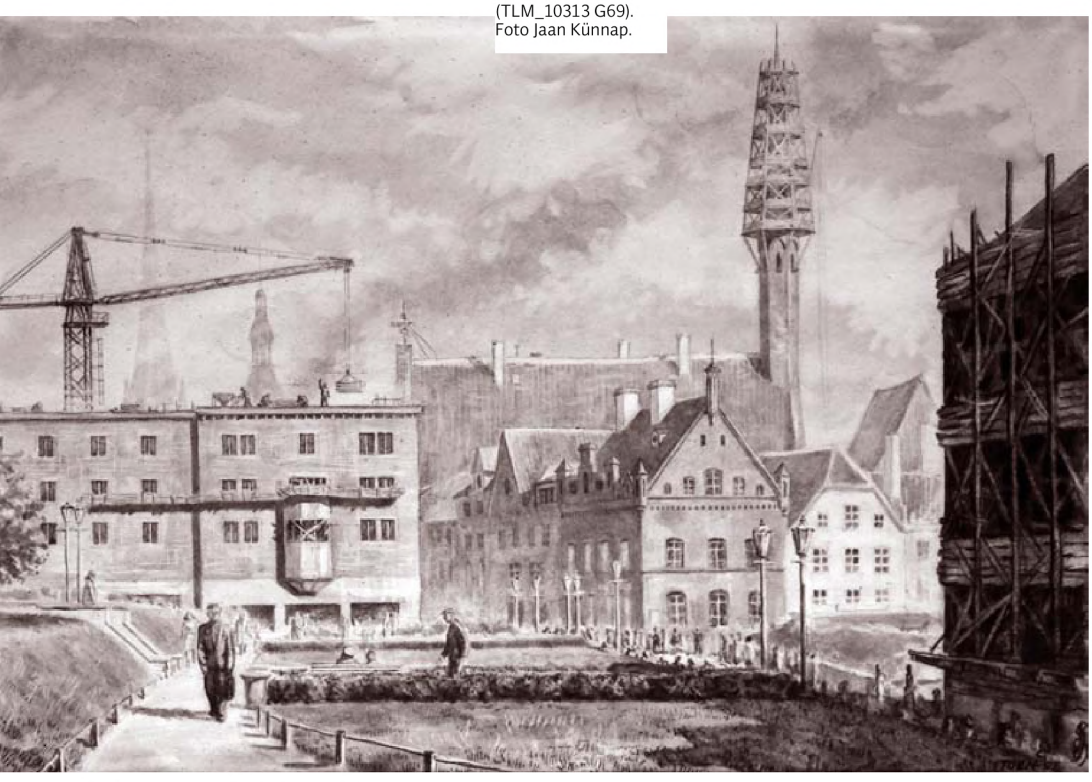

Vaade sõjas purustatud Harju tänavale. I. Torn. Joonistus, 1950
(TLM_10313 G69). Foto Jaan Künnap.

Veetoru ehitamist ei peetud nõupidamisel siiski hädavajalikuks, sest vee sogasust põhjustas alumiiniumsulfaadi puudumine. Selle saamisel tekiks eelsettimine ja kaoks vee sogasus. Pealgi ummistaks jäälobjaka tekkimisel kanalis jää voolu mõjul toru.

Veeandmise katkestused võivad tekkida ka elektrivoolu katkemisel, mistõttu oleks otstarbekas ehitada mitte ainult tagavaratorustik, vaid ka uus pumbamaja koos lisaenergiaallika ja reservkaablitega. Selleks puudub aga reaalne ehitamisvõimalus. Ehitus esitatakse 1945. aasta plaani.

Elamispindade nappust aitasid leevendada barakid

Kiiret lahendamist vajas ka elamispinna küsimus. Sõjategevuses oli hävinud suur osa elamispinnast. 1941. aastal arvel olnud elamispinnast (1 820 000 m^2) oli 1944. aastal kasutamiskõlbulik vaid 40%. Hävitatud oli 1264, osaliselt – 470 maja. Kahju hinnati 199 miljonile rublale.

Novembris 1944 tegi täitevkomitee esimees majavalitsejatele, -valdajatele ja rajoonide inspektoritele korralduse anda viie päeva jooksul teavet vabade elamispindade kohta. „Kõik, kes esitavad valeandmeid või varjavad vaba elamispinda, võetakse vastutusele sõjaaegsete seaduste järgi." Aluseks tuli võtta Eesti NSV Kommunaalmajanduse Rahvakomissari juhend 26/27. novembrist 1944. Korralduse täitmise kontroll pandi KMO juhatajale J. Riismantelile. Selle järgi loeti normaalseks elamispinnaks 9 m^2 ja sanitaarseks miinimumiks 6 m^2 põrandapinda ühe isiku kohta. Elamispinna hulka ei loetud koridore, kööke, sahvreid, kaminaid, ahje, esikuid, vannitube jm kõrvalruumide põrandapinda. Läbikäidava toa põrandapinnaks loeti ¾ osa toa üldpinnast, juhul kui sellest käivad läbi perekonnavälised isikud. Kohalik nõukogu pidi otsustama, kas selline elamispinna suurus on piisav.

Eluruume vajavate kodanike arvele võtmise ja eluruumide andmise põhimäärus kinnitati Eesti NSV Ministrite Nõukogu ja Ametiühingute Nõukogu ühismäärusega järgmise aasta märtsis ja see oli jõus nõukogude korra lõpuni.

Range kontroll kehtestati nii vabanenud elamispinna arvele võtmise kui ka orderite väljastamise kohta. Korteriosakondade lahtioleku ajal pidi kohal olema kaks ametnikku, kellest üks võttis vastu kõik isiku kohta esitatud dokumendid, teine kontrollis ja registreeris need ning andis samal päeval üle rajooni korterite inspektorile.

Sõjaväelastelt, olenemata väeliigist või auastmest, üksikavalduste vastuvõtmine oli keelatud. Nende korteritaotlused lahendati garnisoni esindava organisatsiooni (KEZ) kaudu.

Varemete ja sõjajälgede kaotamine ei kulgenud soovitud ega oodatud tempos, nagu näha ka Ilmar Torni 1950. aastast pärit pliiatsijoonistuselt. Ei jätkunud töökäsi ega tehnikat. Kirkad, kangid, rehad, labidad olid linnajagudes rangelt arvel. Appi tuli võtta hobutransport. Verstapostideks, nagu siis öeldi, võeti riiklikud tähtpäevad ja massiüritused, nagu üldlaulupeod, mis ühendati Eesti NSV juubeliaastapäevadega. Nii see lõpuks tehtud saigi. Ei oska aga öelda, mis aastal või kus kaotati viimane sõja jälg.

> **Varemete ja sõjajälgede kaotamine ei kulgenud soovitud ega oodatud tempos, nagu näha ka Ilmar Torni 1950. aastast pärit pliiatsijoonistuselt.**

Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu korraldusega detsembrist 1944 kohustati KMO-d andma siseasjade rahvakomissariaadi korraldusse Saksa sõjavangide poolt nende eneste ja valvurite majutamiseks üle linna – Koplisse, Pelguranda, Paljassaarde, Kalaranda, Piritale jm ehitatud barakke, (väheväärtuslikke, elamiseks peaaegu kõlbmatuid maju). Ainuüksi Pelgulinna kerkis neid üle 40. Linnale jäeti neli barakki Pirita teel ja kolm barakki Kalasadamas.

Sõjavange rakendati kõige raskematel töödel – ehitustel, kaevandustes jm. Aastatel 1946–1950 vangilaagrid likvideeriti. Siis oli Eestisse jäänud veel *ca* 4600 sõjavangi. Pärast seda rakendati barakke peaaegu erandita vöörtööliste majutamiseks.

Elamispinna nappuse tõttu lasid ka suured tööstusettevõtted oma tööliste majutamiseks barakke ehitada.

Mis edasi? Hävinud ehitisi endisel kujul taastama ei hakatud. Uus aeg nõudis tuhast tõusva Tallinna uusi visioone. Neid hakkasid looma arhitektid ja kunstnikud. 1945. aastal said Peeter Tarvas ja Voldemar Tippel valmis eskiisi Tallinna generaalplaanist. Esko Lepa ofort 1947. aastast kujutab Harju väljaku rajamist, Richard Sagritsa õlimaal – vana ja uue kaugenemist teineteisest Võidu (Vabaduse) väljakul. K&E

Tallinna generaalplaani eskiis (keskväljak) 1945. aastast. Autorid arhitektid Voldemar Tippel ja Peeter Tarvas. 1945.
(TLM_12041 G 1468). Foto Jaan Künnap.

KULTUURILOOLINE ARHIIV

Kuningriigi esimene rüütel

Kes oli see Rootsi üks tuntuimaid kuningaid, keda rootslased omal ajal „suureks kuningaks" nimetasid? Ta oli oma rahva kaitsja Põhjasõjas, sõdis Põhjaliidu ühisrinde vastu ja kaitses oma riiki alates 1700. aastast kuni surmani 1718. aastal. Põhjasõda kestis veel kolm aastat pärast Karl XII surma ja lõppes 1721. aastal.

JÜRI KOTŠINEV

Rootsi kuningas Karl XII

Pärast õnnetut Poltaava lahingut 1709. aasta suvel taandus lahingu kaotanud Rootsi kuningas Karl XII koos oma kaardiväe riismetega Türgi sultani Ahmed III valdustesse Benderi kindluse alla. Sinna ehitasid tema karolinerid (Karl XII ustavad sõdurid, rootsi keeles *Karolinerna*) talle Karlopolise – ristkülikukujulise hoone, kus kuningas elas ja valitses oma kaugel asuvat kuningriiki kuni 1715. aastani.

Rootsi tagasi tulles tõid kuningas Karl ja tema sõdurid Türgist kaasa kaks asja. Need puudutasid köögindust ja said rootslaste hulgas peagi nii populaarseks, et tänapäeva Rootsit ei kujuta nendeta ettegi. Esimene neist oli kohv ja kohvijoomise komme ning teine kapsarullid. Benderis söödi loomaliha, mis oli hakitud ja mähitud viinamarjalehtedesse – see toit kandis seal nime dolma. Rootsis ei kasva viinamarju ning erinevalt moslemitest, kes sealiha ei söö, hakati Rootsis dolma valmistamisel kasutama kapsalehti ning sea- ja loomaliha läbisegi. Kapsarullid juurdusid rootslaste kööki sellisel moel, et Karl XII mälestamise päeval, 11. detsembril, tähistatakse Rootsis „kapsarullipäeva".

Karl päris isalt võimsa kuningriigi

Kui alles noor kuningas (Karl XII sündis 1682. aastal) sai teada, et venelaste ja taanlastega liidulepingu sõlminud Saksimaa kuurvürst ja Poola kuningas August II Tugev ilmusid oma vägedega Riia alla, teisenes ta täiel määral. Ta unustas igasugused vembud, mida oli noorukina rohkesti korda saatnud ning asus täie tõsidusega kaitsma oma isalt, Karl XI-lt päritud riiki. Sõda oli tema kutsumus ning kuulide vilina ja kahuritule all tundis ta ennast nagu kala vees...

Karl oli 15 aastat vana, kui suri tema isa Karl XI. Tema ema – Taani printsess Ulrika suri juba kümme aastat enne seda. Karl XI soovis testamendis, et poeg asuks valitsema siis, kui saab 18-aastaseks. Seni pidi Rootsi riiki valitsema regendina Karli vanaema Hedvig Eleonora, Holsteinist pärit Karl X abikaasa ja Karl XI ema. Karl XII oli aga isepäine ega kuulanud kedagi ning kuulutas ennast täisealiseks kohe, kolme aastat ootamata. Välismaa saadikud on kirjutanud, kuidas noor kuningas istus Riiginõukogu koosolekutel, hoides jalgu laua peal ega teinud väljagi koosolekul rääkivatest riigiametnikest. Kui Karlile tuli külla tema sugulane, Holstein-Gottorpi hertsog Friedrich IV, et abielluda Karli õega, hakkasid nad koos korraldama ennenägematuid ettevõtmisi, lõhkudes majade aknaid ning tappes veiseid ja lambaid, matkides jahipidamist...

Karl XII sai hea hariduse. Ta rääkis ladina, saksa ja prantsuse keelt. Tema lemmikraamatuteks olid Qvintus Cruciuse ja Makedoonia Aleksandri elulood.

Karl päris isalt võimsa kuningriigi. Rootsi võimu all olid rikkad sadamalinnad nagu Wismar, Stralsund, Stettin, Riia, Reval (Tallinn) ning jõgede Oder, Weser, Neeva ja Dvina suudmed. Balti meri oli siis Rootsi sisejärv. Rootsi asus kaubateede keskel ja sai suurt tulu kaupmeestelt võetavatest tollimaksudest. Rootsi riiki ei paistnud ähvardavat miski.

1699. aastal sõlmis Saksimaa kuurvürst August II Peeter I-ga liidulepingu. Liiduga ühines Taani kuningas, rootslaste põlisvaenlane. Sündis Põhjaliit. August II alustas esimesena sõjategevust ja liikus oma vägedega Riia alla. Venelased ründasid Eestimaad ning Taani kuningas Frederick IV sundis Holstein-Gottorpi hertsogit loovutama Taanile Schleswigi.

Täiesti ootamatult oma vastastele ilmutas noor Rootsi kuningas sõjalist annet ja ülimat energiat. Temas tekkis meeletu sõjakirg. Kuningas pani laevadele dessandiüksused ja maabus Taani kallastel. Karl hüppas esimesena paadist jääkülma vette ja astus esimesena Taani kaldale. Taanlaste rannakaitseehitised vallutati kerge vaevaga ning taanlaste pealinn sattus suurde ohtu. Frederick IV-l ei olnud suurt armeed ning väikese distsiplineerimatu sõjaväega, keda toetasid saksilastest liitlased, ei suutnud ta rootslaste vastu midagi tõsist ette võtta. Taani kuningas loobus lepingust August Tugeva ja Peeter I-ga ning väljus sõjalisest liidust. Holstein-Gottorpi hertsog sai Schleswigi kaotamise eest Taanilt kompensatsiooni.

Rootsi tagasi tulles tõid kuningas Karl ja tema sõdurid Türgist kaasa kaks asja - kohvi ja kapsarullid.

Karl XII oli sündinud sõduriks

Karli elu oli sellest hetkest pühendatud vaid sõjategevusele. Karl XII oli sündinud sõduriks. Sõda oli tema kutsumus ja kirg. Ta võis nõrkemiseni

Karl XII ja kasakahetman Mazepaga Dnepri jõe kaldal pärast kaotatud Poltaava lahingut.
Gustaf Cederströmi maal

püsida sadulas, magada vajadusel paljal maal, taluda nälga. Karl ei sidunud oma haavu ja jõi tavalist vett ning sõi tavalist sõduritoitu. Ta kandis nii suvel kui ka talvel tavalist sõdurimundrit ja suuri ratsasaapaid. Tema sõdurimantel oli lihtsast riidest ja vasknööpidega.

Olles võitnud välksõjas Taani kuningat, pööras Karl XII oma sõjaväe venelaste vastu. 1700. aasta sügisel maabus ta oma armeega Pärnus ja liikus Narva alla, mida piiras Peeter I. Novembris (uue kalendri järgi 30. novembril) võitis Karl 8000 Rootsi sõduri eesotsas koos kindral Karl Gustav Rehnskiöldiga Vene armee ja sai sõjasaagiks 150 kahurit. Venelaste vägede juhataja Charles Eugene de Croy ning teise kõrgemad sõjaväelased andsid ennast vangi.

Pärast venelaste purustamist pöördus Karl oma vägedega Riia alla ja ajas 1701. aasta suvel saksilased Liivimaalt välja. Edasi suundus Karl Leetu ja ähvardas sealt Poolat. Karl nõudis Poola seimilt, et see tagandaks kuningas Augusti troonilt. Kui poolakad selle nõudmise täitmisest keeldusid, tungis Karl 1702. aasta maikuus Poolasse ja jõudis Varssavi alla. Poolakad alistusid ilma lahinguta ja Karl oli vallutanud nende pealinna. Karl vallutas ka Krakowi ja August taandus Preisimaale.

Peeter I oli üllatavalt kiiresti toibunud katastroofist, mis tabas tema vägesid Narva all 1700. aasta novembris. Ta vallutas rootslastelt Neeva jõe suudme. Sinna asutas 1703. aastal venelaste tsaar oma uue pealinna – Peterburi. 1704. aastal olid poolakad sunnitud Karlile kõik lahingud kaotanud kuningas Augusti troonilt eemaldama. Seim kuulutas uueks kuningaks Stanislaw Leszczynski. See ei kinnistanud aga rootslaste võimu Poola üle. Karl

> **Karli elu oli pühendatud vaid sõjategevusele.**

sooritas raske retke lõunasse – Galiitsiasse ja vallutas Lvivi linna, kuid ootamatult oli kukutatud kuningas August rünnanud Varssavit ning vangistas rootslaste garnisoni. Karl ruttas tagasi Poolasse, kuid August ja tema saksilaste armee oli juba taandunud ning ületanud Oderi jõe. Rootslased vallutasid Varssavi uuesti. Peeter I üritas oma liitlast Augustit aidata ja tungis Valgevenesse, kuid Karl reageeris sellele välkkiirelt ja sisenes 1705. aasta sügisel Leedusse ning liikus sealt Volõõniasse. Ta sundis venelased taanduma.

1706. aasta veebruaris purustas Karl XII saksilaste väed Fraustadti all ning jõudis sügiseks Leipzigi alla. August hakkas pidama Karliga läbirääkimisi ja allkirjastas 24. septembril 1706 Altranstädti rahu, millega tunnistas kuningas Stanislaw Leszczynski võimu Poola troonil ja loobus liidust Peeter I-ga.

1707. aasta sügisel liikus Karl läbi Sileesia Poolasse. Ta tahtis koondada kogu jõu venelaste vastu ning liikus Poolast Valgevenemaale ja vallutas Grodno linna. Seejärel ületas ta oma vägedega Berezina jõe, võitis 1708. aasta suvel venelasi Golovšina lahingus ja liikus Smolenski alla. Augustis saavutas ta veel ühe võidu Dobro all. Vene armee taandus. Karl asus laagrisse Minski all, kus sõlmis lepingu kasakahetman Mazepaga. Viimane lubas aidata rootslastel vallutada Severski ja Ukraina. Vastutasuks palus ta Karl XII-lt iseseisva hertsogiriigi valitsejaks saamist. Hertsogiriik pidi asuma Vitebski ja Polotski maadel. See leping muutis Karli esialgseid plaane ja selle asemel, et liikuda kiiresti Venemaa sisemaale, keeras ta lõunasse. Karl ei oodanud ära kindral Adam Lewenhaupti saabumist Riiast uute vägede ja moonavooriga. Saabuma pidi talveriietus, toiduvarud ja sõjamoon. Peeter I kasutas Karli kiirustamist ära ja sai Lewenhaupti korpuse koos vooriga 1708. aasta sügisel kätte. Ta ründas rootslasi Lesnaja all ja purustas nad ülekaalukate jõududega. Lewenhaupt tõi küll oma väed piiramisrõngast Lesnaja all välja, kuid kaotas enamiku voorist. See oli rootslastele tohutu löök. Neil ei olnud sooje riideid, toitu ega laskemoona. Enamik hobuseid Rootsi vägedes suri ja Karl pidi maha jätma peaaegu kõik kahurid. Talle jäi vaid neli kahurit. Ka liit Mazepaga ei olnud edukas, kuna enamik kasakaid säilitas truuduse venelaste tsaarile.

Mazepa tõi Karlile abiks vaid 2000 kasakat.

Et saada täiendust nii laskemoonas kui ka toidus, üritas Karl vallutada suurt Poltaava kindluslinna, mida asus piirama 1709. aasta kevadel. Peeter I oli sel ajal koondanud Ukrainasse kõik üksused, mis tal olid. 1709. aasta juunis toimunud kuulsa Poltaava lahingu Karl kaotas. Mõni päev enne lahingut oli ta õnnetult kanda haavata saanud ega saanud lahingut ise juhtida. Rehnskiöld ei jaganud lahinguplaani teiste kindralitega ja juhtis lahingut nii, et lõppkokkuvõttes kaotasid rootslased venelaste ülekaalukatele üksustele ja tohutule kahurväele. Karl pääses küll üle Dnepri jõe ja varjus Türgi sultani kaitse alla, kuid kogu tema vägi – allesjäänud 18 000 meest ja kõik kindralid sattusid venelaste kätte vangi. Põhjasõja saatus oli otsustatud. Peeter I taastas samal aastal liidu August II ja Frederick IV-ga. August hõivas venelaste abiga Varssavi ja kuulutas ennast uuesti Poola kuningaks.

Kuldne Rootsi aeg lõppes

1710. aasta jaanuaris tungisid venelased Baltimaadesse ja vallutasid Keksholmi, Elbingi, Riia, Revali ning 1711. aastal saatis Peeter I oma väed Pommerimaale. Seal ühinesid venelased August II vägedega ja asusid piirama Stettini ja Stralsundi linna. Venelaste käes oli siis Karjala, Liivimaa ja Eestimaa.

Karl lahkus 1714. aasta sügisel Türgi valdustest ning liikus kahe nädala jooksul läbi Ungari ja Saksamaa võõrastes riietes ja habeme ette kasvatanuna, kuni jõudis Stralsundi alla. Kogu Rootsile kuulunud Pommerimaa oli selleks ajaks vaenlastele kaotatud. Peagi liitus rootslaste vastase koalitsiooniga Preisi kuningriik ja Hannoveri kuurvürstiriik. Karl loobus Stralsundi kaitsmisest ja naasis lõpuks Rootsi, kus ta polnud viibinud viimased 15 aastat. Preislased vallutasid peagi Stralsundi ja nende käes oli kogu Pommerimaa. Taani valmistus koos venelastega tungima Rootsi piiridesse ja ring Karl XII ümber tõmbus koomale. Karl andis ennetuslöögi ja tungis taanlaste võimu all olevale Norra territooriumile. Ta asus piirama Fredrikshaldi kindlust, mis oli kogu Lõuna-Norra võtmekindlus. Selle piiramise ajal kustutas juhuslik kuul tema eluküünla 1718. aasta 11. detsembril. Langenud oli rootslaste viimane suur sõjakuningas, kes kaitses oma riiki ja rahvast arvukate vaenlaste vastu. Eestimaal ja Liivimaal lõppes „kuldne Rootsi aeg ". Rootsi muutus Skandinaavia juhtivast riigist Euroopa tagahooviks. Mälestus Rootsi viimasest võimsast valitsejast elab aga siiani. See oli mees, kes vääris nime – kuningriigi esimene rüütel. K&E

Ahti Seppet

FOTOD: ERAKOGU

Kunst avaneb tundlikule vaatajale

Skulptor ning maali- ja ehtekunstnik Ahti Seppet leiab, et kunst on omamoodi narkomaania, milles iga vaataja näeb erinevaid asju. Noori õpetada Seppetile meeldib, kuid tal on kahju, et noored ei taju enam vana ja uue vahelist seost.

RUTA RANNU

Alustasid Tartu Kunstikoolis puidu kunstilise kujundamisega?
Tol ajal ju skulptuuri eriala ei õpetatud ja ega skulptuur ilmselt mu esimene eelistus polekski olnud. See tuli hiljem. Peale sõjaväge astusin väikse vahepõikena küll õigusteaduskonda, lootusega maailma parandada, kuid

AHTI SEPPET

- Sündinud 1953. aastal.
- Lõpetanud Tartu Kunstikoolis 1973. aastal puidu kunstilise kujundamise eriala.
- Õppinud 1978–1979 TÜ õigusteaduskonnas, osalenud 1978–1979 Tartu Ülikooli kunstikabineti töös.
- Töötanud õpetajana ja õppeala juhatajana Tartu Lastekunstikoolis.
- Eesti Kunstnike Liidu liige, grupp "Para" liige.
- Skulptuuris lemmikmaterjaliks pronks, alumiinium, puu, keraamika. Viimasel ajal ka paber. Teinud ka väikevorm-ehteid.
- Loonud lavakujunduse "Vanemuise" etendusele "Hingede öö".
- Töötanud Tartu Kunstimuuseumis näituste sektori juhatajana, skulptuurikogu hoidjana 1984–2014.

juuraõpingud jäid peagi katki. Kunst köitis rohkem.

Klišeelikult väljendudes aitab kunst ju ka maailma parandada, võib-olla püüadki hoopis kunsti kaudu seda teha?

Muidugi võiks üritada maailma parandada, aga kas see on üldse võimalik? Väga kahtlen. Kui kunstnikul on südamelähedasi probleeme, mida jagada ja see publikule korda läheb, siis ehk küll.

Ehk on kunst siis rohkem kunstnike endi, kunstiteadlaste ja -kriitikute jaoks?

Äkki ongi. Minu jaoks on see nagu narkomaania, mis väljendub mingis sisemises rahutuses ja paneb tööle. Aga kui tulla tagasi kunstnikuks kujunemise juurde, siis määrav roll oli kindlasti Kasemaal (kunstnik ja pedagoog Andrus Kasemaa – RR), kellega ülikooli ajal tutvusin. Loengute vaheajal leidsin end ikka TÜ kunstikabinetis maalimas. Kunst oli põnevam kui õigusteadus. Teine oluline aspekt oli Tartu Kunstimuuseumisse tööle minek 1984. aastal. Siis avanes ka võimalus esimesteks välisreisideks. Need olid töised sõidud. 1990. aastate algul sain käia juba Saksamaal ja töötada seal koos rahvusvahelise kunstnikkonnaga. See kõik innustas ja arendas tohutult.

Oled pedagoog, juhtinud Anton Starkopfi ateljeemuuseumi, kunstimuuseumis näituste sektorit ja skulptuuriosakonda, viimasel ajal tegeled enam ehtekunstiga. Vikipeedias oled märgitud kujuriks. Minu meelest kirjeldab see sind liiga vaeselt ja ühekülgselt. Oled ise sellega päri?

Nii ja naa. Pean ennast eelkõige kultuuritöötajaks. Selle tingib 34 aastat tööd muuseumis. Kui täpne olla, siis oli kõigepealt maal. Kunstikoolis olen õppinud ka skulptuuri, aga alles 1983. alustasin esimeste tõsisemate katsetustega. Luik (skulptor Jaan Luik – RR) kutsus mind portree tarbeks poseerima, tekkis huvi, et võiks ju ka proovida. Tundus huvitavam kui maalimine. Samas on skulptuur palju raha- ja aeganõudvam, maal tuleb kiiremini. Skulptuuri tegemine eeldab tohutut rutiinitaluvust. Suurte

“Skulptuuri teen siis, kui on väga hea idee või näituse tähtaeg pressib peale. Kunstiga tegelemine on töö. Iga päev.

— AHTI SEPPET —

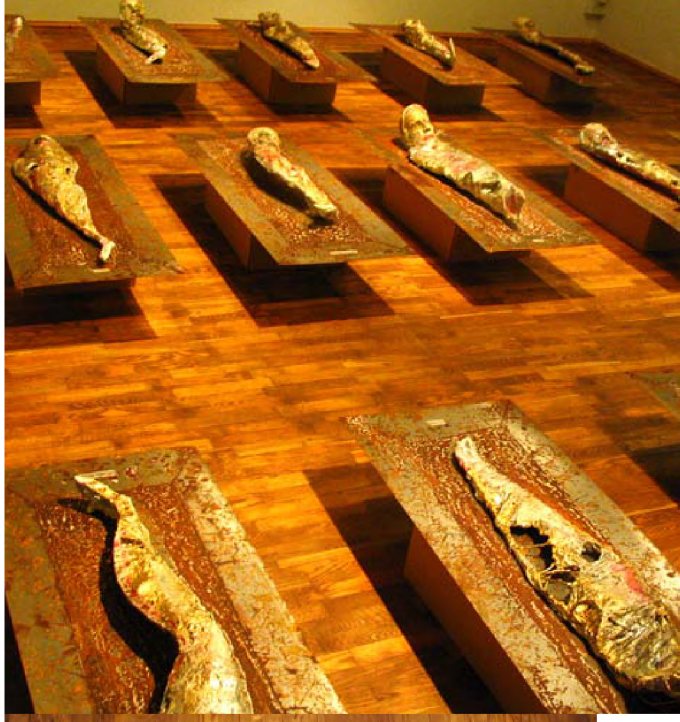

taieste loomine võtab palju aega ja energiat. Ka füüsilist. Lihtsalt pulli pärast skulptuuri teha ei ole enam jõudu. Teen siis, kui on väga hea idee või näituse tähtaeg pressib peale. Kunstiga tegelemine on töö. Iga päev.

Kas kiirus on siis oluline?

Mõnes mõttes kindlasti. Olen lihtsalt liialt kärsitu loomuga. Ka maalimisel tuleb vahel tõrge, saab kõrini ja ühel hetkel ei tule pilt enam välja. Selline tunne, nagu oleks Jumal maha jätnud. Aeg läheb mööda ja tekib uuesti tahtmine teha. Eheteni jõudmise põhjus on ka täiesti proosaline – loobusin oma ateljeest ning seetõttu pidingi hakkama pisivormidega tegelema. Teisalt, mulle naised meeldivad. Skulptuuriga tegelen küll, aga enamasti suviti maal. Talvel teen maali või ehet. Minu ehted on enamasti näituseeksponaadid, osa neist ei ole igapäevaselt kantavad. Meil on väga häid ehtekunstnikke, kuid samal ajal kantakse originaalehteid vähe. Moes on kanda kalleid masstiraaži töid ja sellest on kahju. Ise ma ennast ehtekunstnikuks ei pea, suhtun ehtesse pigem kui skulptuuraalsesse väikevormi.

Sinu loomingut läbib varjamatult erootiline joon. On see n-ö sinu teema?

Tõepoolest. Seda näeb ehk igaüks. Mõni ei märka ka. Eks me kõik näeme kunstis erinevaid asju. Paljud ei mõtlegi kaugemale ilusast pildist. Aga on veel palju kihte ja vihjeid, mis avanevad teadlikumale vaatajale.

Tartu Kõrgemas Kunstikoolis oled andnud tunde. Naudid sa pedagoogi rolli?

Olen olnud väikese koormusega. Noortega töötada mulle meeldib,

see hoiab mõtte erksa. Oleksin enam rahul, kui üliõpilased tajuksid vana ja uue omavahelist seost. Aga on asju, mida ma ei suuda noorte puhul hoomata. Põlvkondade vahe …

Kriitikud sind armastavad?

Siiamaani on nad minu loomingusse päris leebelt suhtunud. Hindan konstruktiivset kriitikat ja arukat analüüsi. Kahjuks ei tunta skulptuuri tehnilist poolt. Sageli laskutakse ennast imetlevasse feministlikku sõnamulinasse. Muusika- ja kirjandusarvustused tunduvad huvitavamad.

> **Surakas peab käima, kui seda ei teki, võiks kohe ära lõpetada.**
>
> — AHTI SEPPET —

Vaba aeg?

Loen palju. Lisaks meeldib mulle kontsertidel käia, enim köidavad jazz ja klassikaline muusika. Järvid, Mustonen, Faust, Voorand – tõeline nauding. Perfektne, elegantne, pingestatud esitus. See paneb ennast ka mõtlema, kas mu looming on piisavalt hea, et seda eksponeerida. Lähen kontserdilt koju, kisun mõne töö juppideks ja hakkan jälle otsast peale.

Aga teater, milline teatrilaad vastab kõige enam sinu maitsele?

Puhas sõnateater mind ikka väga ei köida, ei ole viimasel ajal vist sattunud häid etendusi vaatama. Mulle meeldib väga tants, kuigi tõsi, klassikalisele balletile eelistan pigem kaasaegset koreograafiat.

Mis innustab?

See, kui teen nii hea töö valmis, et judinad jooksevad üle selja. Surakas peab käima, kui seda ei teki, võiks kohe ära lõpetada. Alati on võimalik ka lusikaid voolida, aga see pole see. K&E

Delta Café & Bistro

Sõna bistroo on pärit Pariisist ning viitab väikesele ja tagasihoidlikule restoranile, mis serveerib mõistliku hinnaga lihtsaid ja maitsvaid toite. Meie soov on pakkuda oma külastajatele tõelist bistroo elamust.

Meie päevamenüü koosneb kodustest ning maitsvatest roogadest. Menüüde koostamisel arvestame oma maitsekogemustega laiast maailmast, tervislikkusest ja tasakaalustatud toitumisest, Raini lembusest Prantsuse köögi vastu ja Allani Itaalia köögi armastusest.

Delta Cafe & Bistro
Avatud 9:00 – 16:30
Tel 661 7907
Pärnu mnt 141
Tallinn, Estonia

www.deltacafe.ee

alter ego

restaurant • bar • lounge

Killuke Hispaaniat

Hõrk vahemere köök Tallinnas

Alter Ego restoran moodsas Rotermanni kvartali südames pakub autentseid hõrke maitseelamusi Vahemere äärest ja kostitab selle kõrvale suurima valikuga Hispaania veinidega Eestis! Restoran Alter Ego asub otse linna südames ja pakub parimat võimalikku tähelepanu läbi värskete ja kvaliteetsest toorainest valmistatud a la carte roogade.

Menüü on vahemerelikult külluslik ning piisavalt lai, et võimaldada igale maitsele ja eelistusele oma meistriteos taldrikul. Alter Egos on esindatud nii traditsiooniline Kataloonia mereannipaella, Hispaania hirvefilee või õige tuunikalasteik kui ka meie enda regioonile lähemad road veisest, pardist ning isegi Gröönimaa hiidlestast. Atmosfäär on soliidselt mõnus ja vaba - ideaalne nii romantiliseks õhtusöögiks, ametlikuks kohtumispaigaks kui ka särtsakaks ja meeleolukaks õhtuks.

Täpselt nagu killuke Hispaaniat Eesti enda võtmes!

Suurim valik Hispaania veine

Alter Ego restoran | Roseni 8, Tallinn

Broneerimiseks kirjuta meile info@alterego.ee
või helista +372 54 56 0339